Časopis Matice moravské

Supplementum 7

Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda

K VYDÁNÍ PŘIPRAVIL
TOMÁŠ KNOZ

MATICE MORAVSKÁ V BRNĚ
ČESKO-LICHTENŠTEJNSKÁ KOMISE HISTORIKŮ –
ČESKÁ ČÁST (EXPERTNÍ SKUPINA
PRO ČESKO-LICHTENŠTEJNSKÉ DĚJINY)
2015

PUBLIKACE VYŠLA S FINANČNÍ PODPOROU

Ministerstva zahraničních věcí České republiky

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

ČASOPIS MATICE MORAVSKÉ
Vydala Matice moravská
Vedoucí redaktor Jiří Malíř
Zástupce vedoucího redaktora Libor Jan
Výkonný redaktor Pavel Pumpr

Členové redakční rady: Ivo Barteček, Zdeněk Beneš, Jiří Hanuš, Bronislav Chocholáč, Tomáš Knoz, Jiří Kroupa, Milan Myška, Josef Válka, Radomír Vlček, Aleš Zářický

Mezinárodní redakční rada – Advisory Board
Gary Cohen (Minneapolis), Marie-Elizabeth Ducreux (Paris), Frank Hadler (Leipzig), Jan Harasimowicz (Wrocław), Roman Holec (Bratislava), Dušan Kováč (Bratislava), Robert Luft (München), Géza Pálffy (Budapest), Stanisław Pijaj (Kraków), László Szarka (Budapest), Thomas Winkelbauer (Wien), Karl Vocelka (Wien), Volker Zimmermann (Düsseldorf)

Česko-lichtenštejnská komise historiků – česká část (expertní skupina pro česko-lichtenštejnské dějiny): Tomáš Knoz (předseda), Eliška Fučíková, Ondřej Horák, Jan Županič

Všechny studie otištěné v tomto supplementu prošly standardním posudkovým řízením Časopisu Matice moravské.

Adresa redakce: 602 00 Brno, A. Nováka 1, Česká republika
e-mail: matice@phil.muni.cz
Vytisklo: Reprocentrum, a. s., Blansko

© Matice moravská a Česko-lichtenštejnská komise historiků – česká část (expertní skupina pro česko-lichtenštejnské dějiny), Brno 2015
ISSN 0323-052X
ISBN 978-80-87709-12-2

Předmluva

Když na přelomu let 2013 a 2014 vydávala Česko-lichtenštejnská komise historiků souhrnnou zprávu z prvního období své činnosti, formulovala v závěrech několik závažných desiderat a badatelských úkolů pro budoucnost. Jedním z těchto požadavků bylo dlouhodobé a důsledné zkoumání způsobu konstrukce obrazu Lichtenštejnska a Lichtenštejnů v české společnosti, popřípadě utváření obrazu Československa a Česka v očích Lichtenštejnů a Lichtenštejnců. Dále šlo o provedení mnohovrstevnaté analýzy historických mýtů a stereotypů souvisejících s mnoho staletí trvajícím působením knížecího domu Lichtenštejnů na území českých zemí a střední Evropy. A v neposlední řadě také s rolí, kterou při konstrukci či de-konstrukci nebo re-konstrukci těchto významných historických fenoménů sehrávala státní propaganda a ideologie, ať již na straně českého, nebo lichtenštejnského prostředí.

Je samozřejmé, že naplnění tak rozsáhlých a složitých výzkumných úkolů není možné pouze prostřednictvím jednoho časově a personálně omezeného odborného workshopu nebo prostřednictvím jedné publikace. A to ani při vědomí skutečnosti, že uvedená témata byla v poměrně značném rozsahu a z různých úhlů dotčena na předchozích vědeckých jednáních Česko-lichtenštejnské komise historiků a že jejich výsledky byly také náležitým způsobem publikovány. Předkládaná publikace, připravená českou částí Česko-lichtenštejnské komise historiků, se i přesto pokouší uvedené téma zpracovat ve zhutněné podobě z několika různých pohledů.

Již výsledky workshopu pořádaného komisí v listopadu roku 2011 na půdě Duchovního centra sv. Františka z Pauly pod názvem *Místa lichtenštejnské paměti* ukázaly, jak závažnou roli v historii lichtenštejnského knížecího domu sehrávaly konstrukce jejich obrazu a manipulace s tímto obrazem, nejrůznější historické mýty a stereotypy, ale také politicky motivovaná propaganda. Zároveň je nutno konstatovat, že tyto fenomény nebývaly uplatňovány jednostranně a že působily mnohoznačně. Vždyť nejen československý stát, například po vzniku první republiky nebo po nástupu komunistů k moci, modeloval obraz Lichtenštejnů v prostředí české společnosti, ale také sami Lichtenštejnové s tímto obrazem a s těmito stereotypy dokázali pracovat velmi umně a promyšleně, mimo jiné právě vytvářením „míst paměti“, a to v dlouhém trvání.

Fenomén konstrukce historického obrazu a vytváření stereotypů je poměrně komplikovaný a prostřednictvím obvyklých pramenů ana-

lyzovatelný pouze při užití adekvátní výzkumných metod. V souvislosti s bádáním o působení Lichtenštejnů se například lze velmi často setkat s kolektivními autostereotypy. Je přitom pozoruhodné, že oba základní stereotypy v ekvivalentním vztahu Lichtenštejnové – Češi jsou konstruovány analogicky a s určujícím defenzivním charakterem, v kolektivním vědomí vyviňujícím sebe sama ze zodpovědnosti za negativní dějinné události. Myšleny jsou stereotypy, jež v ustálené podobě prezentují hesla *Malý český člověk* na české a *Malá neutrální země* na lichtenštejnské straně. Jiná spojení podobného typu, jež dokonce nabyla charakteru oficiálních symbolů sui generis, kompenzují hendikep početně malé společnosti nárokováním si pravdy, a dokonce svým způsobem naznačují vyšší, teokratický rozměr a poslání vlastního státu, v lichtenštejnském případě navíc personifikované knížetem. Tomu do jisté míry, byť s odlišnými podtóny, odpovídá české *Pravda (Páně) vítězí* i lichtenštejnské *Gott, Fürst, Vaterland.*

Zkoumána z pozice longue durée, konstrukce historických mýtů a stereotypů velmi často osciluje mezi defenzivním a ofenzivním principem. Při tvorbě stereotypu o Lichtenštejnech obvykle působícího v prostředí českých zemí se velmi často vyskytuje defenzivní element vztažený ke zmiňovanému *malému českému člověku*, po staletí reprezentujícímu sociálně a později také národnostně hendikepovanou minoritu, který stojí proti ofenzivní strategii privilegovaného a ambiciózního knížecího rodu. Defenzivní, respektive apologetická konstrukce vlastního obrazu se objevuje i u Lichtenštejnů. Např. když dlouhodobě, minimálně od doby českého národního probuzení na počátku 19. století, vyvracejí stereotyp o lichtenštejnské zradě v době Bílé hory a o finančním profitu z pobělohorských konfiskací. Děje se to jednak argumentací zpochybňující oprávněnost takové interpretace, jednak konstrukcí alternativního a v opačném gardu působícího stereotypu, např. obrazu rodu Lichtenštejnů jako mecenáše kultury a umění. Navíc tu působí princip, na jehož základě skutečnost, že argumenty hovořící pro Lichtenštejny jsou vědecky odůvodněné, posouvá argumenty hovořící proti Lichtenštejnům do pozice ideologické propagandy.

Nezanedbatelnou je přitom skutečnost, že základním stavebním kamenem ofenzivní i defenzivní konstrukce obrazu Lichtenštejnů i s tímto rodem spojených historických mýtů a stereotypů je pojem *konfiskace*. Ten funguje jako sériově působící konstrukční element (*Lichtenštejnové jako objekt konfiskací ve 14. století – konfiskace lichtenštejnského majetku stavy v době povstání – konfiskace majetku stavů Lichtenštejnem – organizování procesu pobělohorských konfiskací Lichtenštejnem v Čechách jako císařským místodržícím – organizování procesu pobělohorských konfiskací Lichtenštejnem jako místním knížetem – ohrožení majetku Lichtenštejnů v postkonfiskačním období ze strany císaře – vyvlastnění majetku Lichtenštejnů první pozemkovou reformou – snahy Lichtenštejnů o restituci svého majetku v průběhu druhé světové války – konfiskace majetku Lichtenštejnů Benešovými dekrety – snahy Lichtenštejnů o restituci svého*

majetku po roce 1989). Konfiskace jsou ovšem klíčovým pojmem i při procesu kladného či záporného hodnocení. Při tvorbě stereotypu totiž působí jako určující element pro konkrétní obraz Lichtenštejnů v očích české strany, respektive Čechů v očích lichtenštejnské strany (*Lichtenštejnové jako profitéři z pobělohorských konfiskací – Československo jako subjekt porušující mezinárodní právo*) a koneckonců jako fenomén ze světa financí spolupůsobí i při vytváření aktuálních stereotypů (*Lichtenštejnsko jako netransparentní daňový ráj – Česko jako netransparentní postkomunistická země*). Hovoříme-li navíc o konfiskacích ve vztahu k pozemkovému majetku, je tento pojem o to významnější, že pro Lichtenštejny představují kultivace krajiny, zemědělství a působení v krajinou vymezeném prostoru v dlouhém trvání zásadní sebeidentifikační kategorie a že značné rozlohy jejich někdejšího majetku na Moravě či v českých zemích ještě více podtrhují skutečnost geograficky omezeného prostoru aktuálního státního útvaru, v jehož čele stojí.

Do uvedených, již tak značně komplikovaných historických procesů navíc vstupuje státní propaganda, která konstrukci obrazu a vytváření stereotypů vtiskuje cíle a poskytuje prostředky, které má k dispozici právě jen stát. Jak již před časem ukázal Peter Burke, týká se to stejně tak starších dějin, jako poměrně nedávných či aktuálních dějů a postupů. V kontextu česko-lichtenštejnských vztahů a stereotypů je hlavním určujícím prvkem samozřejmě komunistický stát v Československu. Jak je nicméně patrné z níže uveřejněných textů, není to jediná zásadní veličina a také interpretace jeho konkrétních kroků se liší. V každém případě jeho oficiální ideologie „obohatila" kritický stereotyp Lichtenštejnů předchozího období, daný nacionálním a občansko-sociálním hlediskem, o aspekt třídního nepřátelství a v evropském kontextu také příslušnosti ke konkurenčnímu uskupení, ke „kapitalistickému táboru". Nicméně z některých analýz je naopak patrné, že i stereotypy Československa, popřípadě Čechů a Slováků obvyklé v lichtenštejnském prostředí byly předurčeny tragickými událostmi válečného a poválečného období a také relativně omezenou informovaností o poměrech v Československu prostřednictvím lichtenštejnských sdělovacích prostředků.

Výše zmiňované rozdělení světa a především vláda komunistické propagandy však zdánlivě překvapivě vyvolaly i zcela opačné efekty – konstituování alternativních stereotypů a obrazu. Specificky na Moravě tato situace do značné míry ovlivnila například přetrvávající katolické a konzervativní (někdy poněkud romantizující) prostředí, ovlivňované mimo jiné poutěmi do Vranova u Brna nebo rozvíjejícím se turistickým ruchem. Uvedený alternativní obraz vnímal Lichtenštejny v pozitivním slova smyslu jako dobré hospodáře, budovatele skvostných staveb a sběratele uměleckých děl, ale také jako pečovatele o ušlechtilou krajinu. Například když se v sedmdesátých letech objevila myšlenka vybudovat rozsáhlá jezera v údolí Dyje pod Pálavou, zdůvodňovaná nutností čelit odvodnění

kraje, ihned se vyskytla alternativní interpretace, podle níž devastace této oblasti byla dána právě zanedbáním či zničením někdejšího lichtenštejnského vodního a rybničního hospodářství, a v důsledku tedy konfiskacemi lichtenštejnského majetku.

Předkládaná publikace sleduje výše uvedené fenomény z několika hledisek. Po úvodním příspěvku Milana Řepy (Akademie věd ČR), podávajícím základní sémantickou a historiografickou informaci o studovaných pojmech a jevech, následuje část „Konstrukce obrazu: vyvlastnění a konfiskace", věnovaná fenoménům, které jsme výše označili jako klíčové. Václav Horčička (Filozofická fakulta UK v Praze) sleduje průběh první pozemkové reformy aplikované na majetek Lichtenštejnů, a to v kontextu dobové argumentace *„odčiňování Bílé hory"*. Naproti tomu Peter Geiger (dříve Liechtenstein-Institut) ve svém textu sumarizuje své dříve publikované výzkumy týkající se aplikace Benešových dekretů na obyvatele Československa s lichtenštejnským pasem a zároveň prezentuje oficiální lichtenštejnskou interpretaci těchto opatření. Mimo jiné ukazuje, jak hluboko je i dnes v části lichtenštejnské historiografie zakořeněný apologetický princip uplatňovaný v meziválečném období Franzem Wilhelmem a prezentující veškeré argumenty hovořící v neprospěch lichtenštejnské strany jako stereotypy a naopak argumenty vyjadřující ji podporu jako ověřená fakta. Další oddíl, nazvaný „Konstrukce obrazu: domácí a zahraniční politika", studuje obraz Lichtenštejnů prezentovaný v rámci československé a české politické sféry. Ondřej Horák (Právnická fakulta UP v Olomouci) analyzuje, nakolik se stereotypy o Lichtenštejnech promítly v parlamentních debatách počátku první republiky a nakolik zároveň ovlivnily konkrétní politické a v důsledku i právní kroky vůči knížecímu domu. Vít Dostál (Fakulta sociálních studií MU) ve svém politologickém příspěvku naopak zkoumá, jak se na formování vzájemných vztahů projevilo alternativní vnímání dějin Lichtenštejnů na jižní Moravě a jak toto vnímání ovlivnilo proces navázání vzájemných kontaktů s Jihomoravským krajem a posléze i diplomatických vztahů v roce 2009. Poukazuje tak na alternativní zahraniční politiku mezi centrem a provincií. Třetí část předkládané publikace je nazvána „Konstrukce obrazu: sociální struktury". Zdeňka Stoklásková (Filozofická fakulta MU) zde reflektuje, že specificky v českých zemích bylo vytváření historických mýtů výrazně ovlivněno podobou sociálních struktur a vztahy mezi šlechtou a místním obyvatelstvem. Pro prostředí lichtenštejnského Moravského Krumlova na prahu moderní doby tuto skutečnost podle jejího názoru dobře ukazuje fenomén postrku jako projev právní a sociální komunikace. Poslední oddíl knihy, nazvaný „Konstrukce obrazu: umění a reprezentace", ukazuje, že lichtenštejnská zámecká sídla i jejich sbírky v procesu konstrukce, de-konstrukce i re-konstrukce obrazu Lichtenštejnů dlouhodobě sehrávaly zásadní roli. Tomáš Knoz a Vojtěch Drašnar (Filozofická fakulta MU) dokládají, jakým způsobem prováděli Lichtenštejnové

v průběhu 19. století „historizaci“ a „muzealizaci“ svých zámků za účelem konstrukce vlastního obrazu a jak posléze od druhé poloviny 20. století československý stát prostřednictvím zásahů do těchto sídel onen obraz re--konstruoval a re-interpretoval, již v kontextu někdejšího zámeckého sídla jako objektu moderní památkové péče. Johann Kräftner (Liechtenstein. The Princely Collections) posléze publikaci uzavírá analýzou dlouhodobé i aktuální expoziční praxe Lichtenštejnů v oblasti uměleckého sběratelství jako prostředku zahraniční politiky a zároveň konstrukce a exportu obrazu vlastního rodu a státu.

Tomáš Knoz
Brno, červen 2015

Úvod

Milan Řepa

Trocha teorie úvodem o schopnosti historiografie rekonstruovat minulost*

A Little Theory for Introduction about the Ability of Historiography to Reconstruct the Past

The study discusses some theoretical aspects of phenomena construction of past and historical representation. It emphasizes that postmodern theory of history radically changed historian's epistemology. Author also analyzes the notion of representation and the way it was used by historians of the fourth Annales generation.

Key words: historiography, methodology, image construction, reconstruction of history, symbolic behaviour, myths

Bylo by pošetilé se domnívat, že je historik schopen pojednat o otázce rekonstrukce či konstrukce minulosti v jednom kratičkém článku. Je to téma pro konferenci nebo na knihu – ostatně několik jich už bylo napsáno. Je-li o to však požádán (jako se přihodilo autorovi v tomto případě), musí se o to pokusit – byť zkratkovitě a za cenu jistého zjednodušení a spíše esejistickou než výkladovou či analytickou formou. Pro nás historiky a historičky jde vlastně o bytostnou otázku: Do jaké míry je historická věda schopna *rekonstruovat* či *re(-)prezentovat* minulé děje a procesy? Až do druhé poloviny 20. století v podstatě platila Rankova premisa, že historici píší o dějinách, *„jak se skutečně udály"*. Historická věda byla obecně považována za realistickou a objektivní, třebaže od druhé poloviny 19. století musela v konkurenci prudce se rozvíjejících exaktních (matematiky, fyziky) a přírodních věd (chemie, biologie, geologie a dalších) neustále usilovat o to, aby jí status vědeckosti nebyl upírán. Odtud pramenily snahy o rozlišení věd nomotetických a idiografických, jak například učinil ve svém díle Wilhelm Dilthey.[1] Zdůrazňovalo se, že obě skupiny věd se zabývají rozdílnými skutečnostmi a že od toho se odvíjí i rozdílnost metod a postupů, které pro jejich poznávání používají – zatímco nomotetické vědy se snaží odhalovat obecné zákony, zejména ty, jež vládnou přírodě, idiografické

* Studie vznikla v rámci projektu excelence „Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání", financovaného GA ČR (č. 14-36521G).

1 Dilthey, Wilhelm: *Einleitung in die Geisteswissenschaften.* Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und Geschichte. Leipzig 1883.

postihují neopakovatelné skutečnosti a individuální případy, zkrátka vše, co souvisí s činností člověka jako společenské bytosti.

Moderní dějepisectví, jak se rozvíjelo od první poloviny 19. století, neustále hledalo postupy, jimiž by posílilo svou vědeckost v očích představitelů přírodovědných disciplín. Pozitivističtí historikové druhé poloviny 19. století byli přesvědčeni, že větší míry exaktnosti dosáhnou precizní prací s prameny, cizelováním faktů a eliminováním spekulativních a literárních prvků. Další impulz v tomto směru přinesl rozvoj sociologie, humanitní vědy usilující o postižení obecných zákonitostí a kvantifikaci společenských jevů. Sociologie představovala pro historiografii konkurenci a zároveň inspirovala, a tak historikové chtě nechtě přejímali metody této příbuzné disciplíny. Postulátu kvantifikace historických jevů vycházely vstříc nejvíce dějiny zabývající se hospodářskými a ekonomickými jevy – počínaje Marxovým historickým materialismem a konče třeba „kliometrií" či seriální historií, jež evropskému dějepisectví dominovala v padesátých a šedesátých letech 20. století, například v dílech Ernesta Labrousse a jeho žáků.[2] Nelze přitom opomenout školu Annales, přesvědčenou o tom, že historiografie musí postihovat minulost komplexně, ve všech jejích složkách – minulost nelze redukovat na jednu z nich, ať už ji představuje politické dění nebo ekonomické jevy. Jedním ze základních postulátů byla interdisciplinarita, ale také univerzálnost – historik měl být poučen poznatky a postupy sousedních disciplín, jako byly vedle sociologie a ekonomie také geografie, etnologie, lingvistika a další. Tento ideál takřka dokonale naplňoval zakladatel školy Annales Marc Bloch. Jeho *Feudální společnost* se stala modelem strukturálně pojaté historie, jíž jde více o postižení obecných jevů a procesů než jednotlivostí a jež navíc dokáže skloubit diachronní a synchronní zkoumání.[3] Vůdčí představitel druhé generace Annales Fernand Braudel pak ve své koncepci tří různých časů trvání hierarchizoval faktory utvářející minulost – od geografických, přes sociální a ekonomické až po politické.[4]

Všechny tyto vývojové tendence moderního dějepisectví měly posilovat prestiž historie jako vědy, jež usiluje o pravdivou rekonstrukci minulosti. Reference mezi historií (jako vědou) a minulostí (jako předmětem poznání) se nezpochybňovala. Zásadní, paradigmatický předěl v tomto ohledu přinesla postmoderna. Takzvaný jazykový obrat – jako jedno z východisek postmoderního myšlení – způsobil, že se analytická pozornost přesunula od skutečnosti k textům, jež usilují o její poznání. V ohnisku zkoumání se při tom ocitla také historiografická díla. Byl to Hayden White, jenž ve své *Metahistorii* předložil nejpůsobivější argumenty proti vědeckosti historie

2 Labrousse, Ernest: *Histoire économique et sociale de la France*. Tom. 1–3. Paris 1970–1979.
3 Bloch, Marc: *La societé feodale*. Tom. 1–2. Paris 1939–1940.
4 Braudel, Fernand: *La longue durée*. Annales. Économies, Sociétés, Civilisations 13, 1958, s. 725–753.

tím, že ztotožnil postupy historikovy a romanopiscovy práce. White a další postmoderní myslitelé byli přesvědčení, že historie není realistické podání minulosti, nýbrž fikce, že není plodem objektivního vědeckého poznání, ale subjektivním výtvorem jejího autora.[5] Z postmoderního hlediska historie není rekonstrukcí minulosti, nýbrž její *konstrukcí*, *narativním diskurzem* o ní. Historie není totožná s minulostí; naopak historie a minulost představují dva rozdílné, nesouvisející světy.[6]

Takto vyhraněné teze přirozeně vyvolaly mezi historiky rozhodný nesouhlas; zpochybňovaly totiž podstatu jejich profese. Přesto však vyvolaly diskuze, které přispěly k částečné proměně epistemologického pole dějepisectví. Pomohly překonat uhlířskou víru sdílenou mnoha historiky, že lze dospět k absolutní historické pravdě. Zavládl konsenzus, že historiky a historičky limituje jejich vlastní subjektivita a že každá rekonstrukce minulosti je pouze přibližná a provizorní do té doby, než bude upřesněna nebo vyvrácena dalším bádáním. S čím se však historikové odmítli ztotožnit, bylo setření rozdílu mezi historiografií a fikcí. Podle historiků odlišuje jejich činnost od romanopisectví práce s prameny; právě ony vytvářejí referenci mezi historií a minulostí. I vztah k pramenům ovšem prodělal změnu vlivem postmoderny. Samy o sobě nejsou prameny zárukou pro věrohodné poznání historie; také ony přinášejí subjektivně zkreslený pohled na svět a společnost, a kritická práce s nimi proto musí zůstat základem historikova řemesla.

Závažnější se zdála postmoderní kritika teleologického pojetí historie, kdy výklady či vyprávění historiků více či méně vědomě slouží určité ideologii, a stávají se tak pouhými rétorickými vyjádřeními mocenských zájmů *bez vztahu k historické skutečnosti*, kterou využívají pouze proto, aby do ní vložili určitou *„metahistorii"*. Ideologické hledisko ostatně posloužilo Haydenu Whitovi jako jedno ze čtyř klasifikačních kritérií pro jeho typologii historiků 19. století. Podle postmoderního britského historika Keitha Jenkinse zase měla moderna dvě základní verze historie – buržoazní, tedy liberálněmokratickou, přesvědčenou o tom, že hybným činitelem dějin je svoboda a podnikavost jednotlivců jako záruka dosažení všeobecné prosperity, a proletářskou, jež spatřovala dynamiku dějin v třídním boji a cíl v dosažení sociální rovnosti.[7] Objevovaly se však další *„dekonstrukce" dějepisných prací*, vedené například z feministických, menšinových či ekologických pozic. V důsledku toho se zvyšoval podíl prací založených na ana-

5 White, Hayden: *Metahistory*. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore 1972.

6 Lorenz, Chris: *Konstruktion der Vergangenheit*. Eine Einführung in die Geschichtstheorie. Köln 1997.

7 Jenkins, Keith: *On „What is History?"* From Carr and Elton to Rorty and White. London 1995.

lýze, interpretaci či komentování jiných textů a úměrně tomu rostl i podíl historiků, kteří se zabývají pouze teorií nebo dějinami vlastní disciplíny.

Vlivu postmoderního klimatu se ovšem přisuzuje zásluha, že historiografie začala reflektovat, jak velký význam mají *rituály a symbolické chování* v politickém i náboženském životě. Souviselo to s nástupem nového paradigmatu takzvaných dějin mentalit, jež dominovaly západoevropskému dějepisectví od druhé poloviny šedesátých let a nahradily v této úloze sociální a hospodářské dějiny. Principy seriální historie jako by zůstaly; místo ekonomických ukazatelů však tentokrát zaujaly antropologické konstanty (například smrt, strach, dětství) sledované v delší časové perspektivě, způsoby, jakými lidé vnímají svět a jak jej prožívají. Dějepisectví směřovalo k další jednostrannosti. Struktury ekonomické a od nich se odvíjející sociální vztahy uvolnily místo strukturám kulturně-psychologickým. Kulturní obrat byl dokonán. Kultura se stala oním skrytým hybatelem, jenž nepozorovaně utváří jednání a chování jednotlivců i společenství a jenž je určující také pro ostatní sféry života společnosti, včetně politiky a ekonomiky. Kultura v tomto pojetí nabyla podoby svébytného, nezávislého, do sebe uzavřeného světa, jehož povaha je v podstatě jazyková, textová, sémantická a v němž hrají podstatnou roli *mýty*, *symboly* a *stereotypy*.[8]

Bylo zásluhou čtvrté generace Annales, prosazující se od poloviny osmdesátých let 20. století, že se pokusila nalézt rovnováhu mezi mezními polohami, jež představovaly tradiční politické dějiny, marxismem inspirované sociální dějiny a dějiny mentalit. Francouzská *histoire culturelle* (výstižnější by byl asi překlad „kulturně-sociální historie" než doslovný „kulturní historie") vycházela z přesvědčení – a tím se vracela k myšlenkám zakladatelů Annales –, že nelze přisuzovat primát ani jedné z obou sfér historické skutečnosti, ani sociální, ani kulturní.[9] Obě jsou neoddělitelně provázané. Na jedné straně objektivní sociální skutečnost, na druhé její reflexe v podobě *kolektivních reprezentací*, které však nejsou pouhou interiorizací, nýbrž samy utvářejí společenské dění a určují schémata vnímání a jednání. Střet těchto reprezentací je stejně závažný jako sociální konflikty samotné. Sociální život tedy nabyl v takto pojaté historiografii podoby střetu reprezentací, symbolických sil, *konstruovaných sociálních identit*, zrcadlících proces, v němž ovládaní akceptují nebo odmítají vnucované identity, a stávají se tak spolutvůrci daného sociálního a politického řádu. Proto má smysl zkoumat nejen reálné historické události a procesy, ale také jejich reprezentace.[10] Díky čtvrté generaci Annales se ostatně dočkaly obrody i politické dějiny. Nejednalo se přitom o pouhý návrat k osvědčeným po-

8 Le Goff, Jacques – Nora Pierre (edd.): *Faire de l'histoire*. Tom. 1–3. Paris 1974.

9 Rioux, Jean-Piere – Sirinelli, Jean-François (edd.): *Pour une histoire culturelle*. Paris 1997.

10 Ankersmit, Franklin Rudolf: *Historical Representation*. Stanford 2002.

stupům; nová politická historie se – přinejmenším v podání francouzských historiků – obohatila o vše, co přinesly myšlenkové výboje dějepisectví 20. století, včetně koncepcí různých *časů trvání*, *struktur*, *mentalit*, *reprezentací*, *symbolů*, *imaginace* a dalších.[11]

Co lze z uvedeného přeletu nad moderním dějepisectvím vyvodit v podobě shrnutí? Předně že historičky a historikové si dnes uvědomují, že jejich *rekonstrukce minulosti je do značné míry její konstrukcí*. Toto vědomí je naštěstí neparalyzuje v úsilí o podání věrohodného obrazu minulosti. Příběh moderního dějepisectví má v podstatě podobu neustálého hledání cest, jak tohoto cíle dosáhnout. Je jich mnoho – od „pozitivisticky" laděných prací s fakty až po analýzy diskurzů a spekulativní teorie historického poznání. V této takřka postmoderní rozmanitosti se bude historikům dějepisectví obtížně nalézat jednotící charakteristika nebo dominující paradigma, jako tomu bylo u politických dějin v 19. století, sociální historie po značnou část 20. století nebo dějin mentalit v sedmdesátých letech.

Ein Quäntchen Theorie zu Beginn hinsichtlich der Fähigkeit der Geschichte, die Vergangenheit zu rekonstruieren

Die Historiker sind heute davon überzeugt, dass ihre Rekonstruktion der Vergangenheit in bedeutendem Maße ihre eigene Konstruktion darstellt. Dieses Wissen parallelisiert sich zum Glück nicht im Bemühen um die Lieferung eines glaubwürdigen Bildes der Geschichte. Die moderne Historiographie besitzt im Grunde genommen die Form eines ununterbrochenen Suchens nach Wegen, wie dieses Ziel erreicht werden kann. Es gibt dabei zahlreiche Wege – von „der positivistisch" ausgerichteten Arbeit mit Fakten bis hin zu Analysen der Diskurse und der spekulativen Theorie der historischen Erkenntnis. In dieser geradezu postmodernen Vielfalt fällt es der Historiographie-Geschichtsschreibung schwer, einigende Charakteristika oder dominierende Paradigma zu finden, wie dies im Falle der politischen Geschichte im 19. Jahrhundert, der Sozialgeschichte für einen Großteil des 20. Jahrhunderts oder die Geschichte der Mentalitäten in den siebziger Jahren geschah.

11 Chartier, Roger: *Au bord de la falaise.* L'histoire entre certitudes et inquiétude. Paris 1998.

Konstrukce obrazu: vyvlastnění a konfiskace

Václav Horčička

Jednání o provedení první pozemkové reformy na lichtenštejnských statcích v Československu na konci vlády knížete Jana II. (1918–1929)*

Negotiations on Performance of the First Land Reform on the Lichtenstein Estates in the Czechoslovakia at the End of the Rule of Prince John II (1918–1929)

The contribution focuses on the performance of the first Czechoslovak land reform on the estates of the Liechtenstein primogeniture. In the introduction, the author highlights the historical development of the landholding of the Liechtenstein princes and the negative view of the family by part of the Czech public. He also compares the strategies of the Czechoslovak and the Liechtenstein bureaucracy. While the Czechoslovak Land Bureau perceived the Liechtensteins as any other landowners, the princely family vainly attempted to profit from its position of a sovereign ruling dynasty and from its connections to Switzerland. Afraid of the internationalization of the affair, the Czechoslovak bureaucracy avoided diplomatic contacts with the Principality of Liechtenstein and throughout the focused period refused to recognize the prince as the head of state.

Key words: Czechoslovakia, first land reform, the Liechtensteins

Lichtenštejnové, kteří se v českých zemích usadili již v polovině 13. století, postupně získali obrovský majetek.[1] Vděčili za to zvláště bratrům Maxmiliánovi, Gundakarovi a Karlovi z Lichtenštejna, jejichž zásluhou se v závěru 16. a v první polovině 17. století díky obratné sňatkové politice a spolupráci s Habsburky vyšvihli mezi přední české aristokratické rody. Zejména úloha knížete Karla během tzv. českého stavovského povstání (1618–1620) a v letech následujících byla hojně diskutována v české i zahraniční odborné literatuře, a zde se jí proto nebudeme blíže věnovat.[2]

* Tato studie vychází s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu číslo P410-12-1141.

1 H o r á k , Ondřej: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním.* Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha 2010, s. 111–112.

2 Nejnověji W i n k e l b a u e r , Thomas: *Karel z Lichtenštejna a staroměstská exekuce 21. června 1621 jako české místo paměti v zrcadle historiografie.* In: Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): Místa lichtenštejnské paměti. Brno 2012 (= Časopis Matice moravské 131, 2012, supplementum 3), s. 49–62.

V českém národním povědomí Karel zůstal jako jeden z hlavních viníků doby tzv. „temna", spjaté s rekatolizací a vzrůstem moci panovníka, tedy procesy posílenými prohrou povstalců v bitvě na Bílé hoře. Následky Karlovy politiky – ať již oprávněně, či nikoli – nesla rodina ještě ve dvacátém století. Vyvlastnění a konfiskace majetku rodu v Československu byly nezřídka chápány jako odplata za *„podvodné manévry Lichtenštejnovy"* v první polovině 17. století.[3]

V roce 1898 dosahoval majetek primogenitury v českých zemích (tj. bez Valtic) celkem 155 923 ha půdy. Z toho 119 485 ha tvořila lesní půda, zbytek pak půda orná.[4] Vedle toho primogenitura vlastnila ještě statky v dnešním Rakousku o rozloze zhruba 29 000 ha a také velmi malé državy v Uhrách, Sasku a Prusku o celkové rozloze asi 400 ha.

Lichtenštejnové byli spolu se Schwarzenberky, kteří v obou větvích (hlubocké a orlické) drželi zhruba 200 000 ha půdy, největšími pozemkovými vlastníky v českých zemích.[5] Z hlediska mezinárodního práva však bylo jejich postavení od napoleonských válek lepší, než kterému se těšili Schwarzenberkové, kteří přišli o status (polo)suverénních panovníků. Knížata z Lichtenštejnu sice byla až do roku 1806 formálně podřízena císaři a o jejich suverenitě proto mohou být pochybnosti, v roce 1806 však jejich miniaturní alpský stát, zřízený na přelomu 17. a 18. století, přetrval zánik Svaté říše římské. V letech 1815–1866 bylo knížectví součástí Německého spolku, poté bylo plně suverénní, byť ve velmi úzkém vztahu s Rakouskem.

Přestože rodinný majetek podléhal rakouským právním předpisům, bylo postavení dynastie v Rakousku a Rakousku-Uhersku specifické. Panující kníže, jeho manželka, nezletilé děti a později i sourozenci svobodného a podivínského Jana II. se těšili právu exteritoriality. Za exteritoriální byl považován majorátní palác ve Vídni a zámek v Lednici (včetně stájí).[6] Zákonem č. 15 rakouské Říšské rady ze dne 12. ledna 1893 pak byla do rakouského právního řádu inkorporována lichtenštejnská rodinná smlouva z roku 1842.[7]

---

3 Polišenský, Josef: *Třicetiletá válka a český národ.* Praha 1960, s. 140.

4 Dallabona, Lucia: *Die Bodenreform in der Tschechoslowakei nach dem 1. Weltkrieg unter besonderer Berücksichtigung des fürstlich-liechtensteinischen Besitzes.* Diplomarbeit, Wirtschaftsuniversität Wien. Wien 1973, s. 36–39.

5 Pro údaje o pozemkovém majetku české šlechty k roku 1921 viz Mittermair, Veronika: *Die Neutralität Liechtensteins zwischen öffentlichem und fürstlichem Interesse.* In: Brunhart, Arthur (ed.): Bausteine zur liechtensteinischen Geschichte. Bd. 3. 19. Jahrhundert: Modellfall Liechtenstein. Zürich 1999, s. 43–97.

6 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV), Právní sekce VI., 1918–1948, kart. 455, Abschrift des Schreibens des K. u. K. Ministeriums des Aeussern vom 24. Oktober 1880 an Herrn Dr. Hermann Hampe, in Vertretung Sr. Durchlaucht, des Herrn Fürsten von Liechtenstein, No. 18702/80/7, opis vystavil Deutschösterreichisches Staatsamt für Aeusseres, 3. 2. 1919.

7 *Gesetz, betreffend die Genehmigung des fürstlich Liechtenstein'schen Familienvertrages vom 1. August 1842, No. 15, 12. 1. 1893.* Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vetretenen Königreiche und Länder, 1893, s. 14–20.

Po rozpadu staré monarchie a vzniku Československé republiky v říjnu 1918 se situace pro Lichtenštejny zásadním způsobem změnila. Pražské úřady si po válce statusem tehdy panujícího knížete Jana II. a nezávislostí jeho knížectví nebyly vůbec jisty. Byly totiž pod velkým tlakem veřejnosti a parlamentu, kde se žádalo exemplární potrestání Lichtenštejnů za činnost jejich předka Karla v první polovině 17. století. Při projednávání záborového zákona k pozemkové reformě (viz dále) žádali v dubnu 1919 někteří poslanci výslovně konfiskaci nemovitého i movitého majetku knížete (tj. primogeniturního fideikomisu) bez náhrady.[8] Dokonce i přední český historik Josef Pekař, který byl jinak významným kritikem vyvlastňování majetku šlechty, připouštěl, že by se u Lichtenštejnů dala udělat výjimka.[9]

Československé úřady nakonec ke konfiskaci lichtenštejnského majetku nesáhly. V úvahu totiž bylo třeba vzít mezinárodní rozměr záležitosti. Západní velmoci sice za války měly kvůli celní unii s Rakouskem-Uherskem pochybnosti o neutralitě Lichtenštejnska v hospodářské oblasti,[10] po válce však ke knížectví přistupovaly benevolentněji. Londýn v březnu 1920 oficiálně informoval československou vládu, že považuje Lichtenštejnsko za suverénní a nezávislý stát a knížete Jana II. za nezávislou hlavu státu.[11] Francouzské ministerstvo zahraničí se v létě 1921 vyjádřilo, že uznává suverenitu, neutralitu a samostatnost knížectví.[12]

Praha tak musela vůči majetku primogenitury postupovat méně radikálně, než doporučovaly horké hlavy v Národním shromáždění a v tisku. Konfiskace byla vyloučena, v úvahu ovšem připadalo vyvlastění za náhradu v rámci československé první pozemkové reformy. Ta byla zahájena již v lednu 1919, kdy bylo přijato první ze série upravujících legislativních opatření, tzv. zákon o obstavení velkostatků. V dubnu 1919 byl přijat tzv. záborový zákon, který postihl velké pozemky. Šlo o majetek, jehož vlastník držel více než 150 ha zemědělské nebo 250 ha veškeré půdy. V lednu 1920 pak následoval tzv. přídělový zákon, který stanovil pravidla přidělování zabrané půdy. V dubnu 1920 byl přijat zákon náhradový, který upravoval způsob odškodnění původních vlastníků. Výše náhrady se přitom vypočítávala podle průměrných cen půdy z let 1913–1915, čímž byli velkostatkáři – zvláště ti s rozlohou pozemkového majetku nad 1 000 ha, kterým se náhrada ještě dále snižovala – významně poškozeni. V závěrečném období války totiž ceny půdy dále

8 H o r á k , O.: *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 118.
9 P e k a ř , Josef: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy.* Praha 1923², s. 77.
10 Tamtéž, s. 54. Dohoda donutila v roce 1916 Švýcarsko zastavit dodávky potravin a surovin do Lichtenštejnska.
11 B e a t t i e , David: *Liechtenstein.* Geschichte & Gegenwart. Triesen 2005, s. 72.
12 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Neues Politisches Archiv, kart. 620, Eichhoff (rakouský vyslanec v Paříži) rakouskému spolkovému ministerstvu zahraničí, 9. 7. 1921, No. 143.

rostly. Vedle toho byly v rámci pozemkové reformy přijaty některé další zákony.[13]

Československý ministr zahraničí Edvard Beneš v březnu 1921 na jednání s lichtenštejnskými zástupci prohlásil, že se Praha hodlá ve svém přístupu k Lichtenštejnsku řídit politikou dalších vítězných i neutrálních mocností.[14] Pro Vaduz proto bylo důležité zajistit si diplomatickou podporu.[15] Existovala totiž naděje, že Beneš bude pod tlakem cizích států naléhat na zmírnění či zpomalení reformy na statcích patřících občanům těchto zemí, z čehož by mohli profitovat i Lichtenštejnové.

V březnu 1921 bylo Švýcarsko Vaduzem požádáno, aby převzalo zastupování Lichtenštejnska i v Československu.[16] Švýcarskému generálnímu konzulovi v Praze, který se v této věci neoficiálně informoval, Beneš v květnu 1921 řekl, že Praha v zásadě není proti zastupování lichtenštejnských zájmů Švýcarskem, že to však nesmí bránit uskutečnění pozemkové reformy na knížecích statcích.[17]

O nevyjasněnosti československého postoje v této době svědčí skutečnost, že ministerstvo zahraničí zahrnulo v listopadu 1921 v úřední instrukci do obvodu působnosti generálního konzulátu v Curychu také Lichtenštejnsko.[18] Ve Vaduzu ovšem uvažovali i o tom, že by své zastupování v Praze převzali sami, bez švýcarského prostředkování. V prosinci 1921 Lichtenštejnsko Praze nabídlo, že se za souhlas se zřízením lichtenštejnského vyslanectví vzdá *„zvláštních výhod“* při provádění pozemkové reformy. Černínský palác však jeho návrh nepovažoval za dostatečný.[19] Československá vláda ani neodpověděla na lichtenštejnskou verbální nótu ve věci eventuálního zřízení lichtenštejnského vyslanectví v Československu předanou v únoru 1922.[20]

K vyjasnění postoje vůči Lichtenštejnsku a jeho panovníkovi svolalo v březnu 1923 ministerstvo zahraničí poradu zainteresovaných resortů financí, spravedlnosti a vnitra, které se zúčastnili také zástupci Státního

13 Horák, O.: *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 75–85.
14 Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, F 29 Lichtenštejnské ústřední ředitelství statků Koloděje, kart. 95, lichtenštejnský justiční referát knížeti Luigimu Frassu Denticemu, 4. 4. 1921.
15 Liechtensteinisches Landesarchiv (LLA), kart. SF 01/1921/026, Kaplan Josefu Peerovi (lichtenštejnský zemský správce), 26. 2. 1921, No. Z. D. 3159 J. R.
16 LLA, kart. V3/135, Martin (knížecí kabinetní rada) Emilu Beckovi (lichtenštejnský chargé d'affaires v Bernu), 14. 3. 1921, No. Präs. 48/4.
17 Quaderer, Rupert: *Ein „Annex Österreichs“ oder ein souveräner Staat?* Liechtensteins Beziehungen zur Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein, Bd. 105, 2006 (Sonderdruck), s. 111.
18 AMZV, Švýcarsko, ZÚ Bern 1919–1939, kart. 18, ministerstvo zahraničních věcí (MZV) československému vyslanectví v Bernu, 17. 11. 1921, No. 33165/V/3/21. Později Beneš toto pověření stáhl.
19 Quaderer, R.: *Ein „Annex Österreichs“*, s. 113.
20 LLA, kart. RE 1923/50, Martin Emilu Beckovi, 19. 7. 1923, No. 55/5.

pozemkového úřadu (SPÚ).[21] Ministerstvo zahraničí prosazovalo vůči Lichtenštejnům tvrdý kurs. Připouštělo, že Velká Británie knížectví uznala, dodávalo ale, že tím Československo není vázáno. Černínský palác soudil, že Lichtenštejnsko *„bylo jakýmsi annexem státu rakouského"* a kníže byl jako člen Panské sněmovny poddaným císaře. Lichtenštejnský panovník měl prý jen privilegia přiznaná domácí rakouskou legislativou.[22] V tomto bodě se ministerstvo zahraničí mýlilo, protože kníže nebyl rakouským občanem a jeho exteritorialitu Rakousko-Uhersko uznávalo. Ministerstvo zahraničí ve svém vyjádření ale poukazovalo i na vnitropolitickou stránku věci. Připomínalo, že *„po převratu žádala československá veřejnost bezpodmínečné zabrání statků liechtensteinských a exemplární potrestání Liechtensteinů* […] ". Uznání knížectví, na které kníže naléhal, by prý mohlo ve veřejnosti vyvolat odpor, a proto ministerstvo doporučovalo *„nečiniti ukvapeného rozhodnutí"*. Černínský palác ovšem dřívější uznání neodmítal a limine. Připouštěl ho pod podmínkou souhlasu knížete s tím, že uznání *„nemá míti vlivu na jeho právní postavení v Československé republice jako bývalého rakouského poddaného"*. Na prohlášení se sice dále pracovalo a v archivu československého ministerstva zahraničí se zachoval jeho koncept z roku 1924, kníže (lichtenštejnská vláda) ho však z neznámých důvodů nakonec nepodepsal.[23] K oficiálnímu uznání nezávislosti knížectví, a tím postavení knížete Jana II. jako hlavy státu, tak zatím nedošlo.

Vlastní pozemková reforma byla na lichtenštejnských statcích zahájena již na počátku dvacátých let. Řídil ji SPÚ, který zahájil činnost na počátku listopadu 1919.[24] Pod tlakem československých úřadů, které tvrdily, že je ve veřejném zájmu, aby byla správa statků v Československu vykonávána z jeho území, kníže k 1. říjnu 1919 zřídil ústřední ředitelství v Praze.[25] V roce 1920 bylo ředitelství přesunuto do Koloděj a v roce 1924 do Olomouce.[26]

K pozemkové reformě na statcích primogenitury zaujala knížecí správa pochopitelně dosti rezervované stanovisko. Neodmítala ji sice zcela, již od počátku však prohlašovala, že se na knížecí majetek nevztahuje náhradový zákon. Místo toho trvala na poskytnutí plné náhrady za odstoupené statky.[27] V dopise nejmenovanému vysokému švýcarskému představiteli se zdůrazňovalo, že kníže má nárok na plnou náhradu nikoli proto, že je

21 AMZV, Právní sekce VI., 1918–1945, kart. 455, Zápis z porady, 28. 3. 1923, No. 53195/III/23.
22 Národní archiv (NA), Ministerstvo spravedlnosti (MS), kart. 1700, MZV prezidiu ministerské rady, 29. 3. 1923, No. 53.195/III/23.
23 AMZV, Právní sekce VI., 1918–1945, kart. 456, Prohlášení Jana II., návrh MZV, bez data, No. 33913/II-2/24.
24 H o r á k , O.: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 79.
25 LLA, kart. SF 01/1921/026, Denkschrift, 25. 2. 1921. No. Z. D. 3159.
26 H o r á k , O.: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 126.
27 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát SPÚ, 31. 7. 1920, No. Ú. Ř. 3159.

suverénním panovníkem, ale z pouhého faktu, že je občanem neutrálního státu.[28]

Vlídná slova na téma reformy byla adresována také SPÚ. Za nových poměrů prý *„není udržení tak rozsáhlých latifundií více možno"*. Za přiměřenou oběť reformě ale kníže považoval pouhých 4 200 ha. Více nabídnout nechtěl s tím, že má obrovské závazky vyplývající z nového penzijního zákona[29] a měla mu být předepsána dávka z majetku a přírůstku na majetku, jejíž výši odhadoval na 120 milionů korun.[30] Záhy se však ukázalo, že realita bude mnohem drsnější, protože úřady na jeho nabídku nepřistoupí.

Správní výbor SPÚ rozhodl na jaře 1921, údajně pod tlakem předáka vlivné agrární strany Antonína Švehly, postupovat v pozemkové reformě radikálněji, než se do té doby předpokládalo.[31] SPÚ chtěl vyvlastnit celé velkostatky Zábřeh, Úsov, Moravský Šternberk, Rumburk a Krnov. Ve spojení s náladami obyvatelstva, které mohlo dále negativně ovlivnit blížící se třísetleté výročí staroměstské exekuce (21. června 1921), tak vznikla nebezpečná směs, která knížecímu justičnímu referátu způsobila *„mnohá trápení a bezesné noci"*.[32]

Situace sice byla vážná, vysocí činitelé SPÚ nicméně byli ochotni o věci diskutovat a přistoupit na jisté koncese. Na jednání se zástupci knížete, které proběhlo v červenci 1921, nejdříve oznámili, že kromě výše uvedených velkostatků mají zájem také o velkostatek Břeclav. Lichtenštejnští pověřenci dále hlásili, že v přístupu SPÚ byly patrné národnostní zřetele, zejména zájem přispět k čechizaci národnostně smíšených oblastí.[33] Dále byl patrný zájem získat do státního vlastnictví pohraniční lesy, což justiční referát lichtenštejnského ústředního ředitelství vedlo k názoru, že bude třeba odepsat velkostatek Rumburk v severních Čechách. Zde také sehrál roli zájem SPÚ vykázat se alespoň jedním zcela vyvlastněným velkostatkem. V případě Moravského Šternberku, Krnova a Břeclavi byli již činitelé SPÚ ochotni spokojit se s částečným vyvlastněním. Složitější pak byla diskuse o Zábřehu a Úsovu, o které projevoval pozemkový úřad značný zájem. Ale i zde se ukazovalo, že bude možné část zachránit, byť v případě Úsova jen za cenu předání sbírek tamního knížecího lesnického muzea státu.[34]

---

28 MZA v Brně, F 29, kart. 96, anonym, 28. 2. 1921.

29 Zákon z 5. 2. 1920 č. 89 Sb. z. a n.

30 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát SPÚ, 12. 3. 1921, No. Ú. Ř. 3159/20. Dávka z majetku a přírůstku na majetku byla stanovena v roce 1924 a do roku 1930 byla zaplacena. AMZV, Právní sekce VI., 1918–1945, kart. 456, československé ministerstvo financí MZV, 22. 4. 1930, No. 40695/30-V/16.

31 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát knížeti, 13. 6. 1921.

32 Tamtéž. Kníže Karel z Lichtenštejna byl předsedou tribunálu, který některé české stavovské předáky odsoudil k trestu smrti.

33 Jan Rychlík sice určité čechizační tendence při provádění reformy připouští, nepovažuje je však za zásadní. R y c h l í k , Jan: *Pozemková reforma v Československu 1919–1938*. Vědecké práce Zemědělského muzea 27, 1987–1988, s. 127–148.

34 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát knížeti, 7. 7. 1921.

V srpnu 1921 zformuloval kníže soukromě svůj pohled na pozemkovou reformu na některých velkostatcích. V principu byl ochoten obětovat velkostatek Plumlov a části velkostatků Krnov, Nové Zámky, Lanškroun, Moravský Šternberk, Moravská Třebová a Valtice.[35] Nároky SPÚ však byly stále vyšší, než byli Lichtenštejnové ochotni akceptovat. Kníže deklaroval, že pro sebe nežádá výjimku z reformy s ohledem na svůj status suverénního panovníka, trvá ale na respektování faktu, že je neutrálním cizozemcem. Požadoval, aby mu byly ponechány mimo jiné lesy na velkostatku Břeclav a dále Adamov – Křtiny, Karlovec, Krnov a Hanušovice.[36]

V zimě 1922 pokračovala jednání s SPÚ. Lichtenštejnští zástupci se snažili ochránit zejména komplex Lednice – Valtice – Břeclav a dále lesy na velkostatku Moravský Šternberk. Tohoto cíle se v zásadě podařilo dosáhnout. Mnozí straničtí vůdcové a *„demagogičtí poslanci"*, jmenovitě agrárník Josef Vraný, přitom SPÚ vyčítali, že vůči Lichtenštejnům postupuje v rukavičkách.[37] Knížete a zřejmě i další členy rodiny přesto dosažené výsledky neuspokojovaly a dále chovali marné naděje ve zvrat situace, a proto až do května 1922 odkládali souhlas s dohodou s SPÚ.[38] Nakonec se podařilo dosáhnout toho, že SPÚ rozhodl ve věci sám (nešlo formálně o dohodu), což mohlo usnadnit pozdější revizi.[39]

Dopisem z 22. dubna 1922, který ovšem prezident SPÚ Karel Viškovský podepsal až 9. června téhož roku, oznámil pozemkový úřad lichtenštejnskému ústřednímu ředitelství v Kolodějích, že hodlá převzít část knížetem vlastněné půdy. Rozsah byl blíže specifikován pro jednotlivé velkostatky. Zájem jevil SPÚ v rané fázi reformy hlavně o zemědělskou půdu v okolí Prahy a ve středních Čechách. Reforma však měla postihnout také statky na Moravě a ve Slezsku. V roce 1922 si SPÚ nárokoval celkem asi 13 700 ha zemědělské půdy. Ještě větší byla rozloha lesní půdy, o níž stát projevil zájem. To souviselo rovněž s již zmíněnou skutečností, že lesní půda tvořila asi tři čtvrtiny lichtenštejnského pozemkového majetku. SPÚ tedy žádal celkem 41 000 ha lesů. Procentuálně nejvíce bylo postiženo panství Rumburk, kde stát žádal vydání všech lesů o rozloze téměř 2 400 ha. Naopak plně se Lichtenštejnům prozatím podařilo ochránit hlavní prioritu, velkostatek Lednice – Valtice – Břeclav. Celý tento obrovský lesní majetek ale stát nechtěl vyvlastnit najednou, nýbrž ve třech etapách (obdobích).[40]

35 MZA v Brně, F 29, kart. 90, Zusatz, 18. 10. 1921.
36 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát třem ministrům československé vlády, 25. 1. 1922.
37 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát knížecí kabinetní kanceláři, 11. 3. 1922, No. 2816.
38 MZA v Brně, F 29, kart. 90, Kaplan knížeti, 31. 5. 1922.
39 Tamtéž.
40 LLA, kart. V 13/2, memorandum, 9. 1. 1925. Memorandum bylo předáno SPÚ. NA, Státní pozemkový úřad, kart. 331.

Za vyvlastněné velkostatky byla podle tehdy platných předpisů vypočítána náhrada, která ovšem nebyla vyplacena okamžitě. Byla však ode dne převzetí půdy úročena. Výše náhrady se lišila v závislosti na tom, zda šlo o půdu, která byla součástí fideikomisu, či o alodní vlastnictví knížete. To přitom představovalo nezanedbatelnou část pozemkového majetku primogenitury. Před provedením reformy šlo celkem o 25 602 ha půdy.[41] Do října 1924 převzal SPÚ celkem 11 034 ha zemědělské a 9 432 ha lesní půdy. Šlo celkem o 17 % původní lichtenštejnské domény. Za zemědělskou půdu byla Janu II. přiznána náhrada ve výši 26 280 000 korun. Tržní cena byla podle odhadů knížecí byrokracie mnohem vyšší, dosahovala 77–110 milionů korun. V případě lesní půdy sice nebyla k tomuto datu náhrada ještě stanovena, dalo se ovšem předpokládat, že dosáhne zhruba třetiny tržní ceny. Ústřední ředitelství v Kolodějích vzalo rozhodnutí SPÚ z června 1922 na vědomí, ale s výhradou, že se tím kníže nevzdává svých práv. To podle názoru ředitelství znamenalo, že trval na plné náhradě za vyvlastněné statky.[42]

Dohoda z června 1922 byla realizována s určitými odchylkami. Do roku 1930 bylo buď SPÚ předáno, či v tzv. zkráceném přídělovým řízení novým nabyvatelům přímo (tedy nikoli prostřednictvím SPÚ) prodáno celkem 11 520 ha zemědělské půdy, tj. zhruba o 15 % méně, než se původně předpokládalo. Důvod nebylo možné v archivní dokumentaci zjistit. V případě lesní půdy byla odchylka oproti plánu ještě vyšší. Vyvlastněno bylo jen 28 213 ha, tj. zhruba 70 % ohlášeného záměru. Reforma se nedotkla lesů na velkostatcích Krnov a Karlovec, za které byl kníže ochoten poskytnout jinou půdu. Využil tak možnosti, kterou mu dávala dohoda z roku 1922.[43]

V letech 1924 a 1925 uzavřela lichtenštejnská správa s SPÚ dvě dohody o dalším průběhu reformy. Dohoda z 6. března 1924 navazovala na dohodu z roku 1922. Týkala se zemědělské půdy velkostatků Uherský Ostroh, Plumlov a Bučovice – Ždánice. SPÚ na jejím základě převzal z těchto velkostatků některé dvory o celkové výměře 4 139 ha. Ve zkráceném přídělovém řízení pak byly prodány další dvory o rozloze 698 ha. Dohoda z roku 1924 nezahrnovala velkostatek Koloděje a zbytek velkostatku Kounice, na kterých byla reforma provedena samostatně. SPÚ převzal 636 ha, 455 ha bylo prodáno ve zkráceném přídělovém řízení. Prodán byl také zámek v Kolodějích s oborou o rozloze 145 ha.[44]

Údajně z toho důvodu, že SPÚ nedodržel dohodu z 9. června 1922, bylo v průběhu roku 1925 mezi ním a Lichtenštejny jednáno o další do-

41 MZA v Brně, F 29, kart. 90, lichtenštejnský justiční referát SPÚ, 18. 4. 1922. Alod téměř rovným dílem tvořily zemědělská a lesní půda.
42 Tamtéž.
43 MZA v Brně, F 28 Lichtenštejnské ústřední ředitelství Olomouc, kart. 261, Vývoj pozemkové a lesní reformy na statcích panujícího knížete z Liechtensteinů, bez data a čísla (1931).
44 Tamtéž.

hodě o převzetí zemědělské půdy.[45] Naopak pozemkový úřad připisoval zodpovědnost lichtenštejnské správě, která prý dobrovolně předala méně lesů (viz výše stav k říjnu 1924) než jiní velkostatkáři. Jednání se opět odehrávala pod politickým tlakem, neboť levice naléhala na rychlé a razantní provedení reformy.[46] Zástupci ředitelství státních lesů a statků snad i proto v říjnu 1925 nekompromisně žádali předání lesů na velkostatcích Hanušovice – Kolštejn, Ruda na Moravě a Lanškroun o rozloze 19 000 ha do konce roku, a odmítli tak žádost Lichtenštejnů o několikaletý odklad. Lesy přitom měly být podle dohody z roku 1922 předány již v roce 1924.[47] Lichtenštejnové nakonec v této otázce vyslovili souhlas, avšak s výhradou, že nejdříve musí dojít k dohodě o výši náhrady.[48]

Poměrně razantní nástup pozemkové reformy na lichtenštejnských statcích a problémy s náhradou vedly Vaduz k novým pokusům zajistit si podporu Švýcarska. Švýcarští diplomaté se na své československé kolegy sice obrátili, v lednu 1925 se jim však dostalo zamítavé odpovědi. Praha stále odmítala navázat prostřednictvím Švýcarska s knížectvím diplomatické styky. Bránily prý tomu dosud nevyřešené *„principiální otázky"* mezi Československem a Lichtenštejnskem.[49] Šlo o citelný neúspěch, protože v listopadu 1925 vyvrcholilo další kolo jednání o lesní reformě.

Lichtenštejnové trvali na tom, že se na knížete jako cizího suveréna (neargumentovali tedy jako dříve pouze jeho statusem neutrálního cizince) nevztahuje náhradový zákon. Za lesy na panstvích Hanušovice – Kolštejn, Ruda na Moravě a Lanškroun žádali smluvní cenu a vyplacení celé sumy v hotovosti do jednoho roku od uzavření dohody. SPÚ souhlasil, že bude o ceně jednat. Pokud by však nedošlo ke shodě, oznámil, že cenu stanoví sám s tím, že Jan II. může použít opravných prostředků, včetně žalob. Dále se diskutovalo o lesích na velkostatcích Krnov a Karlovec, které si Lichtenštejnové chtěli uchovat. Výměnou nabízeli lesy na velkostatcích Kostelec nad Černými lesy, Rataje a Škvorec ve středních Čechách a dále Břeclav o celkové rozloze 13 500 ha. SPÚ a další zúčastněné instituce byly ochotny vyjít v tomto bodě knížeti vstříc s tím, že k převzetí náhradních lesů má dojít do konce roku 1927. Tím měla být lesní reforma na knížecích statcích ukončena.[50]

---

45 MZA v Brně, F 28, kart. 261, Vývoj pozemkové a lesní reformy na statcích panujícího knížete z Liechtensteinů, bez data a čísla (1931).

46 AMZV, Právní sekce VI., 1918–1945, kart. 455, Petice, 17. 5. 1925; *„Vraťte nakradené!"*. Středočeské hlasy, 21. 5. 1925, s. 1.

47 Uvedené lesy měly být podle dohody z roku 1922 předány ve druhém období. MZA v Brně, F 28, kart. 261, Protokol (SPÚ), 30. 10. 1925.

48 MZA v Brně, F 28, kart. 261, lichtenštejnské ústřední ředitelství SPÚ a ředitelství státních lesů a statků, 8. 11. 1925.

49 LLA, kart. V 13/4, československé vyslanectví v Bernu švýcarskému ministerstvu zahraničí, 25. 1. 1925, No. 876/24. res.

50 MZA v Brně, F 28, kart. 261, Protokol (SPÚ), 23. 11. 1925, bez čísla.

V prosinci 1925 pak byla uzavřena dodatková dohoda o zemědělské půdě. Na jejím základě měly být SPÚ převzaty některé dvory z velkostatků Radim, Lanškroun, Úsov – Nové Zámky, Moravská Třebová, Břeclav, Lednice – Valtice a Krnov. Další dvory na těchto velkostatcích a dále na panstvích Moravský Šternberk, Ruda – Kolštejn a Bučovice – Ždánice měly být ve zkráceném přídělovém řízení prodány SPÚ určeným kupcům. Tato dohoda pak byla s drobnými odchylkami také realizována. Stát převzal zemědělskou půdu o rozloze 4 043 ha a v rámci zkráceného přídělového řízení bylo prodáno zhruba 1 500 ha půdy.[51]

Lichtenštejnové ovšem nebyli s průběhem reformy, především pak s výší náhrady, spokojeni a obrátili se na československé soudy. Důvodem byla snaha pozemkovou reformu zpomalit a dále vytvořit záminku pro intervenci ze strany různých politických osobností.[52] Vedle stížnosti brněnskému nejvyššímu soudu ohledně pozemkové reformy na velkostatku Zábřeh podal kníže Jan II. stížnost také pražskému nejvyššímu správnímu soudu (NSS). Stěžoval si v něm na rozhodnutí SPÚ ze 17. června 1927 o zamýšleném převzetí statků a na některá další rozhodnutí. Celkem jich bylo ve stížnosti napadeno dvacet dva. Jádrem argumentace advokáta dr. Františka Svobody, pozdějšího lichtenštejnského centrálního ředitele, byl odkaz na zákon č. 15/1893 ř. z. Svoboda tvrdil, že zákon nebyl odvolán, a stále proto platí. Primogeniturní fideikomis byl podle jeho výkladu majetkem sui generis, nikoli obyčejným soukromým vlastnictvím knížete. Šlo prý o tzv. apertinenci Lichtenštejnského knížectví v Československé republice. Tento majetek, jehož většina se nacházela na území Československa, byl prý materiálním základem knížectví a patřil k němu (apertinence), byť nešlo o součást jeho státního území. Lichtenštejnsko podle něj bylo příliš malé a chudé na to, aby stálo na vlastních nohou, což uznal i císař Karel VI. v roce 1719, když ho zřizoval. Příjmy z držav mimo území knížectví tak byly využívány k jeho vydržování a k důstojné reprezentaci knížete. Z těchto důvodů neměl mezitím již zrušený primogeniturní fideikomis podléhat podle názoru knížete zákonům upravujícím průběh pozemkové reformy, ale nakládat se s ním mělo podle zákona č. 15/1893 ř. z.[53]

Nejvyšší správní soud ve této věci rozhodl v červnu 1929. Stížnost zamítl s tím, že záborový zákon nezná výjimky pro korunní zboží či majetek

51 MZA v Brně, F 28, kart. 261, Vývoj pozemkové a lesní reformy na statcích panujícího knížete z Liechtensteinů, bez data a čísla (1931).

52 MZA v Brně, F 28, kart. 261, Anderka dědičnému princi Františku Josefovi (?), 1. 10. 1929.

53 LLA, kart. RE 1927/1894, Jan II. nejvyššímu správnímu soudu, bez data a čísla. Také nejvyšší soud odmítl stížnost ohledně velkostatku Zábřeh s tím, že zákon č. 15/1893 RGBL nebyl recipován. LLA, kart. V 13/3, Rozhodnutí nejvyššího soudu, 3. 2. 1928, No. Z. B. II 28/28/1. Všechny fideikomisy byly v Československu zrušeny zákonem č. 179/1924 Sb. z. a n. Text zákona je v elektronické podobě dostupný z: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3660&Section=1&IdPara=1&ParaC=2 [cit. 15. 6. 2015].

cizích států. Svrchovanost republiky nebyla prý na jejím území omezena tímto faktem. Podle názoru soudu by tomu bylo stejně, i *„kdyby stížnost měla pravdu, že zákon č. 15/1893 ř. z. je v Republice československé pramenem práva"*. Pozemkový majetek knížete tak podléhal všem zákonům a předpisům vydaným v rámci pozemkové reformy.[54]

SPÚ tak mohl v provádění reformy na lichtenštejnských statcích pokračovat. Byl stále pod tlakem veřejného mínění. Národní jednota pro východní Moravu se sídlem v Olomouci, orientovaná na podporu českého živlu ve smíšených česko-německých oblastech, požadovala v létě 1928, aby bylo proti knížeti Janovi II. a vlastníku Velkých Losin princi Aloisovi, otci následníka trůnu dědičného prince Františka Josefa, postupováno nekompromisně. Velkostatky Zábřeh, Moravský Šternberk, Karlovec, Plumlov a Úsov – Nové Zámky neměly *„zůstati v rukou německých představitelů feudální moci"*.[55] Poukazovalo se také na vojensko-strategický význam lesů v oblasti Hrubého Jeseníku. Pozemkový úřad tak měl vůči Lichtenštejnům stále k dispozici účinnou politickou páku. Současně však byl ochoten přistoupit na kompromis.

Aby SPÚ knížete a jeho rodinu přinutil k ústupkům, podal v roce 1928 u příslušných okresních soudů návrh na exekuční převzetí některých velkostatků (Plumlov, Uherský Ostroh, Pozořice a Zábřeh). Současně probíhala s Lichtenštejny bez ohledu na právní spory jednání *„o konečném vyřešení pozemkové reformy"*. Pozemkový úřad do nich vstupoval s návrhem, že Lichtenštejnům ponechá necelých 42 000 ha zemědělské a hlavně lesní půdy. V podstatě zachován měl být velkostatek Lednice – Valtice – Břeclav o rozloze 12 000 ha. Dále byl SPÚ ochoten Janovi II. ponechat komplex velkostatků na severní Moravě a ve Slezsku (Karlovec, Krnov, Moravský Šternberk, Nové Zámky a Moravská Třebová). V Čechách si neměl kníže udržet žádný významnější pozemkový majetek.

Zástupci knížete v čele s centrálním ředitelem Antonínem Anderkou přicházeli na jednání s tím, že kníže žádá 70 000 ha půdy. Nehledě na různé peripetie a uzavřené dohody se Lichtenštejnům nakonec podařilo tohoto cíle ve třicátých letech v podstatě dosáhnout. V roce 1928 však byl Anderka ochoten jít až na 60 000 ha. Požadoval přitom zachování částí velkostatků Bučovice, Uherský Ostroh nebo Kostelec nad Černými lesy, Rataje a Zábřeh. Odůvodňoval to povinnostmi knížete vůči knížectví, řadou církevních patronátů, penzijními závazky vůči zaměstnancům a náklady na udržování kulturně-historických památek. Jako vstřícný krok ředitel

54 LLA, kart. V 13/3, Nález nejvyššího správního soudu, 22. 6. 1929, No. 11134/29. Také nejvyšší soud odmítl stížnost ohledně velkostatku Zábřeh s tím, že zákon č. 15/1893 RGBL nebyl recipován. LLA, kart. V 13/3, Rozhodnutí nejvyššího soudu, 3. 2. 1928, No. Z. B. II 28/28/1.

55 NA, Ústřední ředitelství státních lesů a statků, kart. 635, Ústřední výbor Národní jednoty pro východní Moravu, bez data a čísla.

prezentoval připravenost odstoupit i polesí Vranov u Brna, na kterém měla rodina díky přítomnosti rodinné hrobky v tamním klášterním kostele mimořádný zájem.[56] Současně Lichtenštejnové i nadále zdůrazňovali svůj zvláštní mezinárodněprávní status a s odvoláním na závazky knížete v Lichtenštejnsku požadovali úlevy při provádění pozemkové reformy.[57]

Do konce roku 1929 převzal SPÚ již 48 551 ha zemědělské a lesní půdy. Dlouhodobým nájemcům bylo podle zvláštního zákona č. 318/1919 Sb. z. a n., o zajištění půdy drobným pachtýřům, z rozhodnutí soudu (nikoli tedy SPÚ) postoupeno 3 950 ha.[58] Takzvaným zkráceným přídělem bylo osobám určeným SPÚ prodáno 5 205 ha půdy. Volným prodejem a v rámci scelování rozptýlené a stavební půdy (takzvané akce R a S) bylo postoupeno novým nabyvatelům 2 721 ha půdy. Celkem šlo o 60 427 ha. Z původní výměry tak zbývalo 98 904 ha. V roce 1930 bylo zkráceným přídělem odstoupeno ještě dalších 2 620 ha z velkostatků Nové Zámky a Moravská Třebová. Do závěrečné fáze jednání s SPÚ o dokončení reformy tak Lichtenštejnové podle vlastní evidence vstupovali s 96 284 ha půdy.[59]

Jednání pokračovala i po smrti knížete Jana II. v únoru 1929. Reforma pak probíhala na tzv. ležící pozůstalosti.[60] Podle dohody o svěřenectví z května 1925 se dědicem majetku knížete Jana II., který se nikdy neoženil a zemřel bez potomků, stal, za určitých omezení ve prospěch nového knížete Františka I. (1853–1938), syn prince Aloise z Lichtenštejnu, dědičný princ František Josef.[61] Bylo přitom zřejmé, že Československo je odhodláno provést reformu bez ohledu na status knížete jako suverénního panovníka. Praha nebyla ochotna poskytnout Lichtenštejnům jiné zacházení, než jakého se dostalo dalším významným aristokratickým rodům, například Schwarzenberkům. Jednání s československými úřady však nakonec skončilo pro Lichtenštejny a českou šlechtu obecně lépe, než se zdálo na konci dvacátých let.[62]

---

56 MZA v Brně, F 28, kart. 261, Úřední záznam (SPÚ), 3. 12. 1928, bez čísla.

57 NA, Státní pozemkový úřad, kart. 331, Anderka Ministerskému předsednictvu Československé republiky, 10. 5. 1928, No. 4576 J R.

58 Žadatelé museli mít požadovaný pozemek v pachtu alespoň 18 let. Srov. H o r á k , O.: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 79.

59 MZA v Brně, F 28, kart. 261, Vývoj pozemkové a lesní reformy na statcích panujícího knížete z Liechtensteinů, bez data a čísla (1931).

60 H o r á k , O.: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 132.

61 LLA, kart. V 143/321, Zemský soud civilní v Praze, Vyhláška, Dohoda o svěřenectví prvorozených knížat z Liechtensteina, 13. 5. 1925, No. F 4/98/2107. Dědičný princ byl prapravnukem knížete Jana I. Josefa, známého císařského maršála. Maršálův druhorozený syn František de Paula založil vedlejší rodovou linii. Jeho vnuk princ Alois se oženil s habsburskou arcivévodkyní Alžbětou Amálií, nevlastní sestrou následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Z tohoto manželství pak vzešel budoucí kníže František Josef II. K osobnosti knížete Františka I. viz W a k o u n i g , Marija: *Ein Grandseigneur der Diplomatie.* Die Mission von Franz de Paula Prinz von und zu Liechtenstein in St. Petersburg 1894–1898. Wien – Berlin 2007.

62 Lichtenštejnská primogenitura udržela cca 69 000 ha převážně lesní půdy, tj. 43 % původního rozsahu.

Die Verhandlung über die Ausführung der Ersten Bodenreform auf den liechtensteinischen Gütern in der Tschechoslowakei am Ende der Herrschaft des Fürsten Johann II. (1918–1029)

Die Liechtenstein, die sich bereits in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts in den Böhmischen Ländern angesiedelt hatten, erwarben im Laufe der Zeit riesige Besitztümer. Im Jahre 1898 erreichte der Besitz der Primogenitur in den Böhmischen Ländern (d. h. ohne Feldsberg/Valtice) insgesamt 155 923 ha Land. Davon bildeten 119 485 ha Wald, der Rest war Ackerboden.

Nach dem Zerfall der Monarchie und der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik im Oktober 1918 änderte sich die Situation für die Liechtensteins grundlegend. Die Prager Behörden waren sich nach dem Krieg des Statuts des damals regierenden Johann II. und der Unabhängigkeit seines Fürstentums gar nicht sicher. Sie standen nämlich unter großem Druck seitens der Öffentlichkeit und des Parlaments, wo man eine exemplarische Bestrafung der Liechtensteins wegen der Tätigkeit ihres Vorfahrens Karl in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts verlangte.

Die tschechoslowakischen Behörden nahmen am Ende Abstand von der Enteignung der Liechtenstein, denn hierbei musste auch Rücksicht auf die internationale Dimension dieser Angelegenheit genommen werden. Im März 1920 informierte London offiziell die tschechoslowakische Regierung, dass es Liechtenstein als souveränen und unabhängigen Staat sowie Fürst Johann II. als unabhängigen Souveränen betrachtet. Das französische Außenministerium äußerte sich im Sommer 1921 dahingehend, dass es Souveränität, Neutralität und Selbstständigkeit des Fürstentums anerkennt.

Eine Konfiszierung des fürstlichen Eigentums war ausgeschlossen, in Frage jedoch kam die Enteignung im Rahmen der Ersten Tschechoslowakischen Landreform. Diese war bereits im November 1918 begonnen worden, als die erste einer Serie diesbezüglicher legislativer Maßnahmen getroffen wurde. In den Jahren 1919–1920 folgten weitere für die Durchführung der Bodenreform wichtige Gesetze (Beschlagnahmegesetz, Zuteilungsgesetz, Entschädigungsgesetz u. w.). Die Höhe der Entschädigung berechnete sich dabei aus den durchschnittlichen Bodenpreisen der Jahre 1913–1915, was die Großgrundbesitzer, besonders diejenigen mit einem Besitz von mehr als 1 000 ha, deren Kompensation noch weitergesenkt wurde, sehr schädigte. In der letzten Zeit des Krieges waren nämlich die Bodenpreise gestiegen.

Der tschechoslowakische Außenminister Edvard Beneš verkündete im März 1921 bei Verhandlungen mit liechtensteinischen Vertretern, Prag werde sich in seinem Vorgehen hinsichtlich Liechtensteins nach der Politik der anderen Sieger, bzw. neutralen Mächte richten. Für Vaduz war es daher wichtig, diplomatische Unterstützung einzuholen. Im März 1921 wurde die Schweiz von Vaduz gebeten, die Vertretung Liechtensteins in der Tschechoslowakei zu übernehmen. Dem Schweizer honorar Generalkonsul in Prag, der in dieser Sache inoffiziell nachgefragt hatte, antwortete Beneš im Mai 1921, Prag habe im Prinzip nichts gegen die Vertretung der liechtensteinischen Interessen durch die Schweiz, dass dieses jedoch nicht die Realisierung der Bodenreform auf den Gütern des Fürsten behindern dürfe.

In Vaduz dachte man indessen darüber nach, die Vertretung in Prag selbst zu übernehmen, ohne die Vermittlung der Schweiz. Im Dezember 1921 bot Liechtenstein Prag an, für die Zustimmung zur Einrichtung einer liechtensteinischen Gesandtschaft im Gegenzug auf *„besondere Vorteile"* bei der Durchführung der Bodenreform zu verzichten. Der Czerninpalast erachtete diesen Vorschlag jedoch als unzureichend.

Zwecks Klärung der Haltung gegenüber Liechtenstein und dessen Staatsoberhaupt berief das Außenministerium im März 1923 eine Beratung der betroffenen Ressorts Finanzen, Justiz und Inneres ein, an der auch Vertreter des Staatlichen Bodenamtes (SBA) teilnahmen. Das Außenministerium drang auf einen harten Kurs gegenüber Liechtenstein. Es räumte zwar ein, Großbritannien habe das Fürstentum anerkannt, fügte jedoch hinzu, die Tschechoslowakei sei daran keinesfalls gebunden. Es urteilte, Liechtenstein *„sei eine Art Annex des österreichischen Staates gewesen"*, und der Fürst war als Mitglied des Herrenhauses dem Kaiser

untertan. In diesem Punkt irrte sich das Außenministerium, denn der Fürst war keineswegs österreichischer Staatsbürger, und Österreich-Ungarn hatte seine Exterritorialität anerkannt.

Die eigentliche Landreform hat auf den liechtensteinischen Gütern bereits Anfang der zwanziger Jahre begonnen. Sie wurde vom SBA geleitet, das seine Tätigkeit Anfang November 1919 aufgenommen hatte.

Zur Bodenreform die auf den Gütern der Primogenitur nahm die fürstliche Verwaltung verständlicherweise eine recht reservierte Haltung ein. Sie lehnte sie zwar nicht vollständig ab, erklärte aber bereits zu Beginn, das Entschädigungsgesetz beziehe sich nicht auf den Besitz des Fürsten. Stattdessen bestand sie auf der Gewährung einer vollständigen Entschädigung für abgetretenen Güter. Als angemessenes Opfer der Reform betrachtete der Fürst lediglich 4 200 ha. Mehr wollte er nicht anbieten mit dem Hinweis auf die riesigen Verpflichtungen, die ihm das z. B. neue Pensionsgesetz auferlegte. Bald zeigte sich jedoch, dass die Wirklichkeit um vieles härter ist, denn die Behörden gingen auf seinen Vorschlag nicht ein.

Das SBA wollte im Frühling 1921 alle Großgüter in Hohenstadt (Zábřeh), Mährisch Aussee (Úsov), Mährisch Sternberg (Moravský Šternberk), Rumburg (Rumburk) und Jägerndorf (Krnov) enteignen. Die Situation war zwar ernst, hohe Vertreter des SBA waren jedoch bereit, über die Angelegenheit zu diskutieren und gewisse Zugeständnisse zu machen. Bei den Verhandlungen mit den Vertretern des Fürsten, die im Juli 1921 stattfanden, erklärten sie anfangs, neben den oben genannten Großgütern auch Interesse am Gut Lundenburg (Břeclav) zu haben. Die liechtensteinischen Bevollmächtigten meldeten, an der Haltung des SBA seien nationale Rücksichten zu bemerken, besonders das Interesse zur Tschechisierung der national gemischten Gebiete beizutragen.

Im Winter 1921/1922 wurden die Verhandlungen mit dem SBA fortgesetzt. Die Vertreter Liechtensteins bemühten sich besonders um das Behalten des Komplexes Eisgrub – Feldsberg – Lundenburg (Lednice – Valtice – Břeclav) sowie die Wälder des Großgutes Mährisch Sternberg (Moravský Šternberk). Dieses Ziel wurde im Prinzip erreicht. Den Fürsten und besonders weitere Mitglieder seiner Familie befriedigten die erreichten Ergebnisse dennoch nicht, und sie hegten vergebliche Hoffnung auf eine Wende in der Situation. Aus diesem Grund verschoben sie die Zustimmung zur Vereinbarung mit dem SBA bis Mai 1922. Am Ende gelang es zu erreichen, dass das SBA in der Sache allein entschied (formal handelte es sich nicht um eine Vereinbarung), was eine spätere Revision vereinfachen könnte.

Die Vereinbarung vom Juni 1922 wurde mit gewissen Abweichungen umgesetzt. Bis zum Jahre 1930 wurden insgesamt 11 520 ha Ackerboden entweder direkt auf das SBA oder in einem sogenannten verkürzten Zuteilungsverfahren an die neuen Eigentümer (also ohne Vermittlung durch das SGA) überführt. Das waren 15 % weniger als bis dahin angenommen. Die Gründe dafür konnten aus den Dokumenten im Archiv nicht ermittelt werden. Was das Waldland betrifft, waren hier die Abweichungen gegenüber dem Plan noch größer. Enteignet wurden 28 213 ha, d. h. etwa 70 % der angekündigten Fläche. Die Großgüter Jägerndorf (Krnov) und Karlsberg (Karlovec), für die der Fürst andere Grundstücke einzutauschen bereit war, waren von dieser Reform nicht betroffen. Er nutzte so die Möglichkeit, die ihm die Vereinbarung von 1922 bot.

In den Jahren 1924 und 1925 schloss die liechtensteinische Verwaltung mit dem SBA zwei Vereinbarungen über den weiteren Reformverlauf ab. Die Vereinbarung vom 6. März 1924 knüpfte an die von 1922 an und betraf das Ackerland der Güter Ungarisch Ostra (Uherský Ostroh), Plumenau (Plumlov) und Butschowitz – Steinitz (Bučovice – Ždánice). Im Dezember 1925 wurde eine Zusatzvereinbarung über den Ackerboden abgeschlossen. Auf deren Grundlagen sollten einige Höfe auf den Gütern Grossraden (Radim), Landskron (Lanškroun), Mährisch Aussee – Neuschloss (Úsov – Nové Zámky), Mährisch-Trübau (Moravská Třebová), Lundenburg (Břeclav), Eisgrub – Feldsberg (Lednice – Valtice) und Jägerndorf (Krnov) vom SBA übernommen werden. Weitere Höfe auf diesen Gütern sowie auf Mährisch Sternberg (Moravský Šternberk), Eisenberg – Goldenstein (Ruda – Kolštejn) und Butschowitz – Steinitz (Bučovice – Ždánice) sollten in verkürztem Zuteilungsverfahren an vom SBA bestimmte Käufer veräußert werden. Diese Vereinbarung wurde mit geringen Abweichungen auch realisiert. Der Staat übernahm Ackerboden einer

Größe von 4 043 ha, im Rahmen des verkürzten Zuteilungsverfahrens wurden etwa 1 500 ha Land verkauft.

Allerdings waren die Liechtensteins mit dem Reformverlauf, insbesondere mit der Höhe der Entschädigung, nicht zufrieden und wandten sich damit an tschechoslowakische Gerichte. Den Kern der Argumentation bildete die Berufung auf Gesetz Nr. 15/1893 Reichsgesetzblatt. Die Liechtenstein behaupteten, das Gesetz sei nie außer Kraft getreten und würde demnach nach wie vor gelten. Der Primogenitur Fideikommiss war laut dieser Auslegung Eigentum des sui generis, keineswegs gewöhnliches Privateigentum des Fürsten. Es handelte sich demnach um eine sogenannte Apertinenz des Fürstentums Liechtenstein in der Tschechoslowakei. Dieses Eigentum, dessen Großteil sich auf dem Territorium der Tschechoslowakei befand, bildete demzufolge die materielle Grundlage des Fürstentums und gehörte zu ihm (Apertinenz), auch wenn es nicht Teil dessen Staatsgebietes ist. Daher sollte der inzwischen bereits abgeschaffte Primogenitur Fideikommiss nach Ansicht des Fürsten nicht den Gesetzen unterliegen, die den Verlauf von Landreformen regeln, sondern man sollte damit gemäß Gesetz Nr. 15/1893 Reichsgesetzblatt umgehen.

Das Oberste Verwaltungsgericht entschied in dieser Angelegenheit im Juni 1929. Es lehnte die Beschwerde mit der Begründung ab, das Beschlagnahmungsgesetz kenne keine Ausnahmen für Krongüter bzw. das Eigentum fremder Staaten. Die Souveränität der Republik sei auf ihrem Territorium nicht durch diese Tatsache eingeschränkt. Nach Ansicht des Gerichts würde das auch gelten, *„wenn die Beschwerde Recht hätte, dass Gesetz Nr. 15/1893 Reichsgesetzblatt in der Tschechoslowakischen Republik Rechtsquelle ist“*. Das Landeigentum unterlag so allen im Rahmen der Bodenreform erlassenen Gesetzen und Vorschriften.

Ungeachtet der Rechtsstreitigkeiten verliefen zur gleichen Zeit Verhandlungen über die *„endgültige Lösung der Bodenreform“* mit den Liechtenstein. Das Bodenamt eröffnete diese mit dem Vorschlag, diesen knapp 42 000 ha landwirtschaftlichen Boden und Wald zu überlassen. Im Grunde sollte das Gut Eisgrub – Feldsberg – Lundenburg (Lednice – Valtice – Břeclav) mit einer Größe von 12 000 ha erhalten bleiben. Weiterhin war das SBA bereit, Johann dem II. den Komplex von Gütern in Nordmähren und Schlesien zu überlassen Karlsberg (Karlovec), Jägerndorf (Krnov), Mährisch Sternberg (Moravský Šternberk), Neuschloss (Nové Zámky) und Mährisch Trübau (Moravská Třebová). In Böhmen sollte der Fürst keinerlei bedeutenderen Landbesitz behalten.

Die Vertreter des Fürsten forderten bei den Verhandlungen 70 000 ha Land für den Fürsten. Später wird gezeigt, dass dies den Liechtensteins ungeachtet aller Komplikationen und abgeschlossener Verträge in den dreißiger Jahren im Prinzip gelungen ist. Im Jahr 1928 jedoch war der Fürst bereit, bis auf 60 000 ha herunterzugehen. Dabei forderte er die Erhaltung von Teilen der Güter Butschowitz (Bučovice), Ungarisch Ostra (Uherský Ostroh) oder Schwarzkosteletz (Kostelec nad Černými lesy), Ratai (Rataje) und Hohenstadt (Zábřeh).

Bis Ende 1929 hatte das SBA bereits 48 551 ha Acker- und Forstland übernommen. An langfristige Pächter wurde gemäß Sondergesetz Nr. 318/1919 Samml. G. u. V., über die Erlangung von Boden für Kleinpächter, durch Gerichtsbeschluss (also nicht vom SBA) 3 950 ha verpachtet. Durch die sogenannte verkürzte Zuteilung wurde an vom SBA bestimmte Personen 5 205 ha Land verkauft. Durch freien Verkauf und im Rahmen der Zusammenführung verstreuten und Baulandes (sogenannte Aktion R und S) wurden 2 721 ha Land an neue Eigentümer abgetreten. Insgesamt handelte es sich hierbei um 50 427 ha. Im Jahre 1930 wurden durch verkürzte Zuteilung noch weitere 2 620 ha von den Gütern Neuschloss (Nové Zámky) und Mährisch Trübau (Moravská Třebová) abgetreten. In die Schlussphase der Verhandlungen mit dem SBA über die Beendigung der Reform traten die Liechtensteins nach eigenen Angaben mit 96 284 ha Land.

Die Verhandlungen wurden auch nach dem Tode Fürst Johanns II. im Februar 1929 fortgesetzt. Die Reform verlief dann auf der sogenannten liegenden Hinterlassenschaft. Dabei war offensichtlich, dass die Tschechoslowakei entschlossen war, die Reform ohne Rücksicht auf das Statut des Fürsten als souveräner Herrscher fortzuführen. Prag war nicht bereit, den Liechtenstein ein anderes Vorgehen angedeihen zu lassen als anderen bedeutenden Adelsfamilien wie zum Beispiel den Schwarzenberg. Die Verhandlungen mit den tschechoslowa-

kischen Behörden fielen jedoch für die Liechtenstein und den böhmischen Adel allgemein günstiger aus, als es Ende der zwanziger Jahre den Anschein hatte.

Peter Geiger

Aplikace dekretů prezidenta republiky na Lichtenštejnce

Application of the Presidential Decrees to Liechtenstein Citizens

In 1945 were all the properties of the Prince of Liechtenstein, Franz-Josef II, seven members of the princely family and 31 other citizens of the Principality of Liechtenstein in the Czechoslovak Republic confiscated. Altogether these properties were lands of 90 500 ha, together with castles, buildings, industries, bank savings, art and other belongings worth 405 Million Swiss francs (as estimated in 1949). This occurred, because the Prince and the other Liechtenstein citizens were put – collectively with all "Germans" – under the Decrees of the President of the Republic, Edvard Beneš. Liechtenstein had been a neutral country during World War II, yet nevertheless the Liechtensteiners were treated as "Germans". Also after 1989 the Czechoslovak side (and later the Czech Republic and the Slovak Republic) would not be ready to reconsider the case, fearing percussions of the broader historic questions of the "Transfer of the Germans" in 1945/1946. Only in 2009 the Principality of Liechtenstein and the Czech Republic (as well as the Slovak Republic) took up diplomatic relations. A jointly established Commission of Historians looked into the common history of the two countries, thus leading to a better understanding and a friendly cooperation since. Nonetheless, the question how to deal with the confiscations of 1945 still remains open. There may be sought solutions, in the mutual interest of both countries, and of persons and heirs involved.

Key words: the Principality of Liechtenstein, Czechoslovak Republic, presidential decrees, Edvard Beneš, confiscations, "Germans" in Czechoslovakia, Czech Republic, Slovak Republic, diplomatic relations, Prince Franz-Josef II of Liechtenstein

Ve spojení s dějinami máme co do činění na jedné straně s obrazy, z nichž se stávají stereotypy, mýty a nástroje propagandy, sloužící daným zájmům a cílům, a na straně druhé s reálnými událostmi, z nichž se tyto obrazy odvozují. Nejprve je třeba mluvit o skutečném dění a až poté o obrazech. Ve zkratce se zde zmíníme o tom, co se událo, poté o užívaných argumentech, následně otevřeme otázku, proč ani po skončení komunismu nebylo nalezeno řešení, a nakonec se dotkneme dnešní situace a současných obrazů.[1]

1 Předkládaná studie staví na pramenech ve správě následujících institucí: Úřad pro zahraniční záležitosti (Amt für Auswärtige Angelegenheiten), Vaduz; Sbírky knížete Lichtenštejna, Rodový archiv (Liechtenstein. The Princely Collections, Hausarchiv), Vaduz – Vídeň; Lichtenštejnský zemský archiv (Liechtensteinisches Landesarchiv), Vaduz; Švýcarský spolkový archiv (Schweizerisches Bundesarchiv), Bern, a na následující odborné literatuře:

I. Co se událo

I.1 Všeobecně

Události jsou známy. K tomu, abychom si je připomněli, postačují hesla.

I.1.1 Před rokem 1945

Česko-německé rozpory v českých zemích od 19. století, vznik Československa, Sudetoněmecká strana ve třicátých letech, diplomatické uznání Lichtenštejnska československou vládou v červenci 1938, Hitlerovy válečné záměry, mnichovský diktát s odstoupením sudetských oblastí Velkoněmecké říši a vyhnání Čechů v září 1938, obsazení Německem v roce 1939, protektorát, satelitní stát Slovensko, exilová vláda v Londýně, brutální okupace v letech 1939–1945.

Geiger, Peter – Knoz, Tomáš – Fučíková, Eliška – Horák, Ondřej – Horel, Catherine – Kräftner, Johann – Winkelbauer, Thomas – Županič, Jan: *Liechtensteinisch-tschechische Beziehungen in Geschichte und Gegenwart.* Synthesebericht der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission. Vaduz 2014 (= Veröffentlichungen der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission: VLT, Bd. 8), zejména s. 193–240 (seznam pramenů a literatury; česká verze Geiger, Peter – Knoz, Tomáš – Fučíková, Eliška – Horák, Ondřej – Horel, Catherine – Kräftner, Johann – Winkelbauer, Thomas – Županič, Jan: *Česko-lichtenštejnské vztahy v minulosti a v současnosti.* Souhrnná zpráva Česko-lichtenštejnské komise historiků. Brno 2014); Geiger, Peter: *Krisenzeit.* Liechtenstein in den Dreissigerjahren 1928–1939. Vaduz – Zürich 1997, 2000²; týž: *Kriegszeit.* Liechtenstein 1939 bis 1945. Vaduz – Zürich 2010; Horčička, Václav – Marxer, Roland: *Liechtenstein und die tschechoslowakischen Konfiskationen von 1945.* Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Vaduz 2013 (= VLT, Bd. 7; česká verze v tisku); Keller-Giger, Susanne – Quaderer, Rupert: *Das Fürstentum Liechtenstein, die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei, Geschichte der zwischenstaatlichen Beziehungen.* Vaduz 2013 (= VLT, Bd. 6; česká verze v tisku); Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): *Liechtensteinische Erinnerungsorte in den böhmischen Ländern.* Vaduz 2012 (= VLT, Bd. 1; česká verze Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): *Místa lichtenštejnské paměti.* Brno 2012 (= Časopis Matice moravské 131, 2012, supplementum 3)); Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): *Die Liechtenstein: Kontinuitäten – Diskontinuitäten.* Vaduz 2013 (= VLT, Bd. 2; česká verze Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): *Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity.* Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 132, 2013, supplementum 4)); Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): *Das Fürstenhaus, der Staat Liechtenstein und die Tschechoslowakei im 20. Jahrhundert.* Vaduz 2013 (= VLT, Bd. 4; česká verze Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): *Lichtenštejnové, Lichtenštejnsko a Československo ve 20. století.* Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 132, 2013, supplementum 6)); Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): *Die Liechtenstein und die Kunst.* Vaduz 2014 (= VLT, Bd. 3; česká verze Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): *Lichtenštejnové a umění.* Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 132, 2013, supplementum 5)); Merki, Christoph Maria – Löffler, Josef: *Das Haus Liechtenstein in den böhmischen Ländern vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert.* Güter, Rechte, Verwaltung. Vaduz 2013 (= VLT, Bd. 5; česká verze v tisku).

I.1.2 Po osvobození v roce 1945

Osvobození v roce 1945, obnovení Československa, dubnový Košický vládní program, negativní postoj českého národa vůči německy mluvícímu obyvatelstvu a slovenského národa vůči maďarskému obyvatelstvu, divoký odsun, dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneše (s bezprostřední účinností zákona) o národní správě (květen 1945) a konfiskaci (od června) majetků *„Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů“*, znárodnění, „odsun“ Němců a části Maďarů z Československa.

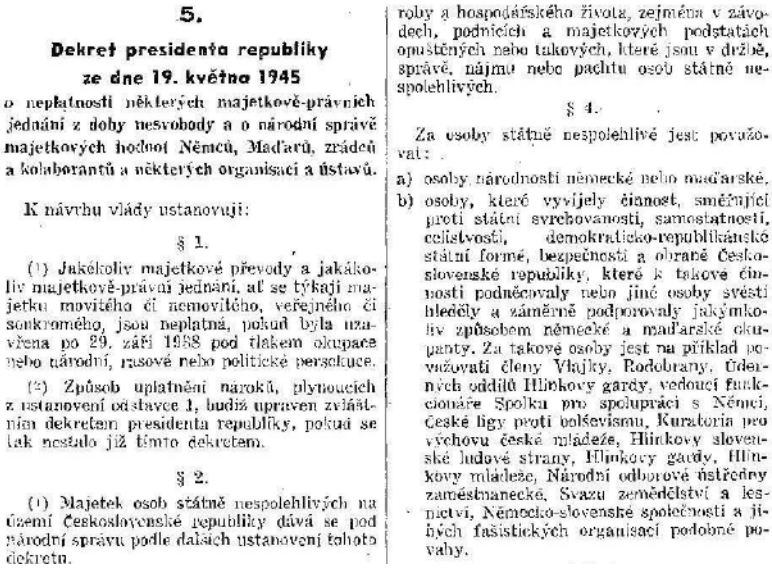

5.

Dekret presidenta republiky
ze dne 19. května 1945

o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organisací a ústavů.

K návrhu vlády ustanovuji:

§ 1.

(1) Jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkově-právní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické persekuce.

(2) Způsob uplatnění nároků, plynoucích z ustanovení odstavce 1, budiž upraven zvláštním dekretem presidenta republiky, pokud se tak nestalo již tímto dekretem.

§ 2.

(1) Majetek osob státně nespolehlivých na území Československé republiky dává se pod národní správu podle dalších ustanovení tohoto dekretu.

roby a hospodářského života, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných nebo takových, které jsou v držbě, správě, nájmu nebo pachtu osob státně nespolehlivých.

§ 4.

Za osoby státně nespolehlivé jest považovat:

a) osoby národnosti německé nebo maďarské,

b) osoby, které vyvíjely činnost, směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svésti hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty. Za takové osoby jest na příklad považovati členy Vlajky, Rodobrany, Úderných oddílů Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu české mládeže, Hlinkovy slovenské ludové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví, Německo-slovenské společnosti a jiných fašistických organisací podobné povahy.

Obr. 1: Výřez z Dekretu prezidenta republiky č. 5 ze dne 19. května 1945, oficiálně zveřejněného dne 23. května 1945 (repro Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1945, částka 4, 23. 5. 1945, s. 7)

I.1.3 Co bylo zkonfiskováno?

Na základě dekretů prezidenta republiky Edvarda Beneše, které byly vždy vydávány jeho jménem a podepisovány jím a ministry vlády, bylo konfiskováno vlastnictví *„Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů“*, což znamená, že bylo podrobeno nucené státní správě a poté bez náhrady vyvlastněno. Konfiskovalo se prakticky všechno: lesy, zemědělské statky, budovy včetně inventáře, doly, průmyslové a živnostenské podniky, obchodní společnosti, pachtovní a užívací práva, zůstatky na bankovních účtech a pohledávky, bankovní úschovy, akcie, podíly, šperky nebo umělecké předměty. Z konfiskace byly vyňaty pouze předměty osobní potřeby.

I.2 Aplikace dekretů na Lichtenštejnce

Dekrety byly vztaženy také vůči občanům Lichtenštejnského knížectví, a postihly tedy vládnoucího knížete i další příslušníky knížecího rodu a lichtenštejnského státu. Tyto procesy z pověření Česko-lichtenštejnské komise historiků podrobně zkoumal a popsal Václav Horčička. Svou právněhistoricky orientovanou disertaci tomuto tématu věnoval i Ondřej Horák. Níže uvádíme přehled Lichtenštejnců postižených konfiskacemi v důsledku dekretů prezidenta republiky, a to podle sociálního statusu osob, rozlohy konfiskovaných pozemků a hodnoty majetku. Přehled je posléze ilustrován několika příklady.

Tabulka 1: Počty Lichtenštejnců postižených konfiskacemi v Československu v roce 1945 podle sociálního statusu

osoby postižené konfiskacemi	**počet osob**
kníže František Josef II.	1
další příslušníci knížecího rodu	7
ostatní soukromé osoby	31
celkem vyvlastněno	39

Tabulka 2: Přehled rozlohy konfiskované půdy

osoby postižené konfiskacemi	**rozloha konfiskované půdy v hektarech**
kníže František Josef II.	69 000
ostatní příslušníci knížecího rodu	14 000
ostatní soukromé osoby	7 500
celkem vyvlastněno	90 500

Tabulka 3: Souhrnné hodnoty konfiskovaného majetku

specifikace majetku	**hodnota majetku ve švýcarských francích**
knížecí majetek	380 milionů
majetek dalších lichtenštejnských občanů	25 milionů
celkový odhad (1949)	405 milionů

I.2.1 Příklad: konfiskovaný majetek knížete

Knížeti Františku Josefovi II. byl zkonfiskován veškerý majetek v Československu:

a) pozemkové vlastnictví včetně budov (mezi nimi i zámky) a movitých věcí: statky Zábřeh, Krnov, Nové Zámky – Úsov, Šternberk, Karlovec,

Moravská Třebová, Bučovice – Ždánice, Kounice, Uherský Ostroh, Pozořice, Škvorec – Úvaly, Lanžhot, Valtice – Lednice – Břeclav, Nové Zámky, ústřední ředitelství v Olomouci se zahradou a budovou, lesní správa v Olomouci;

b) vlastní firmy, podíly ve firmách;

c) bankovní úschovy, cenné papíry;

d) umělecká díla.

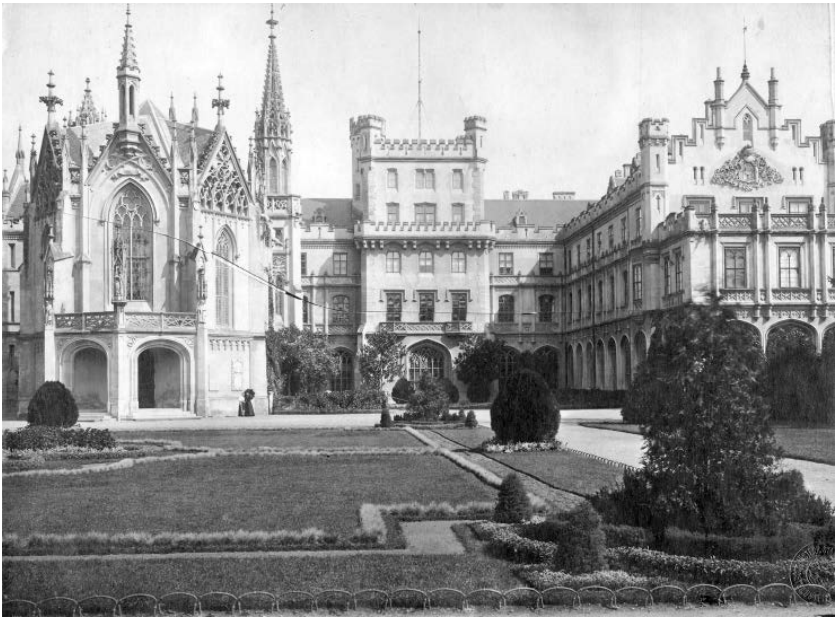

Obr. 2: Zámek Lednice, zkonfiskovaný v roce 1945 včetně areálu a inventáře, na pohlednici fotografa Josefa Wlhy z přelomu 19. a 20. století (reprofoto Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně)

I.2.2 Příklad: Gertrud Hartmannová, Vaduz

Lichtenštejnské občance Gertrud Hartmannové, rozené Hilpertové, patřila do roku 1945 polovina továrny Josef Hilpert Glasperlenfabrik včetně nemovitosti v Nové Vsi nad Nisou, kde se v roce 1921 narodila. Sňatkem s diplomovaným lesním Juliem Hartmannem z Vaduzu v roce 1941 se stala lichtenštejnskou občankou. Její majetek v Nové Vsi nad Nisou byl v roce 1945 zkonfiskován. Zemřela roku 1994 ve Vaduzu.

Obr. 3: Gertrud Hartmannová, rozená Hilpertová (1921–1994) (repro Ospelt, Mathias (ed.): Vaduzer Familienchronik. Bd. 2. Vaduz 2002)

I.2.3 Místa lichtenštejnských konfiskací

Následující výřez mapy znázorňuje rozptýlená místa na území České republiky, kde byly knížecímu rodu a dalším lichtenštejnským občanům zkonfiskovány majetky. Další taková místa se nacházela západněji.

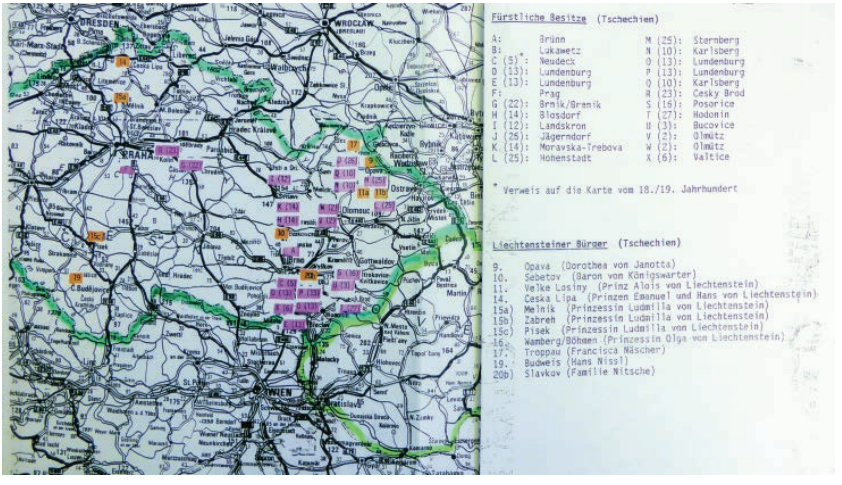

Obr. 4: Výřez z mapy zachycující lokaci majetků knížecího rodu a dalších Lichtenštejnců na území České republiky konfiskovaných v roce 1945 s podrobnější specifikací (Amt für Auswärtige Angelegenheiten; foto Peter Geiger)

I.3 Výsledek

Výsledek československého vyvlastňování Lichtenštejnců v roce 1945 je znám: všechny stížnosti a všechna odvolání byly úřady a soudy zamítnuty, definitivně Nejvyšším správním soudem v roce 1951, tedy po uchvácení moci komunisty. Tento stav setrval dodnes. Jak se v této věci argumentovalo na československé a jak na lichtenštejnské straně?

II. Jak se argumentovalo

V argumentaci se prolíná skutečné dění s obrazy. V souhrnné zprávě Česko-lichtenštejnské komise historiků (2014) je proti sobě postaveno nejdůležitějších osm argumentů obou stran, jak byly uváděny v roce 1945 a opakovaně v době následující. Stručně je zde zmíníme.

II.1 Argumentace nucenou správou

Československá strana argumentovala tím, že je uvalení nucené správy (označované jako správa národní) nezbytné, protože knížecí zaměstnanci uprchli. Ústřední knížecí správa se bránila tvrzením, že jsou ještě na místě a že jde téměř ve všech případech o Čechy.

II.2 Argumentace „německým"

Československé úřady argumentovaly tím, že se kníže při sčítání lidu v roce 1930 přihlásil k německé národnosti, *„lichtenštejnská národnost"* neexistuje a knížectví je osídleno *„Němci"*. Lichtenštejnská strana namítala, že se kníže k německé národnosti nikdy nepřihlásil a že je Lichtenštejnec. Argument, že je Lichtenštejnsko osídleno Němci, používala právě Třetí říše, jejíž představitelé tvrdili, že Lichtenštejnci jsou *„etničtí Němci"* (*„Volksdeutsche"*), Lichtenštejnsko je *„německé"*, a má být proto připojeno k Německu.

II.3 Argumentace nacionálním socialismem

Československé úřady tvrdily, že knížecí zaměstnanci patřili k nacistům, Lichtenštejnci byli ve válce na straně nacionálního socialismu a knížectví bylo vůči Němcům *„přátelské"*. Proti tomu se namítalo, že z celkového počtu 211 zaměstnanců na knížecích statcích bylo možno za etnické Němce považovat jen 24 osob, kníže nebyl *„zrádcem a nepřítelem"* Československé republiky a naopak zabránil anexi svého knížectví hitlerovským Německem.

II.4 Argumentace „Bílou horou“

Podle československých úřadů Lichtenštejnové získali svůj majetek po bitvě na Bílé hoře prostřednictvím *„loupeží na úkor českých vlastníků“* a byli vždy *„nepřáteli českého národa“*. Lichtenštejnská strana naproti tomu tvrdila, že pouze malá část dnešního majetku (šestina) byla získána po uvedené bitvě, Lichtenštejnové drželi půdu na Moravě od 13. století a současný kníže navíc nemůže nést odpovědnost za politiku svých předků v 17. století.

II.5 Argumentace trestními předpisy

Knížecí správa označovala konfiskační dekrety za nepřípustné trestní předpisy. Dekrety, zejména pak *Dekret č. 12*, nesměly být podle ní aplikovány na knížete jako hlavu neutrálního státu. Československé úřady namítaly, že dekrety nejsou trestními předpisy a *Dekret č. 12* slouží k provedení pozemkové reformy.

II.6 Argumentace právním státem a mezinárodním právem

Lichtenštejnové si stěžovali, že jim rozhodnutí o konfiskaci nebyla právoplatně doručena. Namítali, že konfiskace vlastnictví občanů cizích států je v rozporu s mezinárodním právem, odporuje nálezům Mezinárodního soudního dvora a první kapitole *Charty OSN* (kterou Československo podepsalo v červnu 1945). Československé úřady naopak zdůrazňovaly, že národní správa a konfiskace jsou právně přípustné a proběhly v souladu s vnitrostátním právem. Interně však přiznávaly, že postup proti Lichtenštejnům je z hlediska mezinárodního práva sporný.

II.7 Argumentace korunními a rodovými statky

Lichtenštejnský panovník argumentoval tím, že knížecí statky jsou zčásti korunní a patří celému rodu. Výnosy z nich podle knížete sloužily částečně ke krytí státních výdajů knížectví. Československé úřady naproti tomu tvrdily, že knížecí statky nemohou být označeny jako korunní, výnosy z nich neplynou do státního rozpočtu, kníže je jejich jediným vlastníkem a fideikomis už neexistuje (byl zrušen).

II.8 Argumentace uznáním

Československá strana neuznala v roce 1945 – ani později do roku 2009 – suverenitu Lichtenštejnského knížectví s odůvodněním, že Lichtenštejnsko přerušilo s Československem v březnu 1939 diplomatické styky, stejně jako Švýcarsko, které Lichtenštejnsko v zahraničí diploma-

ticky zastupovalo. Lichtenštejnsko naopak trvalo na tom, že v roce 1939, na rozdíl od Švýcarska, diplomatické styky nepřerušilo a ani neuznalo protektorátní moc.

Jednotlivé prvky z tohoto katalogu argumentů se neustále střídaly na základě toho, co se aktuálně zdálo být užitečným. Stanoviska obou stran byla odůvodňována právními posudky. Bylo by zajímavé a žádoucí tyto posudky, z nichž některé pochází i z posledních desetiletí, srovnat z právněhistorického hlediska, a to primárně po obsahové, a nikoli jen po procesní stránce.

III. Proč se nedošlo po sedm desetiletí k žádnému řešení?

Stav, kdy neexistují diplomatické styky mezi dvěma státy, které jsou současně členy několika mezinárodních organizací, se jevil jako abnormální. Proč však přetrvával tak dlouho? K tomu zde uvádíme několik stručných tezí.

III.1 Rozsah konfiskací

Jedním z důvodů bylo, že československý stát potřeboval v roce 1945 za účelem své hospodářské obnovy získat značný majetek, a to právě i na úkor lichtenštejnského knížete.

III.2 Proč žádná náhrada?

Dalším důvodem bylo, že si československý stát tehdy ani později nemohl vzhledem k rozsahu lichtenštejnských konfiskací dovolit přiměřené odškodnění za vyvlastněný majetek – analogicky k první pozemkové reformě po roce 1920 nebo k náhradám vyjednaným dodatečně se Švýcarskem.

III.3 Hlavní argumenty

Hlavní argumenty hovořící v neprospěch Lichtenštejnců a směřující zvláště proti knížeti a jeho rodu lze shrnout v následujícím výčtu:

a) Karel I. a odplata za „Bílou horu“;

b) přiřazení Lichtenštejnců k vyvlastněným (a potrestaným) „Němcům“;

c) negativní role šlechty;

d) negativní role katolické církve a jejích ochránců.

Konfiskace majetku knížete jistě proběhla v prostředí, které nebylo vůči šlechtě příliš přátelské. Po válce ale došlo i k restituci majetku některých

šlechtických rodů (např. orlické větve Schwarzenbergů), který byl nacisty buď zkonfiskován, nebo se nacházel pod nucenou správou. Konfiskace majetku Lichtenštejnů nebyla součástí všeobecné kampaně proti šlechtě a katolické církvi, ale téměř výlučně spadala mezi opatření přijatá proti německé menšině v Československu, která však postihla například i Švýcary a Rakušany německého jazyka. Role knížete Karla I. byla po druhé světové válce zmiňována spíše okrajově.

III.4 Aplikace na jiné Lichtenštejnce

Jedním z důsledků, které z dané situace plynuly pro ostatní Lichtenštejnce, bylo, že se s nimi muselo nakládat stejně jako s knížetem. Československo a jeho nástupnické státy k nim nemohly přistupovat jinak než ke knížeti, a proto je zasáhlo vyvlastnění majetku, ovšem bez náhrady a pravidel, jaká byla akceptovatelná v případě osob jiných neutrálních států.

III.5 Mezinárodní právo jako nástroj

Odmítnutí udržovat s Lichtenštejnskem diplomatické styky a de facto uznat je jako suverénní stát bylo užitečným mezinárodněprávním nástrojem. Obě země spolu nemohly jednat jako rovný s rovným, jako stát se státem. Lichtenštejnsko tím prakticky bylo zbaveno možnosti zažalovat Československo – a od devadesátých let Česko a Slovensko – u mezinárodního soudu, byť zde jistá teoretická šance existovala.

III.6 Po roce 1989: dalekosáhlý kontext

Pro prezidenta Václava Havla a jeho nástupce, pro vlády, politické strany a veřejnost zahrnovala lichtenštejnská otázka po roce 1989 daleko širší kontext, jehož tematizace se mohla rovnat otevření Pandořiny skříňky ukrývající Benešovy dekrety a vyhnance jako dosavadní české a slovenské národní trauma.

III.7 Po roce 2009

Teprve před několika málo lety, v roce 2009, došlo po značném úsilí obou stran k normalizaci vztahů. Ta byla umožněna oddělením otázky uznání od otázky konfiskací. Oddělení však ještě neznamenalo vypořádání.

IV. Obrazy a fakta

IV.1 Obrazy s přetrvávajícím účinkem

Obrazy jsou založeny na faktech, stejně jako na přáních, očekáváních a zájmech. Obrazy určují tradici a argumentaci. Obrazy jsou služebné. To platí i v nejnovější době. Bílé pamětní kříže na světoznámém a hojně navštěvovaném Staroměstském náměstí v Praze připomínají působení a roli Karla z Lichtenštejna před čtyřmi staletími, názorně a trvale. Smířlivě a mnohoslibně působí obraz návštěvy předsedy vlády Václava Klause u knížete Hanse Adama II. na zámku ve Vaduzu za přítomnosti manželek v roce 1995. Klaus byl na cestě na Světové ekonomické fórum v Davosu. Normalizace vztahů v roce 2009 v důsledku výše zmíněného oddělení vedla k navázání diplomatických styků. Také zde působí v procesu normalizace obrazy, tentokrát závazně. Fotografie ukazuje českého ministra zahraničí Jana Kohouta a lichtenštejnskou ministryni zahraničí Aurelii Frickovou, jak v roce 2009 zpečeťují navázání diplomatických styků mezi Českou republikou a Lichtenštejnským knížectvím. Obrazem je zdokumentován i akt akreditace lichtenštejnské velvyslankyně v Praze v roce 2011. Fotografie rovněž ukazují komisi historiků, kterou společně zřídily obě strany, před knížecí hrobkou ve Vranově u Brna, kde komise v roce 2011 uskutečnila první z několika vědeckých zasedání. Komise v souladu se svým pověřením položila základy k lepšímu porozumění společné minulosti.

Obr. 5: Kříže na Staroměstském náměstí v Praze upomínající na 21. červen 1621 (foto Peter Geiger)

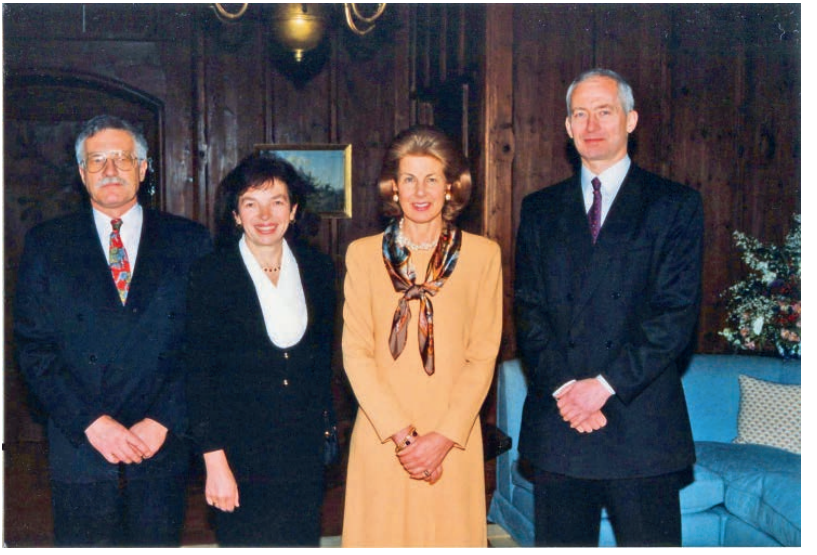

Obr. 6: Předseda vlády Václav Klaus na zámku ve Vaduzu u knížete Hanse Adama II. v lednu 1995 (Information und Kommunikation der Regierung, Vaduz)

Obr. 7: Lichtenštejnská ministryně zahraničí Aurelia Fricková a český ministr zahraničí Jan Kohout při setkání 8. září 2009 (Information und Kommunikation der Regierung, Vaduz)

IV.2 Normalita a otevřená otázka

Dnes panuje normalita. Přinesla už mnohostrannou, plodnou a přátelskou spolupráci. Do současnosti samozřejmě nezasahují jen obrazy, stereotypy a dějinné interpretace, ale i jedna otevřená otázka, jeden tvrdý fakt. Česko-lichtenštejnská komise historiků ve své souhrnné zprávě z roku 2014 konstatovala, že otázka konfiskací z roku 1945 zůstává nadále otevřená.

IV.3 Co dělat?

Nabízí se praktická otázka: Co dělat? O tom můžeme jistě diskutovat a tematizovat například problém, že v roce 1945 byli občané Lichtenštejnska, za války neutrálního státu, vědomě zařazeni do kategorie „Němců", prohlášených za kolektivně vinné a následně vyvlastněných a vyhnaných, zatímco podle jakéhokoli tehdejšího, stejně jako dnešního, pojetí právního státu a mezinárodního práva měla být posuzována vina či nevina v každém případě jednotlivě. To se nestalo tehdy ani později a tato situace přináší odpovídající tíživé následky.

Je úkolem postižených Lichtenštejnců a politiků obou států, Lichtenštejnského knížectví a České republiky (stejně jako Slovenské republiky), začít se zabývat i otevřenou otázkou konfiskací a v zájmu obou stran najít její řešení. Nelze ji vytěsnit ani na ni zapomenout. Nejde zde o obrazy, stereotypy nebo propagandu, o „konstruování minulosti". Jde o vychladnutí horké kaše a její snězení, nyní však se vzájemným porozuměním, s veškerým přátelstvím a civilizovaností, o pojmenování fakt, práva i bezpráví a o oddělení plev argumentace, které se při tom zvíří, od zrn.

Die Anwendung der Dekrete des Präsidenten der Republik auf die Liechtensteiner

Unmittelbar nach der Befreiung der Tschechoslowakei von der deutschen Besetzung erließ der aus dem Exil zurückgekehrte Präsident, Edvard Beneš, zusammen mit seiner Regierung ab dem Mai 1945 jene Dekrete, mit welchen die Konfiskation der Vermögenswerte *„der Deutschen, Magyaren, Verräter und Kollaborateure"* verfügt und durchgesetzt wurde. Gerichtet waren die Dekrete eigentlich gegen die tschechoslowakischen Deutschen und Ungarn, denen kollektiv Verrat an der tschechischen und slowakischen Nation vorgeworfen wurde.

Nicht die Staatsbürgerschaft, sondern die ethnische Zugehörigkeit, erkennbar an der Muttersprache, war Unterscheidungsmerkmal. So wurden die Dekrete zu Zwangsverwaltung und Konfiskation auch auf alle Staatsbürger des Fürstentums Liechtenstein angewandt, welche in der Tschechoslowakei begütert waren, in erster Linie auf den regierenden Fürsten Franz Josef II. (1906–1989), auf sieben weitere Angehörige des Fürstenhauses sowie auf 31 andere Bürger und Bürgerinnen Liechtensteins, insgesamt auf 39 Personen.

Konfisziert wurde, außer einzelnen Gegenständen des persönlichen Bedarfs, alles: Wälder, Weiden, Felder, Gebäude, Schlösser, Inventar, Bergwerke, Industrien, Gewerbe, Geld, Bankwerte, Beteiligungen, Kunst, Schmuck.

Den Liechtensteinern wurden an Grundstücken insgesamt 90 000 ha konfisziert, davon dem Fürsten 69 000 ha, weiteren fürstlichen Familienmitgliedern 14 000 ha, andern liechtensteinischen Bürgern 7 500 ha. Der Wert aller konfiszierten liechtensteinischen Vermögenswerte wurde 1949 auf 405 Millionen Schweizerfranken geschätzt, davon 380 Millionen fürstliches Vermögen und 25 Millionen anderer liechtensteinischer Bürger und Bürgerinnen. Ein dem Fürsten 1945 konfisziertes Schloss ist zum Beispiel Eisgrub (Lednice) samt Gelände und Inventar. Die Orte, wo Vermögen von Liechtensteinern konfisziert wurden, liegen verstreut in Mähren und Böhmen sowie auch in der westlichen Slowakei.

Alle Einsprachen bei tschechoslowakischen Behörden und Gerichten in den Jahren 1945 bis 1948 blieben erfolglos. Nach der kommunistischen Machtergreifung lehnte das oberste Verwaltungsgericht definitiv alle Rekurse ab. So blieb es bis heute.

Von Interesse sind die Argumentationen, die einerseits von tschechoslowakischer, andererseits von liechtensteinischer Seite vorgebracht wurden. Hauptargumente waren, in die Geschichte zurückgreifend, die Rolle von Fürst Karl I. von Liechtenstein im 17. Jahrhundert, die NS-Zeit, das „Deutschtum", die Rechtsstaatlichkeit, das Völkerrecht, die Neutralität des Fürstentums Liechtenstein im Zweiten Weltkrieg sowie die gegenseitige diplomatische Anerkennung beziehungsweise Nichtanerkennung.

Der diplomatisch beziehungslose Zustand hielt jahrzehntelang an. Zu einer Einigung gelangte man nicht, weil die Tschechoslowakei Liechtenstein nicht anerkannte, nicht zu einer Entschädigungs- oder Restitutionslösung bereit war, auch zu Entschädigungen in angemessener Höhe sowohl nach 1945 wie auch später kaum in der Lage gewesen wäre und nach 1989 wegen des viel weiteren Kontexts der Enteignung und Vertreibung aller „Deutschen" keine Büchse der Pandora öffnen mochte.

Die Tschechoslowakei (und nach 1990 die Tschechische Republik) wünschte von Liechtenstein die Aufnahme diplomatischer Beziehungen als ersten Schritt. Liechtenstein aber verlangte als ersten Schritt eine Regelung der Konfiskationsfrage. Erst als 2009 Anerkennungsfrage und Konfiskationsregelung entkoppelt wurden, nahmen Liechtenstein und die Tschechische Republik (und ebenso die Slowakische Republik) diplomatische Beziehungen auf. Die beiderseitige Geschichte sollte durch eine paritätisch berufene Historikerkommission erforscht werden, um die Basis für ein besseres gegenseitiges Verständnis zu legen. Dies geschah und gelang.

Dennoch: Die Konfiskationsfrage bleibt nach wie vor offen und ungeregelt. Unbestritten ist heute beiderseits, dass 1945 die Bürger des im Krieg neutralen Fürstentums Liechtenstein zu Unrecht den „Deutschen" zugerechnet und wie diese kollektiv und entschädigungslos enteignet wurden. Nach damaligem wie heutigem Rechtsstaats- und Völkerrechtsverständnis hätte in jedem Einzelfall Schuld oder Unschuld korrekt abgeklärt werden müssen, was nicht geschehen war.

Bilder, Stereotype und Propaganda wirkten und wirken nachhaltig, zum Beispiel die weißen Kreuze zu 1621 auf dem Altstädter Ring in Prag oder das Bild, das Ministerpräsident Václav Klaus bei Fürst Hans-Adam II. 1995 auf Schloss Vaduz zeigt. Heute kann dank der Normalisierung von 2009, dank der Versachlichung und dank des besseren gegenseitigem Verstehens zivilisiert und in Freundschaft über alles debattiert und auch in der noch offenen Konfiskationsfrage nach Lösungen gesucht werden, im Interesse beider Seiten.

Konstrukce obrazu: domácí a zahraniční politika

Ondřej Horák

Obraz Lichtenštejnů po vzniku Československa (ve světle parlamentních debat a publicistiky)

An Image of Liechtensteins after the Creation of Czechoslovakia (in the Light of Parliamentary Debates and Journalism)

Following the creation of Czechoslovakia (1918) the society had a strong anti-nobility tendency, which marked also a number of legislative measures (especially the cancellation of nobility privileges and a large land reform (presented as an "atonement of the White Mountain"). At this time, the politicians frequently mentioned the Liechtenstein family in their speeches and interpellations mostly as a negative symbol (reflecting the post-White-Mountain activities of Charles of Liechtenstein). After the first turbulent parliament years they nevertheless became an instrument of the leftist critique of the State Land Office and the agrarians.

Key words: Liechtenstein, nobility, journalism, parliament, ideology

„Kdo jiný než Liechtenstein,
Moravy pán z pólu k pólu,
německý grof, zde dost kavalír,
nesáhl na naši školu."
Petr Bezruč

I

Popřevratová společnost se stavěla vůči šlechtě značně odmítavě.[1] Šlechta byla považována za cizí, retardující a nepřátelský element. Řada legislativních kroků byla směřována k narušení jejího mocenského postavení – v symbolické rovině se to odrazilo ve zrušení šlechtických výsad (zákonem č. 61/1918 Sb. z. a n.), fakticky ve zrušení rodinných fideikomisů (zákonem č. 179/1924 Sb.) a především v rozsáhlé pozemkové reformě z let 1919 až 1935.[2] Dobově příznačným se stalo stanovisko Antonína Švehly,

1 Z širší perspektivy srov. K n o z , Tomáš – D v o ř á k , Jan (edd.): *Šlechta v proměnách věků.* Brno 2011 (k 20. století viz zvláště příspěvky Zdeňka Bezecného, Zdeňka Hazdry a Jana Županiče).

2 Srov. mimo jiné F r o l e c , Ivo (ed.): *Československá pozemková reforma 1919–1935*

předsedy agrární strany, jež měla nad pozemkovou reformou „patronát“: *„Nemáme šlechtu a po staletí nemáme svůj panovnický rod. Vždycky jsme byli jen lid a v dobách našeho národního obrození jsme se udrželi jenom jako lid.“*[3] Samozřejmě ani jiní politici nezůstávali stranou a často ukazovali na historická provinění šlechtických rodů a jejich představitelů – nejčastěji byla zmiňována Bílá hora a zvláště Karel z Lichtenštejna.[4]

II

Před rokem 1918 byli Lichtenštejnové (s výjimkou pobělohorského působení Karla z Lichtenštejna a tehdejších politických aktivit prince Aloise z Lichtenštejna) zmiňování českými politiky a publicisty spíše v pozitivním významu: např. František Kampelík je uvedl v publikaci o jazykovém právu jako příklad respektování či prosazování české řeči[5] a do edice dokumentů o historickém státním právu byla zařazena lenní přísaha Jana II. z Lichtenštejna (Františku Josefu I. *„jakožto panujícímu králi v Čechách“*) ze dne 26. března 1859 jako jeden z důležitých argumentů dokládajících právní trvání českého státu.[6]

Po roce 1918 se stali (tentokráte však už převážně v negativním významu) nejčastěji zmiňovanou šlechtou v projevech a interpelacích politiků (zvláště těch sociálnědemokratických), což lze nejlépe sledovat na jednáních meziválečného Národního shromáždění. Uveďme alespoň jeden příklad, kdy na Lichtenštejny a speciálně pak na roli Karla z Lichtenštejna bylo opakovaně odkazováno, a to konkrétně při řešení otázky vyvlastnění

---

a její mezinárodní souvislosti. Uherské Hradiště 1994. Nověji Horák, Ondřej: *Zásahy státu do soukromoprávních vztahů.* In: Vojáček, Ladislav et al.: Vývoj soukromého práva na území českých zemí. Díl 1. Brno 2012, s. 347–368.

3 Jde o často citovaný výrok ze Švehlových rozhovorů s Karlem Čapkem v Karlových Varech v roce 1933. Viz např. Čeřešňák, Bedřich: *Ke klíčovým aspektům hodnocení První pozemkové reformy v Československé republice.* In: Frolec, Ivo (ed.): Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994 v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště 1994, s. 42.

4 Obšírněji Petráň, Josef: *Na téma mýtu Bílé hory.* In: Hledíková, Zdeňka (ed.): Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius college amicisque ad annum sexagessimum dedicata. Praha 1993, s. 141–162; Rychlík, Jan: *Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji).* In: Frolec, Ivo (ed.): Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště 2001, s. 85–94.

5 V kapitole „Vznešení Koruny české prosazují dodržování práv v ohledu národnosti a českolsl. řeči“ uvádí: *„Jeho vévodská Jasnost, Alois kníže z Lichtensteina, na Moravě* […] *cirkuláře po svých panstvích vydali, aby se písařové a praktikanti dokonale češtině učili* […].“ Kampelík, Františ ek Cyril: *Práwa naší řeči a národnosti, založená na přísných rozkazech našich sprawedliwých panowníků.* Praha 1845, s. 15.

6 Černý, Jan Matouš (ed.): *Boj za právo.* Sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848. S výklady historickými. Část 2. Praha 1893 (reprint Praha 2007), s. 1142–1143.

bez náhrady při projednávání záborového zákona dne 16. dubna 1919. Prof. Bohumil Němec v rámci svého historicky uchopeného výkladu mimo jiné uvedl: *„Právníci tvrdí na základě platných zákonů, že nabyl-li někdo, i nesprávně, nějaké nemovitosti, může ji od něho oprávněný pouze do 30 let zpět požadovati. Od konfiskací pobělohorských uplynulo již skorem 300 let, a doba tato musila prý zhojiti i každou bezprávnou věc. Avšak křivda a bezpráví spáchané na celém národu se nepromlčuje nikdy. Tu neplatí občanský zákon, tu platí vyšší mravní řád, jenž žádá odčinění křivd, spáchaných na celém národu. (Výborně!) I dějiny mají svou spravedlnost, a český národ vidí proto v reformě pozemkové, kterou provádíme, také akt této dějinné spravedlnosti. Je pravda, že zlomení moci šlechty v naší republice, k němuž došlo vyvrácením habsburské říše a demokratisací naší vlasti, zrušením titulů a privilegií, jest trestem značného významu pro šlechtu. Ale český národ má právo dáti výraz spravedlnosti ještě zřejměji. Jsou tu ještě právnické osoby, které drží část kořisti pobělohorské: fideikomisy určitých rodin, kláštery, kapituly a biskupství. Exemplárního potrestání zasluhuje jednání největšího vinníka zlořádů při konfiskacích pobělohorských, knížete Lichtenšteina, konfiskací jmění nemovitého i movitého této rodiny v naší republice.* […] *tím spíše měli bychom my cítiti potřebu, aby křivda byla odčiněna ne snad všeobecnou konfiskací, ale aspoň rekonfiskací u osob právnických a u potomků největšího vinníka.“*[7]

Většinou však v projevech politiků nešlo o řešení konkrétního problému ve spojitosti s rodem, ale jeho členové byli zmiňováni v případě různých otázek souvisejících se zemědělstvím jako symbol či memento, a to často v těsném závěsu za Habsburky či společně se Schwarzenbergy. Je také příznačné, že Lichtenštejnové po odeznění prvních bouřlivých parlamentních let sloužili i jako nástroj kritiky namířené proti Státnímu pozemkovému úřadu či agrárníkům, a to většinou politikům z levicových stran. Uveďme jen několik stručných dokladů ze stenoprotokolů schůzí Poslanecké sněmovny. Např. na adresu koaličního německého poslance uvedl představitel opozice: *„Pane kolego, co se týče Liechtensteina, říkám vám jen, že 88letý kníže Liechtenstein udělal pro proletariát tisíckrát více než vy.“*[8] Sociální demokraté zase na adresu vlády, a v tomto konkrétním případě zejména lidové strany (poté co byl přečten dojemný dopis Karla Běhounka, bývalého polního dělníka u knížecího dvora v Křenici, adresovaný knížeti s prosbou o pomoc v tíživé situaci), prohlašovali: *„Pánové, ani v pana ministra sociální péče Šrámka, náměstka předsedy vlády, více nedůvěřuje tolik, jako v knížete pána z Lichtensteinu, od něhož po Bohu očekává, že se jeho těž-*

7 *Národní shromáždění československé 1918–1920.* Stenoprotokoly. 46. schůze. Středa 16. dubna 1919 [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/046schuz/s046007.htm [cit. 10. 11. 2014].

8 *NS RČS 1925–1929.* Poslanecká sněmovna. Stenoprotokoly. 163. schůze. Čtvrtek 20. září 1928 [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/163schuz/s163008.htm [cit. 10. 11. 2014].

kým dnům nějakým způsobem uleví.“[9] Jinde pak: *„Jděte jen a ptejte se např. v Ratajích na Sázavsku, v Tuchorazích a na Českobrodsku a všude tam, kde jsou zbytkové statky sociálfašistických hospodářských družstev, a dovíte se, že ani za Liechtensteina se s nimi nezacházelo tak brutálním způsobem jako za vlády těchto lidí. A tito lidé, kteří mají bezprostřední zájem, aby mzdy zemědělského dělnictva byly co nejnižší, vyjednávají v poradním sboru za zemědělské dělníky, a proto tak hladce dávají agrárníkům souhlas ke snižování mezd. Zemědělské dělnictvo však již poznává úlohu sociálfašistických vůdců a odvrací se od nich.*“[10] Takováto hodnocení měla své starší kořeny. Dokonce i v jedné z básní Petra Bezruče (viz úvodní motto) najdeme pozitivní hodnocení knížete na rozdíl od jiných (*Plumlov I.* z roku 1900).

Při kritice šlechty, a Lichtenštejnů zvláště, samozřejmě nemohl zůstat stranou ani sociálnědemokratický dobový tisk, který opakovaně burcoval: *„Stát ve státě a k tomu monarchie v republice! Obrovská moc, vyplývající z hospodářské závislosti, které se valná část našeho národa dosud nemůže zhostiti, leží v rukou liechtensteinské byrokracie, složené ze živlů po většině německých a, řekněme si nepokrytě, namnoze i republice nepřátelských* […]. *Po 28. říjnu byla pěkná podívaná na tyto monarchisty. Někde zalezli ulekaně a ve veřejném životě se neukázali pro své hříchy za války na obyvatelstvu napáchané, jinde ostentativně vstupovali do národních institucí a spolků a cítili se býti i úředníky republiky, zvláště po vydání zákona o zabrání velkostatků. A dnes po dvouletém trvání republiky? Ti ulekaní nabývají odvahy, propagují kult svého monarchy jako za nejčernějších dob války, ti druzí se jim pomalu přizpůsobují a společně, kde mohou, tak sabotují.* […] *To je rána palicí do hlavy. Lid náš prostoduše takhle o tom uvažuje: ‚Dnes oslavují knížete Liechtensteina, za rok, za dva přivedou nám zpátky Karla a snad i krvavého Viléma.‘ Ano, a v tom záleží nebezpečí liechtensteinské byrokracie monarchistické, v tom je nebezpečí demoralisace valné části národa, která závislá je na obrovském majetku liechtensteinském, a nebezpečí to nepomine, dokud nebude největší z magnátů do posledního dvora vyvlastněn, dokud nezmizí ono monstrum, monarchistický stát liechtensteinský v republice Č. S. Neživme hady na svých prsou! Neodkládejte soustavné a důkladné vyvlastňování Liechtensteinských panství! Na obranu proti reakčnímu náporu liechtensteinských monarchistů a pro urychlené vyvlastnění statků dosud u nás bohužel ‚panujícího‘ knížete!*“[11]

Večerník Práva lidu na jiném místě uveřejnil: *„Jestli byly velkostatky nabyty krádeží a loupeží, pak to byly v prvé řadě velkostatky Lichtensteinské.* […] *Počínaje Hustopečí, kam oko vaše dohlédne, všude vidíte obrovské latifundie*

9 *NS RČS 1925–1929.* Poslanecká sněmovna. Stenoprotokoly. 156. schůze. Sobota 14. července 1928 [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/156schuz/s156002.htm [cit. 10. 11. 2014].

10 *NS RČS 1929–1935.* Poslanecká sněmovna. Stenoprotokoly. 190. schůze. Středa 1. června 1932 [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/190schuz/s190002.htm [cit. 10. 11. 2014].

11 *Lichtensteinské nebezpečí.* Večerník Práva lidu, 8. 10. 1920, s. 1–2.

nádherného pole, všude rovina jako na dlani, vesnic málo a na kolik, jsou tedy chudičké, všechno má nátěr německý (ne snad jen před válkou, ještě i dnes). Tážete se, čí je to všechno? ‚Lichtensteinovo!' zní smutná odpověď. Obyvatelé uprostřed nádherných polí jsou bez vlastních polí a do dnešního dne otroky největšího našeho katana."[12]

Pro dokreslení ještě uveďme alespoň jeden příklad z lichtenštejnského statku v Pozořicích, kde místní učitel a kronikář zhodnotil pozemkovou reformu slovy: *„V majetku šlechty, národu českému úplně odcizené, byly ohromné latifundie pozemků a lesů, na těchto se lopotil malý český člověk chudobný, co zatím z potu a mozolů jeho bohatl cizí šlechtic.* […] *Do vlastnictví českého lidu dostává se půda, již vlastnila dříve cizí, národu našemu nepřátelská šlechta, jež často zisku získaného z těchto polí českým potem používala cizí šlechta na mrzačení českých dětí v německých školách."*[13]

Taková jednostranná a dobově podmíněná hodnocení (konkrétně v případě Jana II. z Lichtenštejna také nepravdivá) názorně dokumentují nálady ve společnosti, která chápala pozemkovou reformu jako „odčinění porážky na Bílé hoře". Jako příklad můžeme uvést názory prvního prezidenta Státního pozemkového úřadu JUDr. Karla Viškovského, který rozlišoval dva hlavní úkoly pozemkové reformy – negativní (odebrání půdy šlechtě) a pozitivní (vybudování nové soustavy československého zemědělství)[14] – a mimo jiné prohlašoval, že úkolem pozemkové reformy je *„dílo politické odvety a odčinění křivd pobělohorských"*.[15]

Náš exkurz do dobové politické rétoriky uzavřeme vystoupením sociálnědemokratického poslance Františka Biňovce, zpravodaje výboru pro pozemkovou reformu k osnově zákona o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (zákona náhradového): *„Při projednávání osnovy v první řadě vzata byla v úvahu zásada, která byla zdůvodněna právním názorem národa na majetek. Při převratu bylo zřejmo, že téměř celý národ, jeho veliká většina trvá na zásadě, aby šlechtický majetek, zejména majetek Habsburků, Hohenzollernů, Liechtensteinů atd., zabrán byl bez náhrady. Během doby však vrcholil v určitých řadách a stavech našeho národa názor, že jest přece jenom třeba, abychom přiznali náhradu za zabraný majetek, a proto bylo povinností výboru pro pozemkovou reformu, aby v první řadě rozhodl o těchto zásadách a o směrnicích, na nichž má býti osnova zákona o náhradě sjednána. Pro zásadu ‚bez náhrady' mluvilo tu v první řadě právní vědomí národa, jeho značné většiny, jež došlo při převratu uplatnění; za druhé odčinění křivd a hříchů, šlechtou po bělohorské bitvě na národu našem spáchaných; za třetí pro zásadu*

12 *Kdy osvobodí republika lichtensteinské robotníky?* Večerník Práva lidu, 6. 4. 1921, s. 1.
13 Státní okresní archiv Brno-venkov, Archiv městečka Pozořice, inv. č. 12a, sign. C-100, Pamětní kniha (Kronika) městečka Pozořice. Sv. 1. Sepsal J. Šikl, s. 87.
14 Např. Venkov, 28. 10. 1922, s. 1.
15 Viz P e r o u t k a , Ferdinand: *Budování státu.* Díl 2. Praha 1934, s. 557 n. Obdobné výroky ve vztahu k pozemkové reformě zachytil v roce 1928 také Emanuel Rádl. Viz R á d l , Emanuel: *Válka Čechů s Němci.* Praha 1993, s. 200 n.

‚bez náhrady' mluvilo také potrestání viníků, kteří za éry panování Habsburků a zejména za poslední války se na národu našem značně provinili. […] *A mimo to také jest směrodatným – a pozemkový výbor také o něm uvažoval – názor internovaných a vězněných, kteří žádali, aby zejména velkostatky náležející Bedřichu Habsburkovi, velkostatky Hohenzollernů a Liechtensteinů zabrány byly bez náhrady. Tento názor sdílejí také až dosud legionáři, zejména legionáři, kteří se vrátili z Ruska. Tato hlediska mluvila pro stanovisko, které jsme musili sdílet v pozemkovém výboru, pokud jsme ovšem nenaráželi na odpor jiný. Pro sdílení tohoto stanoviska mluví dokonce i jednání Francouzů a Angličanů. Francouzové dnes po vítězné válce odčinili křivdy, které na jejich národu spáchány byly Němci ve válce r. 1870; zabrali si zpátky Alsas-Lotrinky a ještě diktují přirozeně Němcům válečnou náhradu. Mám dojem, že také tak mělo se usuzovat u nás. My jsme také jenom v boji v bělohorské bitvě přišli o své statky, přišli o ně obce a příslušníci českého národa a jistě by bylo také spravedlivo, aby ne se zřetelem k jurisdikci, k názorům, které právníci dnes sdílejí podle litery zákona, nýbrž podle právního vědomí, které nabylo vrcholu nyní v našem národě, souzeno bylo o tom, zač a za jakých okolností mají být statky národu a jeho příslušníkům vráceny. Tyto okolnosti mluvily pro to, abychom vyvlastnili velkostatky bez náhrady. Ale jsou zde také vlivy, které fedrovány byly menší částí národa, která až dosud hoví soukromokapitalistickému zřízení, a v bázni před tím, že by také na ně mohlo dojít vyvlastnění bez náhrady, již teď staví se na stanovisko, že je třeba platit za zabrané velkostatky náhradu.*"[16]

III

Po roce 1918 se poprvé „odčiňovala Bílá hora" – přes řadu radikálních návrhů a myšlenek si prvorepublikové zásahy do vlastnictví zachovaly „zdravou míru", k čemuž opakovaně nabádal zejména historik Josef Pekař. Opětovně k tomu došlo po roce 1945[17] – tehdy však už „právní vědomí" zvítězilo nad „literou zákona" a posléze došlo i na „soukromokapitalistické zřízení". Z hlediska hodnocení i vnímání jednotlivých etap našich moderních dějin je však důležité upozornit, že tradiční garance vlastnické ochrany byly v zásadě prolomeny již po vzniku Československa.

16 *Národní shromáždění československé 1918–1920.* Stenoprotokoly. 140. schůze. Čtvrtek 8. dubna 1920 [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/140schuz/s140001.htm [cit. 10. 11. 2014].

17 Viz mimo jiné projev ministra Júlia Ďuriše pronesený na Bílé hoře dne 1. července 1945, otištěný in *Bílá hora odčiněna.* Konfiskace a rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Praha 1945.

Das Bild des Hauses Liechtenstein nach der Entstehung der Tschechoslowakei (im Licht der Parlamentsdebatten und der Publizistik)

Die Gesellschaft nach dem Umsturz im Oktober 1918 zeigte eine ausgeprägte antiadelige Ausrichtung. Der Adel wurde als landfremdes, retardierendes und feindliches Element angesehen. Zahlreiche legislative Schritte orientierten auf die Beseitigung seiner machtpolitischen Stellung – auf symbolischer Ebene spiegelte sich dies in der Aufhebung der Adelsprivilegien (Gesetz Nr. 61/1918 Slg.), auf faktischer Ebene in der Auflösung der familiären Fideikommissionen (Gesetz Nr. 179/1924 Slg.) sowie in der umfangreichen Bodenreform aus den Jahren 1919–1935. Selbstverständlich standen auch die anderen Politiker nicht abseits und verwiesen genussvoll auf die historische Schuld der Adelsgeschlechter und ihrer Repräsentanten – vor allem Karl von Liechtenstein bildete hier ihr dankbares Ziel.

Die Liechtensteiner haben freilich die Aufmerksamkeit der tschechischen Politik bereits traditionell beansprucht, vor 1918 eher im positiven Sinne. Nach 1918 wurden die Liechtensteiner (diesmal allerdings vornehmlich in negativer Konnotation) am häufigsten als Adelsfamilie in den Äußerungen und Interpellationen der Politiker (vor allem jener sozialdemokratischer Richtung) erwähnt, was am besten anhand der Verhandlungen der Nationalversammlung in der Zwischenkriegszeit verfolgt werden kann.

In der Mehrzahl handelte es sich in den Wortmeldungen der Politiker jedoch nicht um irgendeine konkrete Sache in Verbindung mit dem Adelsgeschlecht, vielmehr wurden sie bei verschiedenen mit der Landwirtschaft zusammenhängenden Fragen als Symbol bzw. Memento erwähnt, und dies häufig unmittelbar nach den Habsburgern bzw. gemeinsam mit den Schwarzenberg. Die einseitige und den zeitlichen Umständen geschuldete Bewertung (und im konkreten Falle Johanns von Liechtenstein auch ungerechte) Bewertung dokumentiert anschaulich die Stimmungen in der Gesellschaft, die die Bodenreform als „Vergeltung für die Niederlage am Weißen Berg“ begriff. Nach 1918 wurde zum ersten Male „die Schlacht am Weißen Berg wiedergutgemacht“ – trotz zahlreicher radikaler Vorschläge und Gedanken bewahrten die Eingriffe in den Besitz in der Ersten Republik ein „gesundes Maß“; neuerlich kam es dazu auch nach 1945 und diesmal war auch die Praxis radikal und antizipierte weitere Entwicklung.

Vít Dostál

Jihomoravský kraj a česko-lichtenštejnské usmíření: historický obraz jako hybatel vztahů*

The South Moravian Region and the Czech-Lichtenstein Appeasement: Historical Image as a Mover of Relations

In 2006–2009 the South Moravian Region included relations with the Principality of Liechtenstein among its international contacts. The below analysis focuses on four processes, which characterized the development and cementing of mutual relations. It was primarily an initiative built up from below. First, the village Vranov u Brna developed contacts with the House of Liechtenstein. Secondly, the internalization of this theme took place across the political spectrum. Thirdly, the South Moravian Region consistently separated its interests and the conflicting agenda processed at the same time at the international level. It even attempted to facilitate relations between the representatives of the principality and the government and through its political contacts informed the Ministry of Foreign Affairs about its plans. The fourth aspect is the most important for this text. The contacts were made primarily with the members of the Liechtenstein family, who attended various events initially as private persons. Only in course of later meetings, the discussed agenda acquired business character. From history and memories the relationship then focused on the future. Without positive perception of the Liechtensteins by individuals and without places commemorating several centuries of their activity the mutual relations could not have been renewed.

Key words: the South Moravian Region, the Principality of Liechtenstein, diplomatic relations, politic spectrum, image construction

Úvod

Česko-lichtenštejnské vztahy prošly ve 20. století řadou peripetií. Pozemková reforma, neuznání lichtenštejnské státnosti a poválečné vyvlastnění je těžce zasáhly. Ačkoli se po roce 1989 radikálně otočil kurz české zahraniční politiky, nepodařilo se urovnat relaci mezi Prahou a Vaduzem. Majetkové spory zůstaly nedořešeny a přenesly se na právní a politickou rovinu. Lichtenštejnské snahy o revizi statu quo však byly neúspěšné. Soudní spor o obraz *Scéna kolem římské vápenky*, který zahájil v roce 1991

* Text částečně vychází z autorovy diplomové práce. Viz Dostál, Vít: *Víceúrovňové vládnutí v zahraniční politice.* Urovnání česko-lichtenštejnských vztahů a role Jihomoravského kraje. Diplomová práce FSS MU. Brno 2011.

kníže Hans Adam II., k úspěchu nevedl. Německé soudy nárokům Lichtenštejnů nevyhověly a ke kýženému výsledku nedospěly ani Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku a Mezinárodní soudní dvůr v Haagu.[1] Ani politická jednání nepřinesla posun. Přes četné kontakty především v první polovině devadesátých let se nepodařilo dosáhnout dohody, jež by uspokojila obě strany. Po vzniku samostatné České republiky odmítlo Lichtenštejnské knížectví nový stát uznat s poukazem na nedořešené majetkové nároky svých občanů. Vaduz následně poukazoval na komplikované otázky při přijímání České republiky do mezinárodních organizací s lichtenštejnským členstvím.[2] K nejvýraznějšímu sporu došlo v roce 2003, kdy se Česko po podpisu přístupové smlouvy do Evropské unie mělo připojit i k Evropskému hospodářskému prostoru, tvořenému státy Evropské unie na straně jedné a Norskem, Islandem a Lichtenštejnskem na straně druhé. Představitelé knížectví podpis této dohody déle než měsíc blokovali a podmiňovali ji uznáním lichtenštejnské neutrality během druhé světové války a řešením majetkových nároků lichtenštejnských občanů.[3] Následně se ale nátlaku ze strany reprezentantů ostatních členských států podvolili bez získání hmatatelných ústupků. Vstupem České republiky do Evropského hospodářského prostoru ztratilo Lichtenštejnské knížectví poslední významné politické možnosti vynutit si uznání svých nároků.

Přes výše uvedený problematický vývoj v letech 1989–2004 prošly česko-lichtenštejnské vztahy v posledním desetiletí radikální kvalitativní proměnou. Hlavním mementem bylo vzájemné uznání a navázání vztahů v září 2009. Kromě postupných rokování na bilaterální rovině probíhal proces sbližování i ve vztazích s Jihomoravským krajem. Právě tyto kontakty byly v letech 2006–2009 dynamické a dle mínění aktérů zainteresovaných v procesu česko-lichtenštejnského usmíření přispěly k posílení vzájemné důvěry.[4] Přitom pro Jihomoravský kraj nebylo urovnání vztahů s porýnským mikrostátem samozřejmým úkolem, neboť udržování korektních styků se suverénními státy je úkolem vlády. Je proto namístě si položit otázku, proč přes chladné bilaterální vztahy a negativní vnímání rodu Lichtenštejnů ze strany meziválečného i poválečného Československa vložil Jihomoravský kraj značné úsilí do rozvoje přátelských kontaktů s Vaduzem.

---

1 *Obraz Velká vápenka a majetkoprávní nároky Lichtenštejnů vůči ČR* [online]. Dostupné z: http://jjkn.sweb.cz/liechtenstein/naroky.htm [cit. 15. 5. 2015].

2 B e a t t i e , David: *Liechtenstein.* A Modern History. Triesen 2004, s. 361; B u b e n , Milan: *Česká zemská šlechta.* Liechtensteinové. II. část. Střední Evropa 5, 1995, s. 99–111.

3 *Lichtenštejnsko a Evropský hospodářský prostor / starší příspěvky* [online]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/publ_izurnal/_zprava/90874 [cit. 15. 5. 2015]; *Rozšíření EHP nic nestojí v cestě / zahraničí* [online]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/zpravy/zahranici/_zprava/93733 [cit. 15. 5. 2015].

4 Dle rozhovorů autora s Jiřím Čisteckým ze 17. 1. 2014 a s Marií Piou Kothbauerovou z 11. 2. 2014.

Předkládaná deskriptivní případová studie, zachycující období let 2004–2009, pracuje s tezí, že klíčovým konstitutivním elementem v tomto procesu byl historický obraz Lichtenštejnů, který si na jižní Moravě, a především u jednotlivců angažujících se při navazování vztahů, udržoval pozitivní kontury. Pro získání odpovědi na danou otázku budou sledovány především deklarované motivy vedoucí k navázání vztahů a realizované aktivity v rámci jejich prohlubování.

Teoreticky se výzkum opírá o koncept sociálního konstruktivismu. Tato neracionalistická teorie mezinárodních vztahů předpokládá, že ideje a sdílená zkušenost přispívají k vytváření zahraniční politiky. Tradiční racionalistické přístupy aplikovat nelze. Realismus totiž odmítá zapojení substátních aktérů – v našem sledovaném případě Jihomoravského kraje –, neboť považuje suverénní stát za jediného podstatného aktéra mezinárodních vztahů. Lepší výchozí podmínky by nabízela liberální teoretická škola, která per se neodmítá substátní aktéry. Liberalismus by ale předpokládal navázání vztahů na základě ekonomické výhodnosti. Lichtenštejnsko by tedy muselo představovat partnera otevřeného a především přístupného. Liberalismus při svém racionalistickém pohledu nemůže dostatečně kvalitně zodpovědět otázku, proč si Jihomoravský kraj vybral jako partnera právě Lichtenštejnsko; tedy aktéra mezinárodních vztahů, jenž měl s Českem nedořešené vztahy. Jinými slovy racionalistické teorie nedokáží vyřešit záhadu prvotního zájmu Jihomoravského kraje o Lichtenštejnské knížectví.

Klíč nabízí právě teorie sociálního konstruktivismu, neboť není-li navázání spolupráce výsledkem rozvažování výhodnosti na základě racionálního kalkulu, vstupují do hry normativní předpoklady. Sociální konstruktivismus v disciplíně mezinárodních vztahů vychází z teze, že sdílená (historická) zkušenost ovlivňuje sociální a politické aktéry, kterými mohou být jednotlivci či kolektivní rozhodovací orgány. Ve sledovaném případě je touto entitou politická aréna Jihomoravského kraje, zahrnující politické strany a jejich představitele, zastupitelstvo, radu a krajský úřad.

Vycházíme tedy z toho, že myšlenky, přesvědčení a hodnoty měly rozhodující vliv na politické chování. Identita aktérů zahrnovala pozitivní vztah k Lichtenštejnsku či k Lichtenštejnům, a to navzdory státní zahraniční politice či špatným vztahům mezi československou státní mocí a Lichtenštejny ve 20. století.

První část studie se věnuje vysvětlení úlohy krajů v zahraniční politice. Následuje přehled kontaktů mezi Jihomoravským krajem, Lichtenštejny a Lichtenštejnskem v letech 2004–2009. V závěru je deskriptivní část interpretována a jsou identifikovány procesy, které navazování jihomoravsko-lichtenštejnských vztahů charakterizovaly.

Kraj a zahraniční politika

Kraje od svého ustavení v roce 2000 rozvíjejí zahraniční aktivity. Na tyto účely soustředí finanční i personální zdroje a lze konstatovat, že více či méně strukturované zahraniční vztahy navazují všechny české kraje. Primárně se orientují na kontakty s kompetenčně srovnatelnými regiony.[5] Tato pasáž se věnuje formálnímu nastavení regionální paradiplomacie v České republice. Středem zájmu je tedy otázka, zda byl Jihomoravský kraj z formálního hlediska při snaze rozvíjet vztahy s Lichtenštejnskem omezen a zda musel plnit v této souvislosti povinnosti vůči vládě. Takové limity by totiž mohly ovlivnit charakter navázané spolupráce.

Ústava České republiky[6] určuje, že *„vláda je vrcholným orgánem výkonné moci"* (čl. 67 odst. 1), z čehož lze vyvodit důsledky pro vymezení veškeré politiky, včetně zahraniční. Kromě toho ústava v části věnované územní samosprávě vymezuje kraje jako vyšší územní samosprávní celky (čl. 99). K otázce zásahů vlády do samostatných kompetencí krajů se vyjadřuje v čl. 101 odst. 4: *„Stát může zasahovat do činnosti územních samosprávných celků, jen vyžaduje-li to ochrana zákona, a jen způsobem stanoveným zákonem."* Tzv. kompetenční zákon, tedy zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů České republiky,[7] tyto podmínky příliš neupřesňuje, pouze přisuzuje hlavní působnost v zahraničních otázkách Ministerstvu zahraničních věcí. To totiž *„zabezpečuje vztahy České republiky k ostatním státům, mezinárodním organizacím a integračním uskupením, koordinuje aktivity vyplývající z dvoustranné a mnohostranné spolupráce, s výjimkou věcí náležejících do působnosti Ministerstva spravedlnosti"* (§ 6 odst. 2).

Důležitou právní normu představuje dále zákon č. 128/2000 Sb., o krajích.[8] V § 2 odst. 1 je specifikováno výše zmíněné vymezení moci uvedené v ústavě: *„Kraj spravuje své záležitosti samostatně (dále jen ‚samostatná působnost'). Státní orgány mohou do samostatné působnosti zasahovat, jen vyžaduje-li to ochrana zákona, a jen způsobem, který stanoví zákon. Rozsah samostatné působnosti může být též omezen zákonem."* Vzhledem k tomu, že žádný obsah výkonu v oblasti zahraniční politiky nebyl na základě přenesené působnosti svěřen ústředními orgány krajům, hovoříme i v oblasti zahraničních aktivit krajů o samostatné působnosti. Obecný princip samostatné působnosti definuje § 14 odst. 1: *„Do samostatné působnosti patří*

5 Bodnárová, Barbora: *Regionálni aktéri českej zahraničnej politiky.* In: Kořan, Michal – Hrabálek, Martin (edd.): Česká zahraniční politika: aktéři, struktura, proces. Brno 2007, s. 137–151.

6 *Ústava České republiky* [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html [cit. 15. 5. 2015].

7 *Kompetenční zákon č. 2/1969 Sb. – Aktuální znění* [online]. Dostupné z: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1969-2 [cit. 15. 5. 2015].

8 *Zákon o krajích – č. 129/2000 Sb. – Aktuální znění* [online]. Dostupné z: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-129 [cit. 15. 5. 2015].

záležitosti, které jsou v zájmu kraje a občanů kraje, pokud nejde o přenesenou působnost kraje." Ve výčtu oblastí samostatné působnosti pamatuje zákon na spolupráci krajů navzájem i na spolupráci s územními samosprávnými celky jiných státu a také je právně upravuje (§ 24–26, 28). O možnosti a zákonné úpravě povahy vztahů s cizím státem však zákon mlčí. Vztah ministerstev a vlády k územním samosprávným celkům je navíc právně upraven pouze pro oblasti přenesené působnosti (§ 92, 93).

Je tedy patrné, že formální vymezení kompetencí mezi krajem a orgány ústřední moci v oblasti vztahů se zahraničním státem není explicitní. Z těchto vágních ustanovení lze vyvodit, že pokud kraj neporušuje zákon, může rozvíjet vztahy i se zahraničním státem, jedná-li tak v zájmu kraje a jeho občanů. Pokud tedy právní řád aktivity krajů namířené vůči cizímu státu nezakazuje, měl Jihomoravský kraj při snaze rozvíjet vztahy s Lichtenštejnskem z formálního hlediska široké možnosti a jediné omezení mohlo být politického charakteru.

Vztahy mezi Jihomoravským krajem a Lichtenštejnskem v letech 2006–2009

Stopa Lichtenštejnů na jižní Moravě mizí s konfiskací majetku v roce 1945. Přesto se představitelé rodu na území Československa objevovali. Ačkoliv komunistický režim nejdříve cesty Lichtenštejnů na Moravu nepovoloval, již od šedesátých let příslušníci knížecího rodu do těchto oblastí přijížděli.[9] V roce 1992 se na Vranov vrátil řád nejmenších bratří sv. Františka z Pauly. Pauláni byli do Vranova pozváni Lichtenštejny v 17. století a až do zrušení řádu Josefem II. pečovali o jejich rodinnou hrobku.

První kontakty oficiálnějšího charakteru mezi jižní Moravou a Lichtenštejnskem jsou spojeny právě s vranovskou hrobkou a řádem paulánů. Jedním z členů konventu byl otec Jindřich František Holeček, který udržoval styky s mnohými šlechtickými rody, mimo jiné i s příslušníky rodu Lichtenštejnů. František Holeček se pravidelně účastnil oslav státního svátku Lichtenštejnska konaných 15. srpna. V roce 2004 s ním Lichtenštejnsko navštívil i starosta Marek Juha, který se od svého zvolení do funkce zastupitele v roce 1998 zasazoval o sblížení fary a konventu paulánů s obcí. Na konci října 2004 uspořádaly obec Vranov a řád nejmenších bratří sv. Františka z Pauly veřejný pietní akt v knížecí hrobce.[10] Dušičkové připomenutí památky Lichtenštejnů proběhlo i v roce 2005.

9 H o r á k , Ondřej, *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním.* Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Brno 2007, s. 155; *Studio Česko* [online]. Dostupné z: http://media.rozhlas.cz/_audio/02303597.mp3 [cit. 15. 5. 2015].

10 J e t e l i n o v á , Kateřina (ed.): *Vranov u Brna.* Brno 2010, s. 47.

Při této příležitosti promluvili jak František Holeček, tak Marek Juha. Z úst Františka Holečka mimo jiné zaznělo: *„Jak kdysi řekl hejtman Jihomoravského kraje Stanislav Juránek – tak jako je hrobka králů ve Svatovítské katedrále důležitá pro Čechy, takový politický a morální význam má hrobka Liechtensteinů pro Moravu.* […] *Je to rarita. Snad jediný případ, kdy jsou celé generace představitelů některého státu pohřbeny v jiné zemi.* […] *Bohužel kvůli špatným diplomatickým vztahům nemohou s naším krajem výrazněji spolupracovat, což je škoda.* […] *V roce 1995 byli současní příslušníci rodu ochotni poskytnout jižní Moravě dvě stě milionů korun. Nesprávná diplomacie ale tuto možnost zhatila.“*[11] Starosta Marek Juha upozornil na špatný technický stav hrobky, přičemž poznamenal: *„Je to škoda, hrobka je možností, jak do Vranova přitáhnout turisty. Myslím si, že stát by se měl primárně starat o tyto památky, a ne se dohadovat s Lichtenštejny, jestli se jim vrátí nebo nevrátí nějaký majetek. Trpí tím jen památky.“*[12]

František Holeček se v daném období stal členem Komise pro meziregionální vztahy Rady Jihomoravského kraje za Křesťanskou a demokratickou unii – Československou stranu lidovou (KDU-ČSL), a to na základě doporučení předsedy komise Davida Macka (taktéž z KDU-ČSL), který se sám chtěl již od nástupu do funkce předsedy o zlepšení vztahů s Lichtenštejny zasadit.[13]

Komise zasedala 7. března 2006 v prostorách farnosti ve Vranově u Brna a na tomto místě se rozhodla podpořit aktivity spojené s dvoustým výročím lichtenštejnské suverenity. Spolupráce s Lichtenštejnskem se tak poprvé stala součástí agendy zahraničních vztahů Jihomoravského kraje.[14] Myšlenka jihomoravsko-lichtenštejnské kooperace se do té doby neobjevila v žádných koncepčních dokumentech – v *Koncepci zahraničních vztahů Jihomoravského kraje*[15] ani ve *Strategii rozvoje Jihomoravského kraje* z roku 2006.[16]

Následně proběhla návštěva knížete Hanse Adama II. ve Vranově, která se uskutečnila 8. října 2006. Kníže přicestoval jako soukromá osoba na pozvání starosty Marka Juhy, účastnil se slavnostní mše a poté pokřtil

11 *Vranovští uctili památku Lichtenštejnů* [online]. Dostupné z: http://vranov.cz/clanky/553402 [cit. 15. 5. 2015].
12 Tamtéž.
13 Rozhovor autora s Davidem Mackem z 4. 5. 2011.
14 *Portál Jihomoravského kraje – Usnesení z 13. zasedání KMV 7. 3. 2006* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=2330&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015].
15 Halámek, Petr – Viturka, Milan: *Koncepce zahraničních vztahů Jihomoravského kraje*. In: Vystoupil, Jiří – Klímová, Viktorie (edd.): VI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník referátů z kolokvia pořádaného v návaznosti na řešení výzkumného záměru 145600001 „Faktory efektivnosti rozvoje regionů ČR“ katedrou regionální ekonomie a správy ESF MU v Brně. Brno 2003, s. 283–300.
16 *Aktualizace návrhové části programu rozvoje Jihomoravského kraje* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?pubid=47278&TypeID=7&foldid=3772&foldtype=7 [cit. 15. 5. 2015].

nové náměstí Knížat z Lichtenštejna. Šlo o první oficiální akci spoluorganizovanou Jihomoravským krajem, jež se týkala knížecí rodiny Lichtenštejnů.[17]

V listopadu 2006 Komise pro meziregionální vztahy doporučila Radě Jihomoravského kraje pozvat členy rodiny Lichtenštejnů na vzpomínkové akce výročí bitvy u Slavkova a na slavkovském zámku zorganizovat slavnostní setkání při příležitosti dvoustého výročí lichtenštejnské státnosti.[18] Události se zúčastnil princ Alois, faktická hlava knížectví, s rodinou. Kromě pietních aktů u Mohyly míru a sledování rekonstrukce bitvy se setkal i se starostou Slavkova u Brna a s představiteli Jihomoravského kraje.[19]

Další událostí organizovanou Jihomoravským krajem byla návštěva členů rodu na Moravě ve dnech 7. a 8. října 2007. V rámci této cesty zavítali do Jihomoravského kraje korunní princ Alois s rodinou, jeho bratr Konstantin a princezna Maria-Pia Kothbauerová, která zastává pozici lichtenštejnské velvyslankyně ve Vídni. Součástí jejich programu bylo přijetí prince Aloise hejtmanem Stanislavem Juránkem a Radou Jihomoravského kraje.[20] Na první společné tiskové konferenci princ Alois zopakoval, že jeho země má jiné stanovisko k historickým událostem než Česká republika, a doplnil, že rodina je připravena zkonfiskované majetky převzít a investovat do nich.[21] Hejtman Juránek však podotknul, že zájmem kraje jsou dobré vztahy a že řešení zahraniční politiky není jeho úkolem.[22] Po jednání na krajském úřadě v Brně následovaly návštěvy bývalých lichtenštejnských panství, rodinné hrobky a Mohyly míru.[23] Během této cesty došlo k širším debatám o možnostech spolupráce mezi Lichtenštejnskem a Jihomoravským krajem.[24] V neposlední řadě proběhlo v prostorách pivovaru v Černé

17 *Portál Jihomoravského kraje – Usnesení z 19. zasedání KMV 7. 11. 2006* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=13087&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015]; *Interview S. D. Fürst Hans-Adam II. von und zu Liechtenstein mit Šárka Daňková, Lidové noviny (Deutsche Fassung)*. 15. Februar 2008 [online]. Dostupné z: http://www.fuerstenhaus.li/de/presse/interviews/dok_archiv-2008/2008_02_15_-_Interview_SDF_mit_Sarka_Dankovax_Lidove_noviny.pdf [cit. 15. 5. 2015].

18 *Portál Jihomoravského kraje – Usnesení z 19. zasedání KMV 7. 11. 2006* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=13087&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015].

19 *Přehled dosavadních aktivit JMK a Lichtenštejnského knížectví* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=125332&TypeID=7 [cit. 15. 5. 2015].

20 *Portál Jihomoravského kraje – 8.–9. 10. 2007 Lichtenštejnský korunní princ zavítal do kraje* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=30641&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015].

21 H l o u š e k , Jiří: *Lichtenštejnové se vrátili na Moravu.* Soukromě. Aktuálně.cz, 8. 10. 2007 [online]. Dostupné z: http://aktualne.centrum.cz/domaci/zivot-v-cesku/clanek.phtml?id=510314 [cit. 15. 5. 2015].

22 *Lichtenštejnský princ přijel na návštěvu do Brna.* Brněnský deník.cz, 8. 10. 2007 [online]. Dostupné z: http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/princ_brno_20071008.html [cit. 15. 5. 2015].

23 *Přehled dosavadních aktivit JMK a Lichtenštejnského knížectví* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=125332&TypeID=7 [cit. 15. 5. 2015].

24 Rozhovor autora s Davidem Mackem ze 4. 5. 2011.

Hoře neveřejné setkání korunního prince Aloise a ministra zahraničních věcí České republiky Karla Schwarzenberga.[25]

V březnu 2008 potvrdila Komise pro meziregionální vztahy vůli pokračovat v rozvoji započatých kontaktů.[26] Bylo rozhodnuto navázat na dosavadní přijetí zástupců knížecího rodu pracovní cestou představitelů kraje do Lichtenštejnska. Po schválení návštěvy Radou Jihomoravského kraje v červnu[27] zavítala skupina deseti politiků do Vaduzu, kde hovořili s princem Aloisem o možnostech spolupráce mezi Lichtenštejnskem a Jihomoravským krajem. Byli přijati i prezidentem zemského sněmu a zúčastnili se oslav státního svátku Lichtenštejnska.[28] Cestě předcházelo setkání předsedy Komise pro meziregionální vztahy Davida Macka s ministrem zahraničních věcí Karlem Schwarzenbergem, na které se hovořilo o spolupráci rozvíjené mezi Jihomoravským krajem a Lichtenštejnskem.

Po volbách na podzim roku 2008 se v Jihomoravském kraji utvořila koalice České strany sociálně demokratické (ČSSD) a Občanské demokratické strany (ODS). Přestože aktivity ve vztahu vůči rodu Lichtenštejnů a Lichtenštejnsku vycházely na počátku od zástupců KDU-ČSL v Komisi pro meziregionální vztahy, kontakty proměnou politického vedení Jihomoravského kraje přerušeny nebyly. Hejtman Michal Hašek navštívil společně s dalšími zástupci kraje ve dnech 12.–14. července 2009 podniky Lichtenštejnů v Rakousku. Při této příležitosti povečeřel ve Vídni s princem Aloisem a hovořil s ním o návrhu dalších společných aktivit. Podle informace Jihomoravského kraje se mluvilo o společných workshopech historiků, podpoře studia lichtenštejnských studentů na vysokých školách v Jihomoravském kraji, poznávacích cestách za historií rodu Lichtenštejnů pro lichtenštejnské děti, rekonstrukci rodinné hrobky ve Vranově u Brna a o spolupráci v ekonomické oblasti.[29] Byly tím definovány možné okruhy další spolupráce.

Tato návštěva se časově překrývala s rozhodnutím vlády České republiky o navázání diplomatických styků, které padlo 13. července. Hejtman Hašek při této příležitosti vydal následující prohlášení: *„Jižní Morava tvořila do dneška neformálního prostředníka kontaktů, ať již příspěvkem na opravu lichtenštejnské rodové hrobky ve Vranově u Brna, či projekty v Lednicko-valtickém areálu, jehož historie je spojena s Liechtensteiny.* […] *Dneškem začíná*

25 Rozhovor autora s úředníkem Ministerstva zahraničních věcí z 27. 4. 2011.
26 *Portál Jihomoravského kraje – Usnesení z 31. zasedání KMV 1. 2. 2008* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=38106&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015].
27 *Portál Jihomoravského kraje – Usnesení z 167. schůze RJMK 12. 6. 2008* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=45569&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015].
28 *Přehled dosavadních aktivit JMK a Lichtenštejnského knížectví* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=125332&TypeID=7 [cit. 15. 5. 2015].
29 *Přehled společných aktivit v roce 2010* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=138401&TypeID=7 [cit. 15. 5. 2015].

nová etapa česko-lichtenštejnských vztahů a já doufám, že jižní Morava bude i nadále hrát významnou roli v jejich praktickém naplnění.“[30]

Další událostí byla návštěva knížete Hanse Adama II. na Jižní Moravě, která proběhla 25. září 2009. Kníže přijel na pozvání Pavla Juříka a hlavním cílem cesty byla účast na křtu jeho knihy mapující působení Lichtenštejnů na Moravě.[31] Při této příležitosti se kníže a princezna Maria-Pia Kothbauerová setkali s hejtmanem Michalem Haškem a hovořili o stejných tématech, která byla na pořadu několik měsíců před tím při cestě jihomoravských politiků do Rakouska.[32] Během tiskové konference padl samozřejmě i dotaz na možnost navrácení majetků. Kníže podotknul, že by restituce uvítal, ale žádné aktivní kroky neplánuje. Hejtman Hašek upozornil, že *„tyto otázky* [nebyly] *předmětem* […] *rozhovorů. Je to čistě záležitost mezistátních jednání, dnes jde o návštěvu Jihomoravského kraje“*.[33]

Téma následně uchopila i jihomoravská ODS, koaliční partner ČSSD v Radě Jihomoravského kraje, a to v souvislosti s dotazem Ministerstva kultury adresovaným krajům, zda chtějí převzít některé jeho majetky. Předseda jihomoravské ODS Jiří Kadrnka konstatoval, že Jihomoravský kraj by se měl ujmout například památek v Lednicko-valtickém areálu, následně vytvořit fond, ve kterém by svůj podíl měla mít i knížecí rodina, a umožnit tím Lichtenštejnům podíl na správě; dát jim možnost spolurozhodovat o osudu jejich bývalých majetků.[34] Kadrnka také upozornil na to, že *„na rozdíl od jiných politiků si jihomoravská ODS myslí, že řešení těchto otázek nemusí být čistě záležitostí mezistátních jednání. Politická reprezentace na jižní Moravě by měla hledat všechny cesty, které povedou ke zlepšení vztahů mezi jižní Moravou a rodem Lichtenštejnů“*.[35] Regionální sdružení ODS tím odmítlo dosavadní linii Jihomoravského kraje, který otázky své spolupráce s Lichtenštejny odděloval od mezistátní politiky a sporů o majetky. Kromě toho porušilo dosavadní politické tabu, kterým byla možnost návratu Lich-

30 *Portál Jihomoravského kraje – 13. 7. 2009 Hejtman Hašek přivítal rozhodnutí vlády o navázání diplomatických styků ČR a Lichtenštejnského knížectví* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?ID=113618&TypeID=2 [cit. 15. 5. 2015].

31 Šupálek, Michal: *Kníže Hans Adam II. přijede na Břeclavsko.* Deník.cz, 16. 6. 2009 [online]. Dostupné z: http://www.denik.cz/z_domova/knize-hans-adam-ii-prijede-na-breclavsko-20090616.html [cit. 15. 5. 2015].

32 *Přehled společných aktivit v roce 2010* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=138401&TypeID=7 [cit. 15. 5. 2015].

33 Šupálek, Michal: *Zámky chci zpět, říká Lichtenštejn Hans Adam.* Břeclavský deník.cz, 25. 9. 2009 [online]. Dostupné z: http://breclavsky.denik.cz/zpravy_region/lichtenstejnove-by-uvitali-navraceni-majetku.html [cit. 15. 5. 2015].

34 Windová, Eliška – Jeřábek, Petr: *ODS: Ať Lichtenštejnové na Břeclavsku hospodaří.* Deník.cz, 5. 10. 2009 [online]. Dostupné z: http://www.denik.cz/regiony/ods-at-lichtenstejnove-20091005.html [cit. 15. 5. 2015].

35 *Lichtenštejnové mají pro jižní Moravu velký potenciál.* Regionální listy ODS, 23. 10. 2009, s. 3 [online]. Dostupné z: http://ods-vyskov.cz/download/new129/467-Reg.listy3-09.pdf [cit. 15. 5. 2015].

tenštejnů, byť částečného, na jejich bývalá panství na Moravě. K dalšímu rozpracování tohoto návrhu však nedošlo.

V prosinci zavítala do Brna znovu velvyslankyně ve Vídni princezna Maria-Pia Kothbauerová. Cílem její cesty bylo seznámit se se třemi projekty Jihomoravského kraje – Jihomoravským centrem pro mezinárodní mobilitu, Regionální rozvojovou agenturou jižní Moravy a Jihomoravským inovačním centrem. Šlo o instituce podporující podnikání, vzdělávání a inovace v Jihomoravském kraji. Kromě toho se setkala i s představiteli Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a povečeřela s hejtmanem Michalem Haškem.[36]

Interpretace a závěr

Jihomoravský kraj během let 2006–2009 zahrnul styky s Lichtenštejnskem do svých zahraničních vztahů. V rámci této analýzy je zapotřebí všimnout si čtyř procesů, které charakterizovaly rozvoj a upevnění vzájemných kontaktů.

Zaprvé šlo o iniciativu vycházející zdola. Nejdříve rozvinula vztahy s rodem Lichtenštejnů obec Vranov u Brna. Na první kontakty a návštěvu Hanse Adama II. v roce 2006 navázala Komise pro meziregionální vztahy Rady Jihomoravského kraje organizací dalších setkání, které zahrnovaly i jednání s nejvyššími představiteli krajské samosprávy.

Zadruhé je důležité si uvědomit, že internalizace této tematiky probíhala napříč politickým spektrem. O první kontakty s Lichtenštejny se zasadil starosta Vranova Marek Juha, člen ODS. Na krajskou úroveň bylo téma přeneseno Davidem Mackem a Františkem Holečkem, kteří zasedali v Komisi pro meziregionální vztahy za KDU-ČSL. Rozvoj jihomoravsko-lichtenštejnských vztahů pokračoval i po roce 2008, kdy se hejtmanem stal Michal Hašek z ČSSD a kdy KDU-ČSL přešla do opozice.

Zatřetí je třeba poznamenat, že Jihomoravský kraj důsledně odděloval vlastní zájmy a spornou agendu paralelně řešenou na mezistátní úrovni. Dokonce se snažil usnadnit kontakty mezi představiteli knížectví a vládou a o svých záměrech prostřednictvím politických kontaktů informoval Ministerstvo zahraničních věcí. Nejblíže k překročení této hranice byla v roce 2009 ODS, když v souvislosti s možností převzít majetky v Lednicko-valtickém areálu ze strany kraje hledala cesty pro zapojení rodu Lichtenštejnů do jejich správy. Přitom právě ODS na celostátní úrovni patřila k politickým stranám, které důrazně odmítaly diskuze o reinterpretaci poválečného majetkového uspořádání.

36 *Přehled společných aktivit v roce 2010* [online]. Dostupné z: http://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.aspx?PubID=138401&TypeID=7 [cit. 15. 5. 2015].

Pro tento text je nejdůležitější čtvrtý aspekt. Kontakty byly navázány nejdříve s Lichtenštejny a představitelé rodu na různé události cestovali jako soukromé osoby. Až při dalších setkáních nabyla projednávaná agenda pracovního charakteru. Od historie a vzpomínek se tedy podařilo dospět k relaci, která je orientována na budoucnost. Bez pozitivního vnímání Lichtenštejnů jednotlivci a bez míst připomínajících jejich několikasetleté působení by k rozvoji vztahů nedošlo. Obraz Lichtenštejnů tedy sehrál při iniciaci jihomoravsko-lichtenštejnského přátelství klíčovou úlohu, přičemž za prvního hybatele lze označit obec Vranov u Brna a její aktivitu.

Die Region Südmähren und der tschechisch-liechtensteinische Ausgleich: das historische Bild als Beziehungsmotor

Die Region Südmähren integrierte im Verlaufe der Jahre 2006–2009 die Beziehungen zum Fürstentum Liechtenstein in ihre auswärtigen Beziehungen. Im Rahmen der vorliegenden Analyse erweist es sich als notwendig, vier Prozesse zu fokussieren, die die Entfaltung und Festigung der gegenseitigen Kontakte charakterisieren.

Zunächst ging es dabei um eine von unten in Gang gesetzte Initiative. Beziehungen zum Fürstenhaus Liechtenstein nahm zuerst die Gemeinde Wranau (Vranov u Brna) auf. An die ersten Kontakte und den Besuch Hans-Adams II. im Jahre 2006 knüpfte die Kommission für interregionale Beziehungen der Region Südmähren durch die Organisierung weiterer Treffen an, die auch Verhandlungen mit den höchsten Repräsentanten der regionalen Selbstverhandlung mit einschlossen.

Zum anderen erscheint es wichtig sich darüber im Klaren zu sein, dass eine Internationalisierung dieser Thematik quer durch das politische Spektrum verlief. Für erste Kontakte zu den Liechtensteinern setzte sich der Bürgermeister von Wranau von der Demokratischen Bürgerpartei (Občanská demokratická strana: ODS) ein. Auf regionaler Ebene wurde das Thema durch David Macek und František Holeček vermittelt, die in der Kommission für interregionale Beziehungen die Christliche und Demokratische Union – Tschechoslowakische Volkspartei (Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová: KDU-ČSL) vertraten. Die Entwicklung der südmährisch-liechtensteinischen Beziehungen fand auch nach 2008 ihre Fortsetzung, als Michal Hašek von der Tschechischen Sozialdemokratischen Partei (Česká strana sociálně demokratická: ČSSD) Landeshauptmann wurde und die KDU-ČSL in die Opposition ging.

Des Weiteren muss konstatiert werden, dass die Region Südmähren konsequent die eigenen Interessen von der strittigen, parallel auf zwischenstaatlicher Ebene gelösten Agenda trennten. Schließlich bemühte sich die Region, die Kontakte zwischen den Repräsentanten des Fürstentums und Regierung zu erleichtern, wobei sie über ihre Absichten durch ihre politischen Kontakte das Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten informierte. Der Überwindung dieser Grenze stand im Jahre 2009 die ODS nächsten, als die Partei im Zusammenhang mit der Möglichkeit der Besitzübernahme im Areal von Eisgrub (Lednice) und Feldsberg (Valtice) durch die Region Wege für eine Einbindung der Familie der Liechtensteiner in deren Verwaltung suchte. Dabei gehörte gerade die ODS auf gesamtstaatlicher Ebene zu den politischen Parteien, die konsequent eine Diskussion über die Re-Interpretation Besitzverhältnisse nach Kriegsende ablehnte.

Für unsere Betrachtung erweist sich der vierte Punkt als der entscheidende. Kontakte wurden zuerst mit den Liechtensteinern aufgenommen und Vertreter der Fürstenfamilie nahmen zuerst als Privatpersonen an verschiedenen Anlässen teil. Erst im Verlaufe weiterer Begegnungen wurde eine Agenda mit Arbeitscharakter abgearbeitet. Von der Geschichte

und Erinnerungen gelangte man dabei zu Themen, die auf die Zukunft ausgerichtet sind. Ohne eine positive Wahrnehmung der Liechtensteiner durch Einzelpersonen und ohne Erinnerungsorte des vielhundertjährigen Wirkens wäre es nicht zu einer Entfaltung der Beziehungen gekommen. Das Bild der Liechtensteiner spielte nämlich für den Beginn der südmährisch-liechtensteinischen Freundschaft eine Schlüsselrolle, wobei sich die Aktivitäten der Gemeinde Wranau als Motor bezeichnen lassen.

Konstrukce obrazu: sociální struktury

Zdeňka Stoklásková

Panoptikum bídy
Obrazy ze všedního dne postrku na lichtenštejnském panství*

A Panopticon of Poverty
Everyday Pictures of the Escorted Return Home in the Liechtenstein Domain

The contribution follows the everyday practice of the escorted return home (so-called postrk) in a Moravian village in the Liechtenstein domain Moravský Krumlov. Escorted return home, a forced transport of persons into their communities of origin, is a very interesting phenomenon of the Austrian history. How did the reality of the escorted return home change the everyday village life on its main routes? The study offers hypothetical replies to new questions related to this institution. The author inquires into a variety of questions including how did the local people perceive the runaways, what kinds of problems did the local governor of the domain and the reeve have to deal with, could the guards associated with this institution defend themselves legally if the runaway persons escaped, what were the defensive strategies of the accused guards and how did the domain officials treat the examinees. The author uses the method of series of "photographic snapshots" that is made-up images created based on the analysis of the events of July 4, 1828 in the south-Moravian village Branišovice.

Key words: the Liechtensteins, Moravský Krumlov, social history, escorted return home, poor people

Fenomén postrku

Pro vytváření historických obrazů a stereotypů byla v českém prostředí vždy důležitá sociální interakce, v případě knížecího rodu Lichtenštejnů vzájemný vztah aristokracie a poddaných, respektive místního obyvatelstva. Vzhledem ke skutečnosti, že Lichtenštejnové byli v české a moravské společnosti na prahu moderní doby vnímáni především jako reprezentanti konzervativní vrstvy, žijící do značné míry mimo vlastní přetvářející se společnost, je pro pochopení takto vytvářených obrazů užitečné sledovat poměr k nejnižším sociálním vrstvám na lichtenštejnských dominiích, což umožňuje mimo jiné studium fenoménu postrku.

* Studie vznikla v rámci projektu excelence „Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání", financovaného GA ČR (č. 14-36521G).

Postrk, tedy nucený transport osob do domovských obcí, náleží k velmi zajímavým fenoménům rakouských dějin. Co zapříčinilo zrod této instituce, která fungovala až do konce monarchie? V 18. století došlo k enormnímu nárůstu nemajetného obyvatelstva, což bylo vnímáno jako nebezpečí destabilizace sociálního pořádku. Debaty o chudobě ve vládních kruzích a zákonné výnosy proti žebrákům a tulákům mohou být nazírány jako indikátory vzrůstající chudoby.

Jaké důvody vedly k tomuto vývoji? Dominia – a nejen ta lichtenštejnská – byla zainteresována na trvalé existenci solventních selských usedlostí. Ta mohla být garantována především díky principu nedělitelnosti statků; daný proces vedl ve svém důsledku ke konzervaci vrstvy majetných sedláků a k pauperizaci dalších, nemajetných členů rodiny, jež byli donuceni opustit rodný statek nebo na něm zůstávali v pozici neplacených pracovních sil. Tito lidé tvořili „druhou společnost" v rámci selských rodin a jejich sňatkové vyhlídky byly podstatně méně výhodné než u jejich hospodařících sourozenců. Nárůstu počtu nemajetného obyvatelstva se vrchnosti pokoušely zabránit zákazem sňatků osob, jež neměly stálý zdroj příjmů. Opírat se mohly o zákonné výnosy, neboť vládní kruhy sledovaly stejnou intenci. *„Aby se zamezilo volnému uzavírání sňatků osob bez živnosti a bez prostředků, nechť není žádnému bez přineseného dokladu, jak se zamýšlí počestně živit, uděleno povolení k sňatku."*[1]

Dalším důvodem pauperizace byl vznik stálé armády, která potřebovala trvalý přísun mladých mužů. Ti v důsledku naverbování mizeli z trhu sňatků, a nepodíleli se tak na reprodukci zdravé populace. Značná část vysloužilců klesla mezi nejchudší vrstvy obyvatelstva. Tento proces dokumentují též zákonné výnosy, v nichž je termín vagabund často konotován s pojmem veterán, invalida, bývalý voják apod. Vysoké verbovací nároky byly kritizovány již současníky, kteří poukazovali na (dnešní terminologií) předávání geneticky nekvalitních vlastností kvůli sňatkům mužů vyřazených z odvodové mašinerie, tedy z hlediska zdraví pro armádu nevyhovujících. *„Jádro národa žije ve svých nejlepších letech neoženěno, zahálkou, zdivočeno, učeno pouze jedinému umění – jak ubíjet k smrti; rozšiřuje po svém návratu do venkovského příbytku divokost a ošklivé nemoci mezi svými sousedy. Pole a živnosti čekají marně na více pracovitých rukou. Protože jsou pouze slaboši a výrostci ze selských rodin nerušeně připuštěni k řemeslu a manželství, blíží se takový národ nebezpečí, že se stane v několika generacích republikou kulhajících, šilhajících, hrbatých trpaslíků s křivýma rukama a nohama."*[2]

---

1 Nařízení z 1. července 1746. Kropatschek, Joseph (ed.): *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II., theils noch ganz bestehen, theils zum Teile abgeändert sind, zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung.* Bd. 1. Wien 1786, č. 35, s. 32–33.

2 Pezzl, Johann: *Marokkanische Briefe.* Frankfurt und Leipzig 1784, s. 26–27.

K pauperizaci přispívala i industrializace, která současně „produkovala“ velké množství chudých dělníků, ohrožujících sociální jistoty majetných. Radní města Tullnu se vyslovili v letech 1717–1723 proti zřízení manufaktury, protože *„by tím přišly do města nemravné ženštiny a všemožná cháska“* a bylo by nemožné získat spolehlivé služebnictvo. Policejní ministr Johann von Pergen se vyslovil v roce 1794 proti industrializaci velkých měst a zvláště Vídně z obavy před narůstáním počtu chudých a šířením revolučních myšlenek: *„Tento druh lidí bez obživy a ze značné části též bez mravů, kteří nemají co ztratit a revolucí mohou pouze získat, je možno zvládnout pouze zákazem zřizování továren a zákazem sňatků.“*[3] Stanovisko ministra policie vyvolalo zděšení u zastánců liberální industrializace, prezidenta dvorské komory hraběte Karla Zinzendorfa a státního rady Friedricha von Eger, a rozproudilo nutnou a velmi intenzivní debatu o dalším směřování hospodářského rozvoje. Zastánci liberální industrializace se zde dostali do konfliktu s vládními rezorty zabývajícími se vnitřní bezpečností státu a vznikající sociální politikou. Zde je nutno spatřovat skutečný „práh“ moderní doby v hospodářském a sociálním ohledu.

Nárůst počtu nemajetného obyvatelstva byl také pozitivním vedlejším produktem právě vznikajícího veřejného zdravotnictví, které přispělo k poklesu úmrtnosti novorozenců, kojenců a dětí. Počínající profesionalizace porodnictví umožnila většímu podílu žen přežít porod a mít další děti. Pro svobodné nemajetné matky vznikla možnost bezplatně porodit nechtěné děti a odložit je do nově zřízených zemských nalezinců, které se tak stávaly – i přes vysokou dětskou úmrtnost – stálým rezervoárem levných pracovních sil pro průmysl a zemědělství i zásobárnou mladých mužů pro armádu.

Jak velký byl podíl lidí na okraji společnosti, kteří neměli stálé místo pobytu, je velmi obtížné odhadnout. Do roku 1777 neexistují pro rakouské dědičné země žádné spolehlivé prameny (pro uherské země ani k tomuto datu).[4] Ani pozdější statistiky z první poloviny 19. století neodpovídají faktickému stavu, protože se velká část chudých stále nacházela v latentním nebezpečí potulky, prostituce nebo jiného způsobu života, který končil postrkem. Tento stav popsala přímo ukázkově ve své výpovědi Marie Vaníčková, šestadvacetiletá dcera pastýře z malé vsi Dobřínsko na lichtenštejnském panství Krumlov (dnes Moravský Krumlov). *„Dříve jsem se těšila počestnému způsobu obživy jako děvečka a nádenice,*[5] *nyní však, protože jsem neměla pas, a nemohla tedy vstoupit do služby, jsem se dostala do nemrav-*

3 Sandgruber, Roman: *Ökonomie und Politik*. Österreichische Wirschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Wien 1995, s. 175–176.

4 Pokud není uvedeno jinak, vztahují se všechny skutečnosti na tzv. dědičné země rakouského soustátí, tedy ne na uherské království, kde byla zcela jiná zákonná i faktická situace.

5 Termín „Handarbeit“, který je zde přeložen jako „nádenice“, mohl označovat i ruční práce, tj. šití. Vzhledem ke kontextu je zde však interpretován jako nádenická práce či občasná

né společnosti a u příležitosti jedné vizitace jsem byla spolu s jinými dopadena a poslána sem postrkem. […] *Ostatně, kdyby mě nepřinutila bída, nevybrala bych si jistě tento způsob života.*"[6]

Již v 16. století se objevila myšlenka, že by žebrání bylo možno lépe zvládnout, kdyby existovala instituce chudinského zaopatření, které by se logicky spravovalo v rámci panství. Tento postulát byl dále rozvíjen i v první polovině 18. století, i když k žádné zákonné regulaci nedošlo. Situace byla ztížena zvláště okolností, že na lokální úrovni existovaly dva světské subjekty, do jejichž kompetence péče o příslušné chudé teoreticky spadala: vrchnosti a obce. Negativní konkurence, která vedla nezřídka k přenesení výdajů na druhý subjekt, byla posílena josefínským chudinským zákonodárstvím, jež vytvořilo chudinské okrsky, kopírující svými hranicemi nikoliv dominia, nýbrž farnosti. Nová josefínská struktura měla své opodstatnění: mnohé obce se nacházely na území dvou nebo více panství. Novou strukturu, která odstranila tyto rozdíly, je proto možno chápat jako moderní, i když s ohledem na velmi omezené finanční prostředky chudobinců a jiných veřejných institucí bylo vytvoření kompletní sítě chudinské péče pouze počátkem nové, velmi svízelné cesty. Podporou nemajetných se samozřejmě zabývaly jiné subjekty, které však nebyly spojeny se státem. Charitativní péči vykonávala tradičně církev, její pomoc však byla nahodilá, na rozdíl od státu, který selektoval chudé podle míry potřebnosti a zaopatřoval nejpotřebnější. Charitativní organizace, jejichž počet v průběhu 19. století stoupal, nejsou předmětem této studie. Tím je stát a jeho přístup k řešení chudinské otázky, které souviselo s postrkem.

Postrk byl a je vnímán jako represivní opatření, avšak v širším hospodářském a sociálním spektru je možno jej posuzovat i pozitivně. Represe měla chránit *„skutečně čestné chudé"*, neboť ti měli být zákonnými prostředky odděleni od nebezpečných nebo obtěžujících jedinců. Zda šlo o přenášení finanční odpovědnosti státu na dominia a obce, může být předmětem další debaty (zejména u partikulárního postrku), avšak skutečností je, že se v zákonných výnosech objevuje pozitivní hodnocení postrku jako *„všeobecně prospěšné instituce"*.[7] Argumentace ochrannou funkcí postrku byla používána proti stížnostem obcí na postrkové náklady. *„Ostatně jsou stížnosti obcí na každoroční postrkové konto předvedeny dojemněji, než skutečně zasluhují, především jestliže se zdůrazní skutečnost, že venkovanům odstraněním této nevázané pakáže zůstane zachováno, co by jinak museli postrádat částečně ve vynucených almužnách, částečně v ukradeném majetku."*[8] V idejích sou-

výpomoc v domácnosti nebo na statku, zpravidla v kombinaci, podle možnosti výdělku. V naší souvislosti je důležité, že nešlo o trvalý pracovní poměr.

6 Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, F 177 Velkostatek Moravský Krumlov, kart. 376, inv. č. 6, f. 6.

7 Dvorský dekret z 28. září 1815, č. 33530. H e r z o g , Tobias: *Vollständige Sammlung der Gesetze über das Schubwesen im Kaiserthume Oesterreich* […]. Wien 1835, s. 173.

8 A m m e r e r , Gerhard: *Heimat Straße.* Vaganten im Österreich des Ancien Régime.

dobých myslitelů tedy postrk znamenal nebezpečí pouze pro jednu, a to problematickou, část populace; ostatní měli být naopak tímto způsobem chráněni před žebrotou, krádežemi, přestupky a zločiny.

Jakých lidí se postrk přímo dotýkal? Podle zákona to byli v první řadě ti, jež byli propuštěni z káznic či si odpykali veřejně prospěšné práce. Tyto osoby sice nepředstavovaly největší podíl postrkovaných, ovšem zejména na ně bylo v souvislosti s ochrannou funkcí postrku poukazováno. Podstatný podíl činili lidé, kteří se vzhledem ke svému způsobu života dostali do rozporu se zákonem, tedy nemohli se při případné kontrole prokázat platnými doklady, neměli předepsanou subsistenci, tj. minimální hotovost, nemohli doložit stálé místo pobytu, stálý pracovní poměr atd. Další skupinu představovaly osoby, jež byly přímo zadrženy při způsobu obživy, jenž byl v rozporu se zákonem, tj. při krádeži, prostituci či kuplířství. Značnou část zřejmě tvořili lidé, kteří se provinili reversí, tj. byli již jednou či vícekrát posláni postrkem z místa, kde byli zadrženi. Vzhledem ke stavu bádání není možno ani odhadem stanovit procentuální podíl těchto osob na celkovém objemu postrkovaných.

Legitimace a doklady

„Nedostatek dokladů" byla jedna z velmi častých příčin zadržení kontrolními orgány a následného postrkového putování. O jaké doklady šlo? Pro cestování v rámci rakouského soustátí a do zahraničí se používaly již od 18. století pasy, zprvu ručně psané, od roku 1801 vyhotovené na předtištěném formuláři. Pasy se vystavovaly v německé řeči a v korunních zemích, kde žila majorita či minorita jiného jazyka, bylo běžné užívání pasů dvojjazyčných. Ty vydávaly i některé zastupitelské úřady v Rakousku. Otázka kompetence vystavovat doklady a cestovní pasy je velmi složitá a jen okrajově probádaná. Jen ve Vídni mělo v roce 1831 oprávnění vyhotovit cestovní doklady šestnáct různých úřadů.[9] Vzhledem k pojednávané problematice se omezíme na velmi stručné shrnutí.

V pasové politice platila stavovská a profesní privilegia. Původní privilegium vyšších vrstev získávat pasy od zemských či dvorských úřadů se postupem času ukázalo jako dvojsečné, protože úřední proces byl velmi zdlouhavý a nemusel nutně končit udělením pasu. Od josefínských dob byly

Wien – München 2003, s. 210. Autor cituje dobový posudek na poddanskou stížnost z roku 1773.

9 Raffelsberger, Franz: *Poststraßenbuch oder Wegweiser durch Europa, mit besonderer Berücksichtigung auf den österreichischen Kaiserstaat.* Ein Hülfsbuch für jeden Reisenden, Postmeister, Postbeamten, Kauf- und Geschäftsmann, um in den k. k. österreichischen Staaten, und über Wien in alle europäischen Haupt- und Rezidenzstädte, in die wichtigsten Seehäfen und Handelsplätze und nach den berühmtesten Badeorten reisen zu können. Wien 1831, § 2, s. 7.

např. kavalírské cesty nazírány jako pouhé cesty za potěšením, neboť mladí muži vydávali v zahraničí velké sumy kvalitní měny, jíž získali poctivou prací svých poddaných, zpravidla nikoliv za účelem vzdělání. Kavalírské cesty nesloužily prospěchu *„obecného blaha"* a státu, a proto obyčejně nebývaly povolovány. S nástupem konzervativních sil k moci po Vídeňském kongresu ustoupila tendence účelového hlediska do pozadí.

Privilegovanými v pasové politice byly spíše nemajetné vrstvy, jimž cestování sloužilo jako zdroj obživy, získání práce, zdokonalení technologie či vzdělání v určité profesi. Zcela na vrcholu pomyslné hierarchie stáli vandrovní tovaryši, jejichž cestovní doklady byly vždy povolovány. Nadto bylo získání vandrovních knížek velmi jednoduchou úřední procedurou. Pro „obecný lid" postačovaly pasy vystavené vrchnostenskými úřady, zvláště jednalo-li se o cestu v rámci tzv. starých konskribovaných zemí, jejichž obyvatelstvo bylo evidováno prostřednictvím konskripce, předstupně sčítání lidu. Po roce 1849 postačovaly k cestám v rámci pozdějšího Předlitavska domovské listy, vystavované obecními úřady. Tyto doklady měly širší sociální konsekvence, neboť zakládaly právo na případné sociální zabezpečení v místě vydání. Byly vystavovány i neplnoletým, protože podpora mladých pracujících lidí byla v intencích hospodářského liberalismu. Nárok na vystavení domovského listu proto vznikal již po završení čtrnácti let věku.

Kontrolním orgánům, kterými mohly být jak civilní, tak vojenské složky (jak bylo běžné až do poloviny 19. století ve Vídni), však postačovaly i jiné doklady, jakými byly pracovní, služební či čelední knížky, kundšafty, glejty, propustky či doklady o deponování cestovního dokladu na úřadech. Všechny tyto dokumenty měly potvrzovat jediné: že držitel je „počestný" člověk, jemuž nemá být bráněno v jeho dalším konání. Osoby, jež se těmito dokumenty prokázat nemohly, byly již a priori podezřelé.

Hnanci v postrku měli postrkové pasy, což byl zvláštní typ cestovního dokladu, neboť byl vystavován nikoliv na základě žádosti držitele, ale na žádost úřadů. Informace na hnaneckém pasu byly specifické. Kromě obvyklých údajů o jménu, stáří, konfesi, rodinném stavu a vzhledu držitele bývá uváděno rovněž to, jak byl postrkovaný oděn a obut. Velmi sledovanou skutečností byl údaj o důvodu postrku a s ním související nebezpečnost hnance pro okolí a konvojanty. Pokud existovala obava z případného agresivního chování postrkovaného, bylo obvyklé jej transportovat v poutech či okovech.

Domovská příslušnost

Kontrola dokladů místními orgány byla jedním z významných obranných prostředků větších aglomerací, jak se bránit narůstání latentních čekatelů na domovské právo zejména z řad nemajetných osob. Nárok, nikoliv

právo, na případné přijetí do domovského svazku vznikalo až po několika letech, během kterých byl domovský list *„vyhaslý“*, tedy prošlý. Zpravidla vznikal nárok až po tzv. Decenniu (typickém pro sledované období), tedy deseti letech dobrovolného nepřerušeného trvalého pobytu v místě s neplatným domovským listem, avšak v letech 1849 až 1863 postačovaly roky čtyři, tzv. Quadrinnierung. Nárok však byl omezen velmi významným postulátem: během nepřerušené „čekací“ doby v rámci pobytu nesměl být žadatel zaopatřován pro chudobu. Další podmínka *„neposkvrněné pověsti“* vylučovala *„nepočestně“* se živící osoby z případné žádosti o domovské právo, a to doživotně.[10]

Vyhodnocení jednotlivých zákonných výnosů ohledně přijetí do domovského svazku budiž v našich souvislostech shrnuto do konstatování, že možnost změny domovské příslušnosti byla v průběhu 19. století pro nemajetné osoby stále více omezována. Linie domovského práva zde kopírovala mocenské pozice liberálních průmyslníků, jejichž zájmy byly totožné se zájmy velkých aglomerací. Vytvoření co nejúčinnějších „zákonných brzd“ pro přijetí nemajetných osob do domovského svazku odpovídalo zcela intencím těchto vrstev, jež odmítaly převzít sociální zodpovědnost za pracující a jejich rodiny a „odkládaly“ vyčerpaný lidský potenciál do domovských (zpravidla venkovských) obcí. Pokladny těchto obcí byly ochuzeny o poplatky domovských členů v době jejich produktivního života, takže mohly nabídnout pouze velmi malé sociální jistoty. Cesty postrku, tedy nuceného přesídlení problematických či sociálně potřebných (velmi často se oba faktory prostupovaly) osob, mířily pouze do domovských obcí.

Odpověď na otázku, kam byli lidé postrčeni, je tedy jednoduchá (do místa svého politického domicilu, respektive – v pozdější terminologii – domovského práva), ovšem realizace tohoto opatření vůbec jednoduchá nebyla. Lidé, kteří byli postrčeni poprvé, zpravidla udali domovskou obec nebo místo, kde byli známi. Problematickou část postrkovaných představovali „postrkoví recidivisté“, jež buď neznali, nebo záměrně neudali správné místo svého politického domicilu, takže byli ze státních, zemských, vrchnostenských či obecních prostředků postrčeni někam, kde je nikdo nechtěl či neznal (nebo obojí). Tito lidé byli opakovaně přesídlováni z místa na místo (nikoliv za své prostředky), zpravidla v závislosti na tom, nakolik funkční byly kontrolní orgány v místě jejich momentálního pobytu. Zejména tato skupina osob navozuje diskusi o smysluplnosti postrku jako instituce, avšak nejlépe demonstruje snahu státu o „sociální pořádek“.[11]

10 Patent z 24. dubna 1859. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1859, č. 58, § 39, s. 106–107.

11 Vzhledem k omezenému rozsahu studie zde nelze hlouběji analyzovat zákonnou situaci vakantních osob.

Finanční aspekt postrku

Účelnost finančních nákladů na postrk je velmi problematická, neboť úzce souvisí s celkovým systémem sociálního zabezpečení potřebných. Vzhledem k tomu, že centrum chudinské péče představovala obec, byla realizace postrku ze systémového státního hlediska odůvodnitelná. Je samozřejmě otázkou, zda by bývalo nebylo smysluplnější investovat tyto finanční prostředky do chudinské péče v místech, odkud byly osoby odesílány, to znamená ve většině případů ve velkých aglomeracích. Zde se ovšem diskuse ocitá na tenkém ledě zcela nezpracovaného tématu, jež souvisí především s organizací domovského práva a s tím spojených mocenských struktur na úrovni zemí a státu. Konsensus v rámci rakouského soustátí nemohl být nalezen. Převážně zemědělsky orientované korunní země byly s celou situací dlouhodobě velmi nespokojené, neboť jejich teritoria představovala „odkladiště" vysloužilého lidského potenciálu. Velká města měla velmi účinné právní nástroje na vytvoření zákonné bariéry, jíž se důrazně bránila přijetí nemajetných do svého domovského svazku.[12] Odesílání lidí starých, nemocných či vdov a sirotků po dělnících postrkem z měst do jejich domovských venkovských obcí bylo zcela v souladu se zákonem.

Ve městech tak vznikala do jisté míry podřadná společnost dělníků, kteří byli ve městě pouze trpěni díky prodlužování platnosti povolení k pobytu a k práci. Děti narozené z dělnických svazků ve městech neměly nárok na domovskou příslušnost v místě narození, jestliže jí nedisponovali jejich rodiče. To byl i případ Marie Amálie Kovaříkové, narozené roku 1834 v Brně, která byla policií evidována jako cizí osoba, ačkoliv se v městě narodila.[13] Vzhledem k rostoucí pauperizaci dělnictva byla tato složka společnosti nejvíce ohroženou částí nemajetných a její příslušníci neměli v místě pobytu žádné sociální nároky. V případě jejich uplatňování byli nejen nepodpořeni, nýbrž posláni postrkem do obce svého politického domicilu.

Eva Maria Krausová, pětadvacetiletá dělnice v továrně na hedvábí ve Vídni, byla po úmrtí svého manžela, který v hlavním městě monarchie sedmnáct let pracoval, odeslána roku 1848 postrkem do jeho domovské obce Staré Buky v Čechách (kde nikoho neznala, neboť se narodila v Dolním Rakousku a od dětství žila ve Vídni). Vídeňský magistrát totiž podmínil udělení konsensu pro zámečnickou živnost manžela Evy Marie tím, že na jeho základě nemůže být získána domovská příslušnost. Eva Maria musela po sňatku povinně převzít politický domicil svého manžela, neboť podle tehdejších zákonů si nemohla ponechat svůj původní. Nejmladší

12 Stoklásková, Zdeňka: *Evidenz der Lohnarbeiter in der Stadt als Instrument der Armenfürsorge (am Beispiel der Stadt Brünn).* Dokumenta Pragensia, v tisku.

13 MZA, Policejní ředitelství B 26, Protokoly továrních a námezdních sil, č. knihy protokolů 569.

z jejích tří dětí již před postrkem zemřelo. Jeho nemoc byla příčinou Eviny pracovní neschopnosti, během které požádala o podporu. Právě tato její žádost, podaná očividně z neznalosti zákonných předpisů, iniciovala úřední proces, který měl pro ni fatální důsledky. Příslušný úřad totiž při zjišťování, zda má na případnou podporu ve Vídni nárok, začal vyšetřovat její domovskou příslušnost. V průběhu delšího jednání byl vyrozuměn obecní úřad ve Starých Bucích, který sice její nárok na sociální podporu teoreticky uznal, avšak prakticky neměl prostředky, jak jí pomoci. Přes tyto nanejvýše nepříznivé okolnosti byla Eva Maria Krausová i s dvěma dětmi odsunuta postrkem do Starých Buků, i když bylo úředníkům jasné, že v Čechách nenajde uplatnění ve své úzce specializované profesi a nemá potřebnou zručnost a konstituci pro práci na poli.[14]

Finanční aspekt zejména partikulárního postrku je dosud neprobádaným tématem. Za současného stavu výzkumu lze konstatovat odlišnou situaci v různých korunních zemích rakouského soustátí, danou jejich historickým vývojem. V Salcbursku byla finanční účast obcí na partikulárním postrku zcela obvyklá. Do roku 1743 nepřispívalo na náklady partikulárního postrku v rámci země pouze pět obcí, ty však od daného roku převzaly alespoň jejich polovinu.

Nevyjasněné finanční poměry a různý postoj státních a stavovských úřadů ukázala reakce dolnorakouských úřadů při zdánlivě nepodstatné a v každodenní postrkové realitě poměrně obvyklé příhodě: totiž útěku z postrku. Dvorská kancelář se roku 1815 pokusila o *„vylepšení“*, které mělo omezit počet zběhnuvších postrkovaných.[15] Postrk se nadále neměl odehrávat jako doposud od obce k obci, nýbrž od dominia k dominiu. Důvodem navrhované změny byla skutečnost, že v místě sídla vrchnostenských úřadů byla zpravidla *„jistější“* možnost ubytování pro postrkované, čímž dvorská kancelář měla na mysli šatlavy, používané v místní jurisdikci. Panství měla být podle této inovace více vtažena do postrkové mašinerie, protože předání postrkovaných měl být přítomen panský úředník a doprovodem postrku měli být pověřeni úředníci panství, pouze v době jejich vytíženosti *„jiná spolehlivá individua“*.[16] Zejména tento bod musel být důvodem velkého odporu majitelů panství (jistě i vrchnostenských úředníků, avšak jejich faktická moc vůči státu byla zcela zanedbatelná), protože navrhovaný způsob postrku zatěžoval vrchnostenskou správu nepoměrně více než dosavadní.

14 W e n d e l i n , Harald: *Schub und Heimatrecht*. In: Heindl, Waltraud – Saurer, Edith (edd.): Grenze und Staat. Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdegesetzgebung in der österreichischen Monarchie (1750–1867). Wien – Köln – Weimar 2000, s. 219–221.

15 Zda pokus o reorganizaci postrku v roce 1815 souvisí s připojením Salcburska, kde byla jiná praxe, a dá se tedy chápat jako snaha o sjednocení zemských historických specifik v postrku, je v této fázi bádání pouze hypotézou.

16 Dekret dvorské kanceláře z 28. září 1815. H e r z o g , T.: *Vollständige Sammlung der Gesetze*, s. 173–175.

Panským úředníkům, kteří by se byli provinili tím, že jim svěření hnanci utekli, hrozila dvorská kancelář tresty, v případě opakovaného činu dokonce tělesnými. Vše navíc měli vykonávat vedle svých dosavadních povinností zcela zdarma, přesněji řečeno byla vrchnostem ponechána vůle, zda chtějí úředníky vykonávající doprovod postrku nějak honorovat. Podstatná však byla skutečnost, že vrchnostenští úředníci neměli ze zákona nárok na odměnu.

Rok 1815 lze tedy pokládat za jistou mez ve vývoji postrkové správy (přinejmenším pro Dolní Rakousy), směřující zcela jistě k centralizaci postrku samotného, avšak k decentralizaci financí, což je samozřejmě kuriózní. Z hlediska státu byla nová linie nepochybně pohodlnějším řešením, zároveň se však vkrádají pochybnosti, zda byl navrhovaný postup realistický; otevřeněji řečeno, zda nepostrádal jistý diletantismus. Sídla vrchnostenských úřadů se zcela jistě nekryla s dosavadními postrkovými stanicemi, které byly stanoveny s ohledem na možnosti pěšího putování hnanců. Archivní materiál svádí k hypotéze, že se stanice nacházely v takové vzdálenosti, aby trasu mohli zvládnout hnanci v nepříliš dobré kondici (staří lidé, děti, osoby horšího zdravotního stavu) i za velmi nepříznivých povětrnostních podmínek. Tento postup samozřejmě měl i opačný pól. Jestliže byli postrkovaní v dobré kondici a postrk se odehrával za vhodného počasí a v příznivé roční době, zvládl postrkový konvoj trasu v podstatně kratším čase, takže dorazil do místa určení velmi brzy. Tuto hypotézu potvrzuje i níže analyzovaný případ postrkového konvoje, který dorazil do branišovické stanice, místa svého plánovaného noclehu, již ve tři hodiny odpoledne.

Bylo zcela zřejmé, že proti takovému zvýšení povinností budou majitelé panství protestovat. Dolnorakouské stavy, neboť celá změna měla být provedena (zatím) pouze v Dolním Rakousku, vznesly roku 1816 protest, ve kterém argumentovaly, že *„doprovod hnanců v Rakousku nebyl nikdy výlučnou záležitostí majitelů panství, nýbrž ve své realizaci byl vždy zajišťován činností poddaných"*.[17] Vládní úřady se nenechaly odmítavým postojem stavů zastrašit. Argumentovaly *„starými postrkovými pravidly"*, podle kterých se postrkovaní pohybovali v rámci jednotek místní jurisdikce, a interpretovaly přebírání postrkových kolon obcemi jako *„odklon"* od starých nařízení, což byl záměrně vytvořený alibismus, vykládající nová pravidla pouze jako modifikaci starých.[18] Rozložením nákladů na větší množství dominií, jež byla v Dolním Rakousku početnější než soudy, byla vytvářena zdánlivá iluze snížení finančního zatížení. Nespokojeným vrchnostem byla nabídnuta velmi problematická rada, aby případné zvýšené výdaje přenesly dále na obce, od kterých měly právo získávat potahy; respektive aby toto právo rozšířily i na služby dozoru postrku. To samozřejmě v důsledku znamenalo

17 W e n d e l i n , H.: *Schub un Heimatrecht,* s. 256.
18 Dopis krajským úřadům z 23. ledna 1818. H e r z o g , T.: *Vollständige Sammlung der Gesetze,* s. 203–206.

částečné uplatnění dosavadního systému, tedy přenesení nákladů na obce, avšak ve formě, která byla pro centrální úřady mnohem přijatelnější. Komunikace s dominii, jež měla být jediným odpovědným činitelem, byla totiž podstatně jednodušší než komunikace s nepoměrně vyšším počtem obcí.

Velmi ostrá a důrazná odmítnutí reformy provedené ze strany dvorských úřadů ukazují zároveň na velký význam a značné finanční výdaje postrku. Dominiím bylo zakázáno nárokovat zpětné hrazení zvýšených postrkových výdajů, protože *„všeobecný a veřejný charakter postrku"* patří k institucím, stejně jako soudy nižší jurisdikce v případech těžkých policejních přestupků, jejichž výdaje mají dominia hradit *„ve jménu státu"*.[19] Ten sice uznává formální nespravedlnost okolnosti, že některé vrchnosti mají kvůli své poloze (na hlavních postrkových trasách či často používaných trasách partikulárního postrku) vyšší výdaje spojené s postrkem, avšak podle státu je tato nevýhoda kompenzována výhodami lepší silniční sítě, tedy dopravní dostupnosti, přispívající ve svém důsledku k rozvoji panství.[20]

Stát tedy přenesl finanční odpovědnost na dominia, avšak zároveň nechtěl ztratit kontrolu nad výdaji. Prostřednictvím vládního dekretu z 9. ledna 1818 byly vrchnostenské úřady povinovány také vykazováním výdajů spojeným s postrkem, což znamenalo i byrokratické zatížení panství. Na konci roku měla panství předávat svoje postrkové účetnictví zemskému úřadu k ověření a verifikované doklady pak měly putovat k dvorské kanceláři. Aby předešla případným nárokům ze strany stavů, dvorská kancelář znovu zdůraznila, že na základě postrkového účetnictví nemohou dominia nárokovat náhradu ze státní pokladny, nýbrž že náklady musejí být neseny panstvími.

Nový dolnorakouský model by však působil problémy v jiných dědičných zemích, protože byl závislý na velikosti panství. Poměrně malé dolnorakouské statky mohly modelu (za předpokladu spolupráce stavů) vyhovovat, ale nikoliv velká moravská či česká panství. Naskýtá se samozřejmě otázka, jaká byla každodenní praxe postrku a jak probíhalo každoroční vyúčtování na velkých dominiích, která ležela na území dvou provincií, např. na velkých lichtenštejnských doménách rozkládajících se na území Moravy a Dolního Rakouska. Komplexní pohled na tuto problematiku není vzhledem k téměř nulovému badatelskému zpracování daného tématu v současné době možný. Vleklý spor mezi stavy a dvorskými úřady se táhl mnoho let; přirozeným řešením patové situace bylo až zrušení patrimoniálního systému po roce 1848. Tím se instituce postrku automaticky vrátila do „starých kolejí", a opětovně tedy zasáhla (nyní samosprávné) obce, které byly nuceny řešit všechny důsledky politické správy.

---

19 Tamtéž, s. 205.

20 K a n k a , Johann: *Fortsetzung der von Johann Roth verfaßten Sammlung aller in dem Königreiche Böhmen kundgemachten Gesetze und Verordnungen*. Bd. 1. Prag 1819, s. 51–55; H e r z o g , T.: *Vollständige Sammlung der Gesetze*, s. 204.

Postrk byl v naprosté většině případů otázkou pěšího přesunu, pouze výjimečně bylo možné přepravovat postrkované na voze či káře. Tento dražší způsob, jak se zbavit nepohodlného člověka, byl používán i u mírnější formy opuštění teritoria – vykázání. Dokumentuje to i příběh kapucínského kněze Eustacha Saehe, pocházejícího z provincie Champagne, který po náročné pouti z Francie stanul v srpnu 1796 na hraničním přechodu v Eisensteinu a pokračoval vytýčenou trasou do Tábora. V Táboře mu krajský hejtman podle platných předpisů nařídil, kudy má jít dále, a zároveň zdvořile požádal úřady, zda by nebylo možné vzhledem k vysokému věku francouzského duchovního a předpokládané daleké cestě poskytnout kolesku či povoz zdarma. Žádosti bylo vyhověno, jak dosvědčuje list jihlavského krajského hejtmana, který se na zemské úřady v Brně obrátil se stejnou prosbou jako jeho kolega v Táboře. *„Tento kněz není vzhledem ke svému věku téměř 70 let a vzhledem k churavému stavu schopen urazit cestu pěti stanic pěšky až do Brna.* […] *bylo shledáno, že i české královské úřady se nezdráhaly ulehčit mu obtíže cesty udělením povozu zdarma.“*[21]

Abbé Saehe nebyl součástí postrkového konvoje – k tomu ostatně nebyl ani důvod, ničím se neprovinil. Měl pouze opustit rakouské území směrem do Ruského Polska nebo Pruského Slezska. Již tato okolnost ukazuje, že rakouským úřadům šlo pouze o to, aby se zbavily nepohodlného emigranta. Nutno však říci, že česká a moravská byrokracie se zachovala nanejvýše vstřícně. V naší souvislosti je velmi zajímavé, že *„vázaná trasa“*, která byla francouzskému duchovnímu přidělena pro jeho pohyb po českých zemích, kopírovala hlavní postrkové trasy, takže lze předpokládat, že abbé využíval postrkových stanic k přenocování. Přijmeme-li nastíněný případ kapucínského kněze jako reprezentativní, je možno precizovat tezi o dalším pravidelném zatížení vesnic na hlavních postrkových trasách. Kromě toho dokládají dochované prameny lidskost, empatii a v neposlední řadě i inteligenci správních úředníků (viz zmíněný případ Marie Vaníčkové či níže uvedené události v Branišovicích).

Vedle finančních nákladů postrku představují další významný aspekt lidské síly vynaložené při jeho organizaci. Postrk lze nazírat jako jev „parazitující“ na lidských rezervách zejména obecních a vrchnostenských úřadů, jejichž zaměstnanci, s výjimkou najatých strážců, vykonávali práce spojené s postrkem zpravidla zdarma nad rámec svých pracovních povinností. Nejvíce samozřejmě trpěly obce na hlavních postrkových trasách, mezi něž patřila ves Branišovice, ležící na trase Znojmo–Pohořelice a spadající pod správu lichtenštejnského panství Moravský Krumlov.

21 MZA v Brně, B 95 Moravsko-slezské zemské gubernium, kart. 243, č. j. 4208, sign. 55, f. 264.

Panoptikum bídy

Postrkové kolony představovaly pro obyvatelstvo vesnic na postrkových trasách panoptikum bídy, jež vyvolávalo jak soucit, tak ironické postoje. O neoblíbenosti svědčí i fakt, že postrkové káry byly parodovány formou masopustních masek.[22] Organizování *„žebráckých povozů"* dosvědčují prameny již v 17. století.[23]

Všední život obcí, jež ležely na hlavních postrkových trasách, byl postrkem ovlivněn jak v hospodářském, tak v kulturním, sociálním i zdravotním aspektu. Kolony, jež pravidelně procházely obcí, případně v ní přenocovaly, skýtaly změnu v monotónním životě obyvatel, diktovaném prací na poli, usedlosti nebo při řemesle. Pro hospodářský úřad panství a obecní představené byl postrk nepochybně zátěží, kterou museli zvládat mimo své pravidelné práce. Na hospodářském správci, rychtáři nebo jiném pověřeném muži spočívala povinnost obstarat pro ostrahu postrku kvalitní stráž. Zvláště v době sezónních prací, kdy byla naprostá většina obyvatel zaměstnána časově náročnými povinnostmi, bylo velmi obtížné sehnat během pracovního dne okamžitě silného muže, který by byl s to střežit postrkový konvoj.

Před takový obtížný úkol byl postaven Vinzenz Großschmidt, hospodářský správce v Branišovicích na lichtenštejnském panství Moravský Krumlov, když sem 4. července 1828 ve tři hodiny odpoledne dorazil postrkový konvoj z Vídně.[24] Sedmnáct osob, jež se v postrku nalézaly, mělo v Branišovicích přenocovat.[25] V obci byla pro přenocování postrkovaných používána jizba, která nebyla pro tento účel ideální, protože měla dva vchody. Taková situace vyžadovala o jednoho strážného navíc. Za normálních okolností vykonával dozor postrku obecní sluha a ponocný v jedné osobě. Tím byl Mathias Strohschneider, domkář v Branišovicích (vlastnil dům č. 26), narozený v nedalekém Krumlově, katolík a ženatý otec dvou dětí.

Mathias Strohschneider byl poslán hospodářským správcem, aby okamžitě našel dva muže na ostrahu; tento postup vyžadoval jeho krátkou nepřítomnost u konvoje. Jednorázovou ostrahou byl pověřen místní muž Adalbert Sedlaczek. Mathias Strohschneider získal mezitím dva muže jako stráž – branišovického mistra krejčího Joachima Widholze a jeho kolegu

22 Von Wimper, Joseph: *Fast-nacht durcheinander in einer Schlittenfahrt von den Herren Akademicis zu Salzburg*. Salzburg 1770, č. 70, nepaginováno.

23 Zpráva o organizaci *„žebráckých fůr"* roku 1696 ve švýcarském Albisriedenu. Staatsarchiv des Kanton Zürich, Altes Hauptarchiv, Propstei Grossmünster, č. 1068, sign. C II 1 [online]. Dostupné z: http://suche.staatsarchiv.djiktzh.ch/detail.aspx?ID=316693 [cit. 15. 5. 2015].

24 MZA v Brně, F 177, kart. 376, inv. č. 6.

25 V celé studii je respektován jednotný přístup k vlastním jménům: německá toponyma jsou uváděna pod českými ekvivalenty vzhledem k lepšímu porozumění textu (např. Frainspitz/Branišovice, Aschmeritz/Našiměřice aj.), vlastní jména osob jsou ponechána v původním znění.

z oboru Josepha Ruibera z nedaleké obce Vinohrádky, ležící pouze 500 metrů od Branišovic. Povolání potenciálních strážců zde přitom hrálo podstatnou roli – na rozdíl od ostatních vesničanů netrávili zmínění mužové čas na poli. Oba krejčovští mistři zaujali svá postavení, takže mohli být propuštěni dočasní strážci – vedle již zmíněného Adalberta Sedlaczeka ještě nejmenovaný muž z Našiměřic.[26]

Byl velmi horký den. Oba strážci dovolili několika ženám, aby se umyly v nádrži, která se nacházela bezprostředně za místností obývané hnanci. Ženy se v pořádku vrátily. To bylo pro strážce znamením, že mohou postrkovaným důvěřovat. Dovolili proto několika hnancům, aby opustili horkou místnost, vyšli před budovu a osvěžili se čerstvým vzduchem. Jeden z postrkovaných prosil Josepha Ruibera, aby mu přinesl jídlo z hostince nebo jej do hospody doprovodil. Strážce to povolil, zřejmě pod příznivým dojmem z dosavadního vývoje situace, a bez potíží odešel s postrkovaným do hostince.

Vesničané se vraceli večer domů z polí. Pohled na postrkované nabízel duševní osvěžení po celodenní monotónní práci na poli a známost se strážci umožnila i vstup do ubytovny. Právě při této příležitosti a pravděpodobně také vinou skutečnosti, že místnost měla dva východy, se dvě postrkované nepozorovaně vytratily. Jejich útěk nebyl strážci zaznamenán.

Okolo sedmé hodiny večerní přicházel z pole také obecní zaměstnanec Mathias Strohschneider, který se nemohl osobně účastnit ostrahy postrku, protože byl pověřen dohledem na polní práce. Po cestě uviděl v žitném lánu dvě neznámé ženy a okamžitě ho napadlo, že jsou z postrku. Vzal je tedy zpět a pokáral strážce, kteří jejich nepřítomnost vůbec nezaznamenali. Později zmizelá Anna Skrášková v tu chvíli byla ještě přítomna, avšak žádný z mužů nedokázal posléze objasnit způsob, jak odešla.

Způsob jejího útěku jistě nebyl komplikovaný, protože hnanci nebyli trestanci; za normálních okolností byli transportováni bez pout. Zde v Branišovicích prokázali strážci velkou empatii, protože dovolili hnancům opustit ubytovnu a večer se ochladit u kašny, kde je také zastihl navrátivší se Mathias Strohschneider.

Zda byl zmíněný incident dílem nevědomosti strážců, kteří neměli s postrkem zkušenost, nebo je jejich jednání možno interpretovat jako výraz vstřícnosti k hnancům, zůstane otevřenou otázkou. Joseph Ruiber byl již jednou vyšetřován, avšak nebyl potrestán. Je velmi pravděpodobné, že jeho výslech souvisel s postrkem, takže je logický hypotetický závěr, že ve funkci strážce nepůsobil poprvé a že byl při vyšetřování osvobozen. Joachim Widholz nebyl vyšetřován nikdy.

26 Obec Našiměřice se nachází šest kilometrů od Branišovic, lze však předpokládat kratší spojení polní cestou podél potoka, která činila 4,5 kilometru.

O sociálním statu osob postižených postrkem není mnoho známo. Jistě se mezi nimi nacházeli lidé zcela chudí, kteří byli právě z tohoto důvodu posíláni do svých domovských obcí, nebo ti, kteří se účastnili postrku již vícekrát. Šlo rovněž o tuláky a lidi bez domova. Ale zcela jistě se tato instituce dotkla také osob, které nebyly zcela chudé a jež se dostaly do postrku po svém překročení hranice zákona. Když si mohl hnanec dovolit večeři v hostinci, kde podle slov svého strážce *„spořádal řádnou porci masa a půl mázu vína"*, nemohlo jít o zcela chudého člověka. Nabízí se samozřejmě otázka, z jakého důvodu byl postrkován. Hypoteticky a na základě znalosti archivních pramenů lze nabídnout vysvětlení, že pravděpodobně neměl doklady, jimiž by mohl prokázat svou totožnost.

Dá se předpokládat, že tento muž nemohl být vzhledem k nevyhovujícímu zdravotnímu stavu nebo pokročilejšímu věku naverbován do armády, neboť armáda profitovala ze stálého rezervoáru mužů, kteří nemohli vykázat stálé místo pobytu.[27] Zajímavou, zatím zcela neprobádanou je otázka, zda zavedení okrskového verbovacího systému v roce 1780, tedy pravidelných a plánovatelných odvodů rekrutů v rámci daného teritoria, ovlivnilo počet mužů v postrku, či nikoliv. Pokud by byl vliv nové zákonné situace prokázán, bylo by možno konstatovat „obohacení" postrku o muže, jež nepředstavovali pro bezpečnostní situaci výrazné ohrožení. Muži, kteří nakonec nebyli armádou z nějakého důvodu naverbováni, byli relativně zdraví a zřejmě ani nestáli na okraji společnosti, neboť armáda uplatňovala v době míru při verbování relativně přísná zdravotní kritéria, která by tuláci a bezdomovci nebyli schopni naplnit. Jinými slovy, verbíři muže očividně nesplňující dané podmínky ani nezadrželi. Byli si totiž velmi dobře vědomi skutečnosti, že nevyhovující potenciální brance nebudou moci vykázat jako vojáky, a tudíž budou muset případné náklady na stravu a ubytování zdlouhavě a bez přílišné naděje na úspěch vymáhat od domovských obcí. Jestliže však zadržený muž mohl být naverbován, bylo možné náklady na ubytování, stravu a případné ošacení či obuv účtovat zpětně až do doby zadržení z erárních zdrojů.

Pro postrkovanou ženu samotnou, která se na jevišti událostí vůbec neobjevila a zůstala pro historii zachována pouze jako jméno v protokolu, znamenal její útěk vyhlášení pátrání. Jejímu nalezení mohly pomoci jisté stereotypy nucené migrace.[28] Zúčastnění vyslovili předpoklad, že odešla do místa

27 Předepsaný věk pro službu v armádě se pohyboval mezi 18 a 40 lety pro službu se zbraní a mezi 18 a 45 lety pro zásobovací oddíly. Vyřazujícím faktorem byl také malý vzrůst. Muži určení pro *„službu u regimentu"* museli vykazovat tělesnou výšku přinejmenším pět stop tři couly (1,658 m). Konskripční a rekrutovací patent z 25. října 1804. *Sr. k. k. Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer*. Bd. 23. Wien 1807, s. 3–131, zde s. 23–24.

28 Termín „stereotyp" je zde užíván jako výraz pro opakované jednání či konání, bez ohledu na jeho konotativní emocionální rovinu, tedy ne ve stejném významu jako „historický stereotyp".

politického domicilu, což je zdánlivě protismyslné, protože právě domů její postrk směřoval (a navíc ještě zdarma). Rozdíl ovšem spočíval ve způsobu návratu, neboť v malé obci znamenal postrk skutečnou skvrnu na cti.

Jestliže Anna Skrášková skutečně dorazila sama do Mařatic (dnes součást Uherského Hradiště) č. p. 34, dá se předpokládat, že byla v postrku poprvé, protože jinak by byla věděla, že o jejím útěku byla zpravena vrchnost a že bude po svém návratu domů předvolána, vyšetřována a potrestána. Jestliže měla zkušenosti s postrkem, vrátila se pravděpodobně na „místo činu", tedy do Vídně, která skýtala mnohem více možností úkrytu před zákonem než její domovská obec. Dá se také dále předpokládat, že se v takovém případě vrátila částečně nebo úplně ke svému povolání, kvůli kterému byla z Vídně odstrčena, tedy slovy tehdejšího policejního úředníka *„k nemravnému způsobu života"*.

Kdo byli protagonisté postrkového stereotypu v obci? Především rychtář, hospodářský správce, obecní sluha a najatí strážci, kteří zpravidla pocházeli z nepříliš majetných poměrů a postrk pro ně představoval vedlejší, více či méně pravidelný příjem k hlavnímu způsobu obživy, spočívajícímu v zemědělství nebo řemesle. Pětatřicetiletý Joseph Ruiber vlastnil kromě domu č. p. 32 také jednu a čtvrt měřice (0,24 ha) polí v obci Vinohrádky. Joachim Widholz pocházel z podobných poměrů; jeho matka, u které devětadvacetiletý mistr krejčí žil, vlastnila domek č. p. 55 v Branišovicích. O případných polnostech se nic nedovídáme, lze se tedy domnívat, že žádné nevlastnil.

Jaká byla úroveň vzdělání účastníků postrku? O případném analfabetismu hnanců se nedozvíme. Jediným svědectvím jsou jejich postrkové pasy, jejichž nalezení v archivním materiálu je více než raritní. O inteligenci a vzdělání strážců vypovídají výslechové protokoly: způsob odpovědí, argumenty, styl jazyka a obranná strategie, v neposlední řadě též podpisy zúčastněných. Podpis Josepha Ruibera dokládá nejen jeho schopnost psát, nýbrž i jistou zběhlost v psaní, naproti tomu Joachim Widholz a Mathias Strohschneider se nebyli schopni podepsat. Tento fakt svědčí o sekundárním a možná částečném analfabetismu (schopnost čtení ještě neztratili). Všechny výslechy byly vedeny v němčině, což však není vzhledem k pozdější statistice překvapivé. Roku 1880 vykazovalo 786 z celkového počtu 814 obyvatel obce Branišovice německou obcovací řeč.

Na závěr se můžeme ptát, jak celý proces skončil a jaké konsekvence se dají předpokládat. Joseph Ruiber a Joachim Widholz byli potrestáni osmačtyřicetihodinovým vězením. Mathias Strohschneider trestu unikl, byl ovšem propuštěn *„s napomenutím, aby v budoucnu věnoval hnancům důkladnou a bedlivou pozornost"*.[29] Tresty mohly být přijaty s rozpaky. Oba mistři krejčí prokázali pouze empatii s postrkovanými, které nechtěli nechat trpět v horké

29 MZA v Brně, F 177, kart. 376, inv. č. 6, f. 1.

místnosti, takže jim dovolili vyjít večer ven na ulici. Za své jednání neočekávali žádnou protislužbu, motivem byl pravděpodobně prostý lidský soucit. Obecní sluha byl propuštěn s napomenutím, což mohl vnímat jako nespravedlnost, neboť to byl on, kdo přivedl dvě uprchlé ženy zpět. Poté zahnal všechny hnance do jizby a zamkl je. Jemu určená výtka, že měl vyrozumět rychtáře ihned, když dorazil postrkový konvoj, byla bezpředmětná, protože rychtář byl na poli, a dokonce ani členové jeho rodiny nevěděli, *„na které straně“* se nalézá. (Již tato okolnost dokazuje, že se Mathias Strohschneider snažil rychtáře kontaktovat). Rychtář se navrátil domů až po osmé hodině večerní, tedy ve vztahu k inkriminovaným událostem příliš pozdě.

Další výtka, že Mathias Strohschneider zaměstnal pro ostrahu hnanců nepříliš spolehlivé muže, byla velmi problematická, protože podle slov obecního sluhy se v okamžiku příchodu postrku nenalézali v obci s výjimkou Joachima Widholze žádní muži. Jeho přítomnost v obci mohla mít jednoduchý důvod, totiž že nevlastnil žádné pole. Do velmi obtížné, téměř ambivalentní situace byl přiveden aktuár Leopold Wagner, který prokázal dobrý úmysl a nabídl obžalovaným prostor pro obhajobu. Jednal sice v souladu se zažitými stereotypy, avšak mezi řádky lze vyčíst jeho úmysl dosáhnout pro obžalované co nejnižšího trestu či osvobození. Aktuárovi bylo totiž jasné, že postrk je dlouhodobou záležitostí a že dobrá ostraha bude nutná i nadále.

Jaké byly vyhlídky do budoucnosti? Všichni tři obžalovaní byli inteligentní, což dokazuje skutečnost, že přiznali vinu a přijali trest. Oba krejčovští mistři byli zajedno v tom, že musejí být do budoucna přísnější, což také znamenalo, že se s nimi jako se strážci počítá i nadále. Především však tento případ a jeho následné vyšetřování přinesly zpřísnění podmínek pro hnance. Obecní sluha nenesl vůbec žádnou vinu, a přesto byl napomenut. Vyjádřil mínění, že rychtář musí vždy udat místo svého pobytu, aby byl v případě nutnosti k zastižení, což však v praxi znamenalo pravidelná hlášení nejvyššího místního reprezentanta soudní moci obecnímu úřadu. Vzhledem k polaritě moci, dané obecními představiteli a rychtářem, je možno tento postup nazírat jako „líheň“ dlouhodobých mocenských konfliktů, které by ovšem nebyly nastaly, kdyby se obec nenacházela na hlavní postrkové trase.

Udělené tresty měly spíše morální rozměr, protože napomenutí a osmačtyřicetihodinové vězení, které strážci pravděpodobně strávili ve stejné místnosti, kde byli předchozího dne ubytováni hnanci, mohly být vnímány jako symbolické. Tresty však představovaly skutečnou skvrnu na cti, protože muži museli při každém dalším vyšetřování udávat, že již byli trestáni. Při případném dalším vyšetřování útěku postrkovaného jim hrozil vyšší, dokonce tělesný trest.[30]

30 *„Vrchnostenský úředník nebo doprovod postrku, který nese vinu za útěk (postrkovaného), budiž potrestán přiměřeným, při opakovaném výskytu zostřeným trestem, popřípadě trestem těles-*

Pro rychtáře byl výsledek analyzované situace nepříliš příznivý. Celého procesu se sice neúčastnil, avšak právě na něm spočívala povinnost obstarat pro další konvoj kvalifikovanou ostrahu. Bylo by podivné, kdyby se ostrahy chtěli účastnit muži, kteří byli klasifikováni jako *„nespolehliví“* a byli právě potrestáni. Vzhledem ke skutečnosti, že obec měla pouze omezené množství obyvatel, kteří byli pro takovou práci vhodní, a že drtivou většinu těchto lidí zaměstnávaly vrcholící žně, byla situace rychtáře a obecního sluhy vskutku nezáviděníhodná.

Tento případ demonstruje velmi dobře zatížení, jemuž byly vystaveny obce na hlavní postrkové trase. Řešení nemohlo být nikdy optimální. Pravidelné „panoptikum bídy“ se nabízelo obyvatelům lichtenštejnských Branišovic každých čtrnáct dní, když hnanci putovali v konvoji hlavního postrku z Vídně do Brna přes Znojmo. Dva roky před vylíčenou událostí musely být skupiny postrkovaných ještě početnější, protože roku 1826 byla otevřena přímá trasa přes Vídeň do Prahy, která nevedla přes Branišovice.

Panoptikum der Armut
Bilder aus dem Alltag des Schubes auf einer Liechtensteinischen Herrschaft

Der Beitrag befasst sich mit dem Alltag des Schubes in der mährischen Liechtensteinischen Domäne. Der Schub, also der erzwungene Transport von Personen in ihre Heimatgemeinden, gehört zu den sehr interessanten Phänomenen der österreichischen Geschichte. Wie veränderte die Existenz des Schubes den Alltag von Gemeinden an den Hauptschubstraßen? Es werden hypothetische Antworten auf noch nicht erforschte Fragen präzisiert: Wie nahmen Einheimische die Schüblinge wahr? Welche Probleme mussten der Liechtensteinische Wirtschaftsverwalter und der Ortsrichter lösen? Konnten sich die Angehörigen der Schubwache gesetzlich wehren, falls die Schüblinge entwichen? Die Methode ist hier sie Serie von „Fotoaufnahmen“, also imaginären Bildern, die anhand der Analyse der konkreten Geschehnisse eines Julitages des Jahres 1828 im südmährischen Dorf Frainspitz (Branišovice) in der Liechtensteinischen Herrschaft Mährisch Kromau (Moravský Krumlov) gebildet wurden.

Das Alltagsleben von Gemeinden an der Schubtrasse wurde vom Schub beeinflusst. Schubkonvois gingen regelmäßig durch bestimmte Dörfer, die sog. Schubstationen wurden im Voraus festgelegt. Die Personen im Schub wurden natürlich zum Schauobjekt von Einheimischen und boten dadurch eine Abwechslung von der monotonen Arbeit auf dem Feld, auf dem Hof oder im Handwerk. Für das Wirtschaftsamt der Herrschaft und den Gemeindevorsteher war der Schub unbestritten eine Belastung, die sie neben der regelmäßigen Tätigkeit leisten mussten. Die Person des Wirtschaftsverwalters, des Ortsrichters oder eines anderen zuständigen Mannes hatte nämlich die Pflicht, qualifizierte Leute für die Bewachung des Schubkonvois zu besorgen. Besonders in der Zeit der Saisonarbeiten, als die meiste Bevölkerung mit den zeitaufwendigen Feldarbeiten beschäftigt war, war es sehr schwierig, während eines Arbeitstages augenblicklich starke Männer zu finden, die bereit waren, einen Konvoi zu bewachen.

ným.“ Dekret dvorské kanceláře z 28. září 1815. H e r z o g , T.: *Vollständige Sammlung der Gesetze*, s. 172.

Dies war in Frainspitz (Branišovice) am 4. Juli 1828 der Fall. Als ein Konvoi von Wien ankam, war im ganzen Dorf bloß ein dazu geeigneter Mann anwesend: der Schneidermeister, der kein Feld besaß, so dass er im Augenblick der Ankunft des Schubes schnell „zu haben" war. Dem Dorfdiener und Wachmann in einer Person gelang es, schnell noch einen anderen Mann aus dem Nachbardorf zu besorgen, dessen Beruf kein Zufall war: es handelte sich ebenfalls um einen Schneidermeister. Dank der Empathie der Wachleute konnten sich Schüblinge nach dem Fußmarsch in einem Weiher waschen und sich mit der Abendluft erfrischen, da ihnen erlaubt wurde, die heiße zur Übernachtung dienende Stube zu verlassen. Die Untersuchungsprotokolle über das Entweichen einer Frau, die eigentlich auf dem Schauplatz der Geschehnisse nicht erschien und für die Geschichte bloß als ein Name im Protokoll erhalten blieb, dienen hier als Quelle zur Darstellung der unlösbaren Lage der Dorf- und Herrschaftsbeamten.

Wachleute mussten für deren Entweichung bestraft werden, obwohl sie bloß nur ihren Mitleid mit Schüblingen bewiesen hatten. Die Analyse zeigt ganz klar die Bemühungen der Untersuchenden, den Angeklagten Raum zur Verteidigung zu bieten, um möglichst niedrige Strafen festsetzen zu können. Die niedrigen Strafen, die einen eher symbolischen Charakter hatten, konnten aber als eine Befleckung des sonst tadellosen Rufes der Wachleute wahrgenommen werden, da es ihnen im Reversionsfalle schwerere, sogar körperliche Strafen drohten.

Welche Konsequenzen hatten die hier analysierten Bilder des Sozialverhaltens? Für die Schüblinge bedeutete dies im jeden Fall eine Verschärfung der Bedingungen, sie konnten in Frainspitz (Branišovice) nicht mehr mit der Empathie der Wachleute rechnen. Für den Ortsrichter war das Ergebnis nicht besonders gut, da auf ihm die Verpflichtung lag, für den nächsten Konvoi eine qualifizierte Wache zu besorgen, was in der Zeit der gipfelnden Ernte sehr schwierig war. Im breiteren Rahmen bedeutet das regelmäßige „Panoptikum der Armut" ein glühendes Feuer in den langjährigen Machtkonflikten in der Polarität der Dorfmacht zwischen den Gemeinderepräsentanten und dem Ortsrichter, wozu es sonst nicht gekommen wäre, wenn das Dorf nicht an der Hauptschubstraße gelegen wäre.

Konstrukce obrazu: umění a reprezentace

Tomáš Knoz – Vojtěch Drašnar

Konstrukce obrazu lichtenštejnského knížecího domu v moravské památkové péči*

A Construction of the Liechtenstein Princely House Image in the Moravian Monument Care

The goal of the present contribution is to characterize two types of early modern reconstruction and redefinition of the presentation of the Liechtenstein princely house. In the early modern period the Liechtensteins consistently reconstructed their own image based on the architecture and artistic form of their own princely residences. From the 19th century onwards, the chateau as the place of family memory had to be redefined and the long history of the family likewise required new representation. The present article attempts to delimit two modes of the above presentation. The first of them contains the creation of the early modern self-presentation of the Liechtensteins of the so-called longue durée of the family through the historization and musealization of the chateau residence in the 19th and the early 20th century using the examples of the Liechtenstein Castle in Lower Austria and the Lednice Chateau in south Moravia. The second part of the text manifests the construction of a new image of the Liechtensteins using the examples of the chateaus of Bučovice and Lednice. It focuses on the period after 1918 and then after 1945 when the organs of care of the national monuments opened the Liechtenstein residences to wider public and constructed the image of the family in congruence with contemporary ideological and scholarly principles.

Key words: the Liechtensteins, the construction of memory, chateau residences, monument care, Burg Liechtenstein, Bučovice, Lednice

Cílem předkládaného příspěvku je pokusit se podat charakteristiku dvou typů novodobé rekonstrukce a redefinice obrazu knížecího domu Lichtenštejnů. Tento aristokratický rod v období raného novověku dlouhodobě a důsledně pracoval s vlastní prezentací zakotvenou v architektuře a umělecké podobě rodových zámeckých sídel. Od 19. století musel být zámek jako místo rodové paměti nově definován a dlouhé dějiny rodu musely být prezentovány novým způsobem. Tato stať se pokouší o vymezení dvou modů uvedené prezentace. Prvním z nich je vytvoření novodobé lichtenštejnské sebeprezentace v rámci „dlouhého trvání" rodu prostřednictvím „historizace" a „muzealizace" zámeckého sídla v 19. a na počátku 20. století, a to především na příkladu hradu Liechtenstein v Dolních Rakousích

* Studie vznikla v rámci projektu excelence „Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání", financovaného GA ČR (č. 14-36521G).

a zámku Lednice na jižní Moravě. Druhá část textu se na příkladů zámků Bučovice a Lednice zabývá novou konstrukcí obrazu Lichtenštejnů podávaného od roku 1918, respektive 1945 prostřednictvím orgánů památkové péče, otevírajících lichtenštejnská sídla široké veřejnosti a konstruujících obraz rodu v souladu s dobovými ideovými a odbornými principy.

Primárním pramenem, který v dané době konstruoval obraz někdejších držitelů zámeckého sídla, byly průvodcovské texty (sylaby), vznikající obvykle jako interní dokumenty orgánů památkové péče.[1] Jejich paralelním pendantem byly brožury o jednotlivých památkových objektech, zpravidla vydávané pro památkovou péči a dostupné v pokladnách zámeckých objektů; v některých případech také články (zprávy, recenze, eseje, fejetony) publikované v denním tisku a odrážející například zpřístupnění nových zámeckých expozic nebo zásadní objevy a restaurátorské práce. Zajímavé dokreslující informace ovšem poskytují také interní dokumenty a korespondence, zpravidla vznikající v provenienci Národní kulturní komise, příslušných úřadů památkové péče či státních orgánů, které osvětlují okolnosti rekonstrukcí objektů a jejich proměnu v muzejní objekty svého druhu, s pevně daným architektonickým, odborně-historickým, ale také ideologickým posláním. V této souvislosti je třeba upozornit zvláště na tzv. Starý památkový archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, především na jeho fondy Bučovice a Lednice.[2]

„Muzealizace" lichtenštejnských sídel v 19. století

Dlouholetým historickým fenoménem, který můžeme označit za obecný, ale jenž je zároveň specifickým atributem lichtenštejnského rodu, je konstrukce obrazu prostřednictvím rodových památek a jejich prezentace veřejnosti.[3] Zvláštní typ konstrukce vlastní paměti je svázán již s plánovitým budováním rodových sídel a dalších architektonických celků, které tento typ reprezentace skrývají ve své symbolické řeči. Druhý život autoprezentace a konstrukce rodové paměti je potom spojen s „historizací"

1 Drašnar, Vojtěch: *Obraz Lichtenštejnů v průvodcovských textech na moravských zámcích.* Bakalářská oborová práce na FF MU. Brno – Dobruška 2013.

2 Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště (NPÚ-ÚOP) v Brně, Starý památkový archiv, fondy Břeclav, Bučovice, Lednice, Prostějov, Šternberk, Valtice, Velké Losiny. Zde jsou k dispozici především materiály z let 1918–1960.

3 Knoz, Tomáš: *Erinnerungsorte der Liechtenstein.* Einleitende Thesen. In: Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): Liechtensteinische Erinnerungsorte in den böhmischen Ländern. Vaduz 2012, s. 11–32 (česká verze Knoz, Tomáš: *Místa lichtenštejnské paměti.* Úvodní teze. In: Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): Místa lichtenštejnské paměti. Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 131, 2012, supplementum 3), s. 23–47). Obecně k problematice šlechty jako objektu kolektivní paměti srov. Švaříčková-Slabáková, Radmila: *Šlechta v české kolektivní paměti 20. století.* Obraz šlechty ve veřejném mínění a v tisku. Dějiny a současnost 36, 2012, č. 2, s. 28–30.

a „muzealizací" šlechtického sídla v 19. století.[4] Tehdy řada nových šlechtických rodů přebudovávala a nově vybavovala svá sídla, aby jejich výrazové prostředky odkazovaly na starobylost a společenský význam, byť mnohdy uměle konstruovaný či využívající rodové tradice předchozích majitelů sídla.

Jako příklad tohoto postupu lze zmínit propojení místa paměti Bouquoyů a Rožmberků na zámku Rožmberk nad Vltavou.[5] Pro situaci na lichtenštejnských sídlech je však ještě důležitější analogií propojení místa paměti Mitrovských a Pernštejnů na hradě Pernštejně[6] nebo (na poněkud nižší úrovni) nově nobilitované rodiny Mundy a starého slezsko-morav-

4 Vybíral, Jindřich: *Století dědiců a zakladatelů.* Architektura jižních Čech v období historismu. Praha 1999; týž: *Die „moderne Renaissance": von der historischen Reminiszenzen zur Architektur der Zukunft.* In: Bouzek, Jan – Líbal, Patrik (edd.): Antike Tradition in der mitteleuropäischen Architektur der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Praha 1999, s. 56–63; Rudová, Hana: *Život ve vzpomínkách.* Prezentace starobylosti a urozenosti Buquoyů, Czerninů z Chudenic a Schwarzenbergů. Diplomová práce na FF JČU v Českých Budějovicích. Žichovice 2009; Konečný, Michal: *„Vitruvius Moravicus".* Palladiánské inspirace ve službách moravské světské aristokracie (1800–1850). Magisterská diplomová práce na FF MU. Brno 2007. K problematice historismu v architektuře, mj. zámecké, viz dále Zatloukal, Pavel: *Přehled architektury historismu 19. století na Moravě.* Umění 18, 1980, s. 355–367; Benešová, Marie: *Česká architektura v proměnách dvou století 1780–1980.* Praha 1984; Zatloukal, Pavel: *Historismus.* Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 1986; Kuthan, Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu.* Praha 2001; Mžyková, Marie: *Romantický historismus.* Novogotika. Sychrov 1995; táž: *Kamenná kniha.* Sborník k romantickému historismu – novogotice. Sychrov 1997; Zatloukal, Pavel: *Architektura romantického historismu.* In: Petrasová, Taťána – Lorenzová, Helena (edd.): Dějiny českého výtvarného umění. Díl III/2. Praha 2001, s. 17–26; Vybíral, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby.* Devatenáct esejů o 19. století. Praha 2002; Zatloukal, Pavel: *Příběhy z dlouhého století.* Olomouc 2002. V širším kontextu Wagner-Rieger, Renate: *Romantik und Historismus.* In: táž – Krause, Walter (edd.): Historismus und Schlossbau. München 1975, s. 11–18. „Historizace" šlechtických sídel byla samozřejmě ovlivněna řadou fenoménů, počínaje rozmachem národního vědomí s výraznými historizujícími rysy a konče dobovou módou. Samotné stavby jsou nejednou hmotnou paralelou psaných textů, často ego-dokumentů vzešlých z pera jejich stavebníků. Srov. např. Švaříčková Slabáková, Radmila: *Mýtus šlechty u nás a v nás.* Paměť a šlechta dvacátého století. Praha 2013.

5 Ivanega, Jan – Šámal, Petr – Trnková, Petra: *Buquoyský Rožmberk.* Vizuální kultura šlechtického sídla v období romantického historismu. Praha 2013; Vybíral, J.: *Století dědiců a zakladatelů.* K jiným případům viz např. Vašek, Leoš – Konečný, Michal: *Erbovní galerie Dubských z Třebomyslic na zámku v Lysicích jako projev historismu a její genealogické zdůvodnění.* Brno 2006.

6 Podle záznamu NPÚ byl autorem projektu knihovny na hradě Pernštejně, vybudované na místě někdejší hradní zbrojnice, Mitrovského vrchnostenský architekt Franz Schleps (podle Michala Konečného bratr lichtenštejnského architekta Karla Schlepse, podle jiných autorů jeho otec) a výkonným stavitelem stavební mistr František Vašíček. Vilém Mitrovský z Nemyšle (1789–1857) stavbu objednal ve třicátých letech 19. století. Realizace projektu byla dokončena kolem roku 1850 a počátkem šedesátých let proběhly ještě další úpravy. Podle Michala Konečného navrhl Franz Schleps pro hraběte Mitrovského ještě několik dalších interiérů, mj. pozoruhodně pojatý Sál spiklenců s namalovanými erby moravských stavů vzbouřivších se roku 1618. Ti se podle legendy sešli právě na Pernštejně, avšak autor výzdoby spíše reagoval na tehdy aktuální revoluční události roku 1848. Konečný, Michal – Kalábová, Lenka: *Pernštejn, hrad – knihovna* [online]. Dostupné z: http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/medialni-kampane/romanticky-sen/pernstejn-hrad/vypis/detail/19/ [cit. 25. 2. 2015]; Konečný, M.: *„Vitruvius Moravicus".*

ského rodu Petřvaldských na Račicích.[7] Posledně jmenovaný případ je z hlediska analýzy lichtenštejnské konstrukce paměti důležitý i proto, že přestavbu zámku pro barona Jana Viléma Mundyho (1798–1872) projektoval valtický architekt Karl Schleps (1802–1840).[8] Ten zachoval renesanční charakter zámku, a umožnil tak Mundymu prolongovat apoteózu Petřvaldských (mimo jiné jako radů *„polského krále"* Maxmiliána).[9] Ponechal beze změny dvě křídla renesanční arkády, třetí zbořil a později postavil znovu. Na arkádě přitom druhotně použil původní renesanční sochařské artefakty, zatímco jiné nově vytvořil v duchu novorenesanční nápodoby.[10] Podobně byla paměť dynastického provázání Mundyho a Petřvaldských konstruována i v interiérech, například při památkové rekonstrukci krbů v hlavním sále zámku.[11] Ostatně novogotická knihovna na Pernštejně je připsána dalšímu členu rodiny valtických stavitelů, Franzi Schlepsovi.

---

7 Státní okresní archiv (SOkA) Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Mader Arnošt (1943–1984), spis Zámek Račice (strojopis), především s. 18–20. Podle záznamu Arnošta Madera začal baron Jan Vilém Mundy (1798, Brno, respektive Obřany – 1872, Vídeň) přestavovat zámek v Račicích roku 1831 (roku 1830 vznikla na jeho popud olejomalba původního zámku od moravského vedutisty Františka Richtera; druhý Richterův obraz, díky němuž je možno zaznamenat první etapu přestavby zámku, vznikl na Mundyho popud roku 1846; do roku 1945 se oba obrazy nacházely na račickém zámku). V první fázi nechal Mundy odstranit vstupní křídlo zámku, následně je ovšem dal opět zbudovat, i když v pozměněném rozsahu a v odlišné podobě. Při rekonstrukci byly použity původní renesanční elementy, ovšem některé byly nahrazeny novými quasi-renesančními díly. V restaurovaných, rekonstruovaných i nově vybudovaných exteriérech i interiérech zámku byla do nových souvislostí zakomponována původní sebeprezentace Petřvaldských z Petřvaldu a došlo k jejímu propojení s prezentací Mundyů, např. doplněním či dotvořením původních renesančních a historizujících krbů, trámových stropů s heraldickými znameními, původních a nových portrétních či jiných vyobrazení ve cviklech arkád). MZA, G 10 Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 1061, Ratschitz. Srov. S m u t n ý , Bohumír: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948*. Brno 2012, především s. 518.

8 K a s t e l , Ingrid: *Schleps, Karl*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 10. Wien 1994, s. 188–189. K dějinám zámku v Lednici se vztahuje hned několik statí ve sborníku K o r d i o v s k ý , Emil (ed.): *Městečko Lednice*. Brno 2004. Srov. též Archiv Státního zámku Lednice, Státní zámek Lednice – text průvodcovského sylabu (autorkami Milada Nováková a Marta Sedláková), kolem roku 2010.

9 Odkaz na úřad Hanuše Petřvaldského z Petřvaldu ve službách arcikníže Maxmiliána jako polského krále je součástí nápisové desky sekundárně umístěné na nádvoří zámku: *„HANVSS PETRZWALDSKY Z PETRZW / ALDA NA RACZYCICH PETRZWALDIE A MO / RAWSKYCH PRVSICH GEHO MILOSTI AR / CIKNIŽETE MAXIMILIANA RAKOUSKÉHO / WOLENEHO KRALE POLSKEHO TRVKSAS 1590."* Viz MZA v Brně, G 11 Sbírka rukopisů Františkova muzea Brno, Račice, Materiály J. Dosoudila.

10 SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Mader Arnošt (1943–1984), spis Zámek Račice (strojopis), především s. 218–220. Arnošt Mader konstatuje, že Mundyho zásah na zámku v Račicích způsobil větší škody, než jaké by spáchal požár nebo jiné neštěstí. Údajně již nikdy nebude možné obnovit jeho renesanční podobu. Viz SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Mader Arnošt (1943–1984), spis Račice (strojopis), Račice 1947, s. 61–74.

11 SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Mader Arnošt (1943–1984), spis Zámek Račice (strojopis), s. 218–220. *„Obzvláštní péči ale věnoval baron Mundy velkému sálu. Vzácný kamenný krb z roku 1612 dal natřít silně zelenou olejovou barvou. Pozadí znaků pana Hanuše Petřvaldského z Petřvaldu a jeho obou manželek nad hlavní římsou krbu dal ozdobit sádrovou draperií třikrát sdrhnutou a nahoře ukončenou královskou korunou. Celou pak výzdobu nad římsou krbu pak ještě dal ohraničiti sádrovým klikatým rámem* […]. *Naproti starému Petřvaldskému krbu dal udělat*

Obr. 1: Hrad Pernštejn, hradní knihovna (foto Tomáš Knoz)

Konstrukce vlastního obrazu Lichtenštejnů se od uvedených případů odlišuje v tom smyslu, že vzhledem ke starobylosti knížecího domu Lichtenštejnů přirozeně absentuje potřeba prezentovat návaznost na jiný rod,[12] byť například spojení s rodem Černohorských z Boskovic sehrávalo v Lichtenštejnské reprezentaci 19. i 20. století velmi důležitou úlohu, a to především v dimenzích Moravy a českých zemí, respektive meziválečného a poválečného Československa.[13]

---

baron Mundy stejně veliký krb. Znaky i nápisy nad novým krbem se podobaly oněm na starém krbu, ba i text nápisů byl shodný. Krb sám není tak ušlechtilých tvarů, jako je starý. Nad ohništěm dal vytesat svůj znak a k němu milé biedermeierovské pořekadlo […]. "V jiném materiálu Arnošt Mader konstatuje, že původní krb je z roku 1612, zatímco krb nový, vybudovaný baronem Mundym, z roku 1834. Opět dochází k závěru, že Mundyho rekonstrukce není příliš kvalitní a že až následná úprava provedená na počátku 20. století Filipem Schöllerem se opět snažila rekonstruovat stav z počátku 17. století. SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Mader Arnošt (1943–1984), spis Račice (strojopis), Račice 1947, s. 30–31. Problém spočívá v tom, že Arnošt Mader vysoce hodnotil stavbu zámku z doby Hanuše Petřvaldského, zatímco Mundyho historizující rekonstrukci vnímal zásadně negativně. Vytvořil si představu, že Filip Alois von Schöller (1892–1977) se pokusil o restituci renesančního stavu, a proto mu byl schopen odpustit i jeho problematické aktivity v době Třetí říše.

12 Lichtenštejnové se nicméně hlásili ke starobylému rodu Kuenringů, což se projevilo i v jejich erbu. W i l h e l m , Gustav: *Sicht hie diss Wappen abgemalt.* Die Entwicklung des fürstlichen Wappens. In: Oberhammer, Evelin (ed.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Wien – München 1990, s. 204–212.

13 O autoprezentaci Lichtenštejnů jako pokračovatelů rodové tradice Černohorských z Boskovic, a to především na Bučovicích a Moravské Třebové, hovoří D u f k o v á ,

Obr. 2: Hrad Pernštejn, propojený heraldický motiv Mitrovských a Pernštejnů (foto Tomáš Knoz)

Při pohledu překračujícím tuto geografickou a politickou oblast lze zřejmě za úběžný bod konstrukce vlastního obrazu považovat hrad Liechtenstein (Burg Liechtenstein, dříve také Objekt Ruine Liechtenstein, Gut Veste Liechtenstein) v Maria Enzersdorf u Mödlingu, kde je dimenze

Kateřina: *Johann von Boskowitz und Černahora und die Heiratspolitik der Liechtensteiner im 16. Jahrhundert.* In: Vařeka, Marek – Zářický, Aleš (edd.): Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmische Krone. Ostrava – Vaduz 2013, s. 93–108; t á ž : *Jan Šembera Černohorský z Boskovic.* Moravský Petr Vok. Praha 2014, především s. 156–181. K širším souvislostem problému, přesahujícím dobovou hranici, K n o z , T.: *Erinnerungsorte der Liechtenstein.* Obecně k sebeprezentaci Lichtenštejnů prostřednictvím umění a architektury H ö s s , Karl: *Fürst Johann II. von Liechtenstein und die bildende Kunst.* Wien 1908.

Obr. 3: Zámek Račice, rytířský sál, renesanční krb (foto Tomáš Knoz)

„historizace“, „muzealizace“ a „konstrukce obrazu“ ústředním fenoménem.[14] Hrad Liechtenstein souvisí s apoteózou Huga z Lichtenštejna (před

14 Pokud ovšem nebudeme brát v úvahu rodová vídeňská sídla v Bankgasse a v Rossau, kde byly soustředěny lichtenštejnské rodové sbírky a z nichž se stala muzea otevřená veřejnosti. Za jiný typ „muzealizace“ lichtenštejnského fenoménu lze považovat dary knížete ve prospěch různých veřejných muzeí, které tak reprezentovaly lichtenštejnský knížecí dům v novodobě chápaném veřejném prostoru. Z a c h , Franz: *Veste Liechtenstein (Niederösterreich).* Dissertation, Technische universität Wien. Wien 1991. K dějinám prezentace rodu Lichtenštejnů prostřednictvím jejich sbírek ve vídeňských palácích v Rossau a v Bankgasse K r ä f t n e r , Johann: *Lichtenštejnové jako sběratelé umění a mecenáši.* In: Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity. Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 132, 2013, supplementum 4), s. 215–226; t ý ž : *Lichtenštejnské muzeum ve 20.*

Obr. 4: Zámek Račice, rytířský sál, historizující krb (foto Tomáš Knoz)

polovinou 12. století) jako zakladatele rodu.[15] Byl považován za *„Stamm-*

století. In: Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): Lichtenštejnové, Lichtenštejnsko a Československo ve 20. století. Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 132, 2013, supplementum 6), s. 153–167. K problematice lichtenštejnského mecenášství ve prospěch moravských muzeí recentně Lehmannová, Martina: *Lichtenštejnský mecenát ve prospěch Moravského průmyslového muzea*. Podíl Jana II. z Lichtenštejna na utváření místa paměti. In: Geiger, Peter – Knoz, Tomáš (edd.): Lichtenštejnové a umění. Brno 2013 (= Časopis Matice moravské 132, 2013, supplementum 5), s. 193–210; Šopák, Pavel – Kouřilová, Markéta: *Pátrání po identitě*. Lichtenštejnové ve Slezském zemském muzeu. In: tamtéž, s. 211–223.

15 Plaček, Miroslav: *Zu den Residenzen der Liechtensteiner vor Ihrer mährischen Zeit*. In: Vařeka, M. – Zářický, A. (edd.): Das Fürstenhaus Liechtenstein, s. 45–54; Dopsch, Heinz: *Die Ministerialität in Steiermark und Österreich zur Zeit der Georgenberger Handfeste – ihre rechtliche und gesellschaftliche Stellung*. In: Ebner, Johannes – Katzinger, Wilibald (edd.):

Obr. 5: Zámek Račice, rytířský sál, historická fotografie (SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna; reprofoto Tomáš Knoz)

burg" rakouských Lichtenštejnů, a to i přes skutečnost, že jej rod ztratil již ve 14. století a znovu jej získal až na počátku století devatenáctého.[16] Zatímco Josef Jan z Lichtenštejna dal hrad v kontextu dobové estetiky

800 Jahre Georgenberger Handfeste. Lebensformen im Mittelalter. Enns 1986, s. 29–44; týž: *Liechtenstein: Herkunft und Aufstieg eines Fürstenhauses.* In: Brunhart, Arthur (ed.): Bausteine der liechtensteinischen Geschichte. Studien und studentische Forschungsbeiträge. Bd. 2. Neuzeit. Land und Leute. Zürich 1999, s. 7–67.

16 Skribany, Franz: *Feste Liechtenstein.* Kurzgefaßte Darst. ihrer baulichen Entstehung und wechselvollen Schicksale. Verfaßt unter Benützung vorhandener Quellenwerke. Mödling 1924[3].

konzervovat v podobě romantické zříceniny („*Ruine Liechtenstein*“),[17] na samém sklonku 19. století, tedy za vlády Jana II. z Lichtenštejna, došlo k jeho razantní dostavbě v podobě quasi-středověkého sídla. Za architekta této zásadní rekonstrukce byl zvolen Karl Gandolf Kayser (1837–1895), který se na podobné rekonstrukce středověkých hradů specializoval a jenž ve středoevropském rozměru sehrával podobnou roli, jakou v menším moravském kontextu plnila stavitelská rodina Schlepsů.[18] Karl Gandolf Kayser podobným způsobem, tedy v duchu pozdního historismu, přibližně ve stejné době rekonstruoval hrad Kreuzenstein pro hraběte Jana Nepomuka Wilczeka (stavba 1874–1906) nebo Hardegg pro knížete Khevenhüllera (stavba 1878–1905). Pro Lichtenštejny kromě hradu Lichtenstein přebudovával například i moravský Šternberk (1886–1910).[19] Z archivních pramenů zachovaných v Domácím archivu Lichtenštejnů (Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein – HAL) je patrné, že stavební práce na hradu Liechtenstein byly zahájeny v polovině osmdesátých let 19. století a dokončeny až počátkem století následujícího. Lichtenštejnové na rekonstrukci hradu evidentně vynaložili mnoho energie a využili nejen své vlastní podniky (na hradě Liechtenstein byly například užity výrobky lichtenštejnské cihelny a keramičky v Poštorné), ale také zednické, tesařské a mnohé další firmy z Mödlingu či širšího okolí obce Maria Enzersdorf.[20]

Kritérium konstrukce rodové paměti odkazem na středověkého prapředka rodu, v tomto případě Huga z Lichtenštejna, nebylo vzhledem

17 K podobě hradu jako ruiny a jeho ikonografickým pramenům V á c h a , Zdeněk: *Nedoceněný pramen poznání jihomoravských památek*. Konvolut kreseb DD6 Giovanniho Marii Monsorna ze Státního zámku Konopiště. Zprávy památkové péče 64, 2004, s. 127–136. Dále viz t ý ž : *Soubor kreseb Giovanniho Marii Monsorna ze SZ Konopiště*. Brno 2004 [rukopis uložený in Archiv NPÚ-ÚOP v Brně]. K atmosféře doby a tehdejšímu vnímání památek K a l i s t a , Zdeněk: *Cesta po starých hradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není*. Praha – Litomyšl 2003².

18 V a n c s a , Eckart: *Zu Carl Gangolf Kayser, ein Wiener Architekt des Späthistorismus*. Arx – Burgen und Schlösser in Bayern. Österreich und Südtirol 2, 1980, č. 3–4, s. 11–17. Karl Gandolf Kayser je do značné míry spojován s projekty pro Maxmiliána Mexického. Viz D r e w e s , Michael: *Projekte Carl Gangolf Kaysers für Maximilian von Mexico*. Arx – Burgen und Schlösser in Bayern. Österreich und Südtirol 2, 1980, č. 3–4, s. 3–10.

19 B o m m e r , Gerlinde: *Der Wiederaufbau mittelalterlicher Burgen im Späthistorismus*. Untersucht an drei Beispielen in Niederösterreich: Hardegg, Kreuzenstein, Liechtenstein. Diplomarbeit, Universität Salzburg. Salzburg 2002, především s. 28, 70–87. Ke Šternberku srov. HAL, Herrschaften, kart. H 770, Sternberg, Bausachen. Viz také Archiv Státního hradu Šternberk, Státní hrad Šternberk – text průvodcovského sylabu, devadesátá léta 20. století; H ö s s , K.: *Fürst Johann II.*, s. 246–248. Jak je patrné, projekty rekonstrukce hradů byly většinou dokončovány až po smrti architekta Kaysera, často rytířem Humbertem Walcherem von Molthein (1865–1926), který od roku 1893 pracoval v Kayserově ateliéru. Po vzoru svého učitele se specializoval na obnovy středověkých hradů a raněnovověkých zámků v rakouských a českých zemích (např. Křivoklát, Jindřichův Hradec, Častolovice, Červená Lhota, Fürstenstein/Książ).

20 HAL, Herrschaften, kart. H 2003, Feste Liechtenstein, Bausachen. Zde jsou uchovány četné výkazy práce a účetní materiál týkající se rekonstrukce hradu Liechtenstein (práce zednické, kamenické, tesařské, sochařské atd.), cca 1884–1901.

Obr. 6: Giovanni Maria Monsorno: Hrad Liechtenstein (foto NPÚ-ÚOP v Brně)

k datu příchodu Lichtenštejnů na Moravu možné v hranicích českých zemí naplnit, a to ani titulárním přihlášením se k držbě jihomoravského Mikulova.[21] V Maria Enzersdorf došlo při rekonstrukci k „totální muzeologizaci" starého hradu, zatímco pro funkční bydlení byl vedle vybudován „moderní" zámecký objekt.[22] Samotný hrad Liechtenstein lze vnímat jako stavbu rozdělenou na tři pomyslné zóny: 1) Románská kaple sv. Pankratia je nejzachovalejší částí hradu. Odkazuje přímo na osobnost zakladatele rodu Huga z Lichtenštejna a také na náboženskou horlivost Lichtenštejnů. 2) Druhým pólem, a to i z hlediska dispozice stavebního komplexu, je Černá věž, zcela nově koncipovaná architektem Josephem Hardtmuthem, která svým fortifikačním militárním charakterem odkazuje naopak na úspěchy Lichtenštejnů na válečném poli, což se týkalo i prvního obnovitele hradu

21 Bretholz, Berchtold: *Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414*. Reichenberg – Chomutau 1930; Koudela, Miroslav: *Mikulov v roce 1414*. Sborník regionálního muzea v Mikulově, 2010, s. 30–39; Petrin, Silvia: *Der Verkauf der Herrschaft Nikolsburg im Jahre 1560 ind die Stände von Niederösterreich*. Unsere Heimat 44, 1973, s. 129–137.

22 Bommer, G.: *Der Wiederaufbau mittelalterlicher Burgen im Späthistorismus*, především s. 73.

Obr. 7: Hrad Liechtenstein (foto Tomáš Knoz)

Jana I. Josefa z Lichtenštejna (1760–1836).[23] 3) Samotné palácové stavení je složitě komponováno a zásadním způsobem vytváří kulturu paměti Lichtenštejnů. Pokud to bylo možné, bylo při rekonstrukci využito původního románského zdiva, na něž navázala pseudorománská výstavba, doplňovaná původními i nově vyhotovenými kamenickými a sochařskými elementy (např. *Trůnící Madona* ze 14. století v nové pseudorománské ložnici). Charakter původního hradu Huga z Lichtenštejna navozovalo i vybavení interiéru – šlo o podobu z období Jana I. Josefa a Jana II. z Lichtenštejna (vládnoucím knížetem 1858–1929).[24]

23 Uhlíř, Dušan: *Das militärische und diplomatische Engagement des Fürsten Johann Joseph von Liechtenstein in den Koalitionskriegen gegen Frankreich.* In: Vařeka, M. – Zářický, A. (edd.): Das Fürstenhaus Liechtenstein, s. 221–231. K osobnosti Jana II. z Lichtenštejna Reichel, Eduard: *Johann II., Fürst von und zu Liechtenstein, sein Leben und Wirken.* Eisgrub 1932.

24 Skribany, F.: *Feste Liechtenstein*, zde především s. 5–6. Franz Skribany již v úvodu své práce vyzdvihuje zásluhu Jana II. z Lichtenštejna v souvislosti se záchranou a znovuvybudováním uvedené památky: *„Zu den größten Sehenswürdigkeiten der bedeutenden ärchäologischen und späteren Denkmalen gewiß nicht armen Stadt Mödling gehört wohl die in der Nähe des mächtig aufblühenden Ortes derzeit in Mitte einer Naturparkanlage liegende Feste Liechtenstein, die dank der Munifizenz des regierenden Fürsten Johann des Zweiten von und zu Liechtenstein* [zvýrazněno v originále] *(geboren am 5. Oktober 1840 zu Schloß Eisgrub in Mähren), nun vollständig fachgemäß restauriert und mittelalterlich eigerichtet,*

Obr. 8: Hrad Liechtenstein, gotická skulptura Trůnící Madona, zakomponovaná do historizujícího zdiva z přelomu 19. a 20. století (foto Tomáš Knoz)

V jistém smyslu alternativně koncipovaným derivátem zámeckého sídla, přebudovaného do podoby rodového muzea, bylo letní a zároveň hlavní moravské majorátní sídlo Lichtenštejnů – zámek v Lednici. Symbolická řeč tohoto zámku a okolní komponované krajiny je velmi komplikovaná, už vzhledem k periodickým přestavbám objektu, završeným romantickou úpravou Jiřího Wingelmüllera a Jana Heidricha z období před polovinou a kolem poloviny 19. století.[25] Při určité míře zjednodušení lze říci, že výrazovým prostředkem přestavby zámku byl novogotický styl, snad jako oslava rytířské epochy v dějinách rodu, jež byla zároveň obdobím, kdy

zum Ziele aller Fremden wird, wenn sie von der nahen Residenz nach dem landschaftlich so lieblich gelegenen Mödling, in die pittoresk-romantische Brühl, die sogenannte ‚Wiener Schweiz' und die herrliche Umgebung derselben wandern." Srov. též Hö s s, K.: *Fürst Johann II.*

25 Prokop, August: *Schloss Eisgrub in Mähren.* Wien 1907; Jeřábek, Tomáš: *Novogotická přestavba zámku v Lednici.* In: Kordiovský, E. (ed.): Městečko Lednice, s. 385–492; Růženecká, Ludmila: *Historismus v interiérech lednického zámku v 19. století.* Diplomová práce na FF UJEP v Brně. Brno 1981.

Obr. 9: Zámek Lednice, rytířský sál (foto Tomáš Knoz)

Lichtenštejnové koupili lednické panství (1370) a kdy svou zdejší državu navíc rozšířili o dolnorakouské statky Rabensburg (1385) a Valtice (1391–1395).[26] Kromě využití slohových prvků (žebra a konzoly v rytířském sále) byly v odkazu na tuto dobu a v souladu s přístupem uplatněným na hradě Liechtenstein interiéry vybavovány originálním dobovým

26 Oberhammer, Evelin: *„Viel ansehnliche Stuck und Güeter“*. Die Entwicklung des fürstlichen Herrschaftsbesitzes. In: táž (ed.): Der ganzen Welt, s. 33–45, zde především s. 33. K problematice Rabensburgu v poslední době především Knoz, Tomáš: *Die Liechtensteinischen Schlossresidenzen im Kontext der mährisch-österreichischen Renaissance und des Manierismus*. In: Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): Die Liechtenstein und die Kunst, s. 87–136 (česká verze Knoz, Tomáš: *Lichtenštejnská zámecká sídla v kontextu moravsko-rakouské renesance a manýrismu*. Zámek Rabensburg. In: Geiger, P. – Knoz, T. (edd.): Lichtenštejnové a umění, s. 83–125).

Obr. 10: Zámek Lednice, rytířský sál, historické a kašírované brnění (foto Tomáš Knoz)

inventářem v kombinaci s jeho pseudogotickou nápodobou (brnění v rytířském sále). Podobně jako v případě výše zmiňovaných Račic pak byly za účelem dosažení efektu historismu a tradicionalismu zvoleny nové a vysoce aktuální stavební technologie. Paradoxně jich přitom bylo využito k vytvoření historizujícího tvarosloví, popřípadě k osazení takto konstruovaných prostor skutečným historickým inventářem i uměleckými sbírkovými předměty a jejich novými, mnohdy kašírovanými nápodobami.[27]

27 V tomto případě lze například srovnávat rytířský sál v Lednici a rytířský sál v Račicích, kde byla podle záznamu Arnošta Madera v rámci přestavby barona Mundyho osazena podobná historická a kašírovaná brnění. SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, Mader Arnošt (1943–1984), spis Zámek Račice (strojopis), především s. 218–220; Archiv Státního zámku

Obr. 11: Zámek Lednice, rodinný sál, přestavba Isidora Marcella Canevala (foto Tomáš Knoz)

„Muzealizace" lednického areálu přitom využívala i jednotlivých architektonických částí zámeckého komplexu, které zůstávaly ve své původní podobě a reprezentovaly nejen jednotlivé stavební fáze, ale i „slavná období" a s nimi svázané osobnosti v dějinách rodu: manýristická kašna jako symbol nástupu knížecího stylu za Karla I. a mladého Karla Eusebia (1635), barokní zámecká grotta (1686) a vrcholně barokní koňské stáje (1688–1892) jako symbol zájmů a aktivit Karla Eusebia z Lichtenštejna a jejich naplnění Janem Adamem I. Ondřejem, pozdně barokní podoba rodinného sálu z dílny architekta Isidora Marcella Canevala v prvním patře zámku pro Josefa Václava (knížetem 1748–1772), respektive Františka Josefa I. z Lichtenštejna (knížetem 1772–1781).[28] Přestože výše naznačeným způsobem byly využity mnohé historizující elementy, svědčí na druhé straně četné detaily o tom, že vše směřuje k apoteóze aktuálních lednických pánů.

Lednice, Státní zámek Lednice – text průvodcovského sylabu (autorkami Milada Nováková a Marta Sedláková), kolem roku 2010, s. 7–8.

28 K r o u p a , Jiří: *Lednický zámek doby barokní a klasicistní.* In: Kordiovský, E. (ed.): Městečko Lednice, s. 355–385; S e d l á k o v á , Marta: *Historické interiéry zámku v Lednici.* In: tamtéž, s. 393–415.

Obr. 12a: Nákres kování dveří pro zámek Lednice s iniciálami Aloise z Lichtenštejna (MZA v Brně; foto Tomáš Knoz)

Obr. 12b: Zámek Lednice, kování dveří s iniciálami Aloise z Lichtenštejna (foto Tomáš Knoz)

Obraz Lichtenštejnů v památkové péči ve druhé polovině 20. století

„Muzealizace" části lichtenštejnských zámeckých sídel a naopak proměna jiných rezidencí na úřední a hospodářská centra; přibližně takovým způsobem probíhaly počátky ingerence moderní státní památkové péče do záměrů lichtenštejnských vlastníků.[29] Díky materiálu zachovanému

29 K tomuto problému v poslední době především Uhlíková, Kristina: *Národní kulturní komise 1947–1951.* Praha 2004. Dále srov. například Štorm, Břetislav: *Úkoly a cíle Národní kulturní komise.* Věstník Ministerstva techniky 29, 1949, s. 131–132; Charvátová, Ema: *Státní kulturní majetek ve správě Národní kulturní komise.* Československo 5, 1950, s. 193–201; táž: *Správa a využití státního kulturního majetku.* Zprávy památkové péče 13, 1953, s. 33–55; Štorm, Břetislav: *Stavební památky první kategorie.* Zprávy památkové péče 12, 1952, s. 109–159; Vintr, Vlastimil: *Vývoj organizace státní památkové péče v Československu v letech 1945–1960.* Zprávy památkové péče 20, 1960, s. 53–57; týž:

Obr. 13: Nádvoří zámku Bučovice, pohlednice vydaná roku 1912 nákladem J. Racka Bučovice, tisk Stengel a Co. GmbH. Dresden (Soukromá sbírka pohlednic ing. Jaroslava Ošance; reprofoto Jaroslav Ošanec)

v tzv. Starém památkovém archivu NPÚ-ÚOP v Brně si můžeme klást například otázku, nakolik Lichtenštejnové svůj bučovický zámek vnímali jako architektonický a umělecký památkový objekt a nakolik ve funkci prostoru pro umístění archivu.[30] Lze se také tázat, do jaké míry je možno

Úvod do dějin státní památkové péče. Díl 1. Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče. Praha 1982; B l a ž í č e k , Oldřich J.: *Minulost a současné otázky prezentace zámeckých interiérů.* Ústí nad Labem 1983; H l o b i l , Ivo: *K teorii interiérové instalace české památkové péče.* Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 5, 1982, s. 9–30; M u c h k a , Ivan: *„Bílá místa" péče o hrady a zámky po roce 1945.* Bulletin Státního ústavu památkové péče, 1991, č. 7, s. 139–140; M ž y k o v á , Marie: *Ke koncepci a vývoji instalací zpřístupněných hradů a zámků (1945–1990).* Bulletin Státního ústavu památkové péče, 1991, č. 7, s. 115–133; t á ž : *Navrácené poklady.* Restitutio in integrum. Praha 1994. Srov. také V á c h a , Zdeněk: *Das Bild der Liechtenstein und die mährischen Denkmäler.* In: Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): Liechtensteinische Erinnerungsorte, s. 195–214 (česká verze V á c h a , Zdeněk: *Obraz Lichtenštejnů a moravské lichtenštejnské památky.* In: Geiger, P. – Knoz, T. (edd.): Místa lichtenštejnské paměti, s. 183–202).

30 Podle některých autorů si Lichtenštejnové bučovických arkád vždy natolik cenili, že se kníže Josef Alois z Lichtenštejna vážně zabýval myšlenkou přenést je do Vídně. Tento projekt by ovšem znamenal zřícení celé budovy, a proto zůstaly arkády v Bučovicích. K dané věci existuje i dobový záznam z pera lichtenštejnského účetního rady Vincence Eduarda Raffesberga: *„Francouzové a Italové, kteří sem přišli ve válečných letech 1805 až 1809, podivovali se této stavbě, nazývali ji odvážnou a zdařilou, jaká se může najíti jen v Itálii. Byl jí tak překvapen* [kníže], *když po svém prvním příchodu do Bučovic přejímal zde panství a vládu, že dal svolati svoje architekty a poručil jim, aby se přesvědčili, zda by bylo možné snésti sloupy bez poškození a převézti je do Vídně. Poněvadž však ohromná střecha spočívá zcela na těchto skutečně slabých, sotva jeden*

Obr. 14: Zámek Bučovice kolem roku 1918. Dobové proměny ilustruje přetisknutý titul pohlednice (Soukromá sbírka pohlednic ing. Jaroslava Ošance; reprofoto Jaroslav Ošanec)

definovat souvislost mezi stavebními úpravami a památkovou péčí o lichtenštejnské zámky ze strany vlastníka i státní památkové péče na jedné straně a konstrukcí či dekonstrukcí obrazu Lichtenštejnů na straně druhé. Památkový ústav tehdy totiž projevil jisté obavy ze stěhování a skartace archiválií, které byly navíc umístěny v historických prostorách bučovického zámku. Celou věc nakonec řešily dvě významné osobnosti dobového středoevropského archivnictví – ředitel Domácího archivu Lichtenštejnů Franz Wilhelm a ředitel Moravského zemského archivu v Brně František Hrubý.[31] Ten orgánům památkové péče poskytl dobrozdání, že obavy z převozu a skartování archiválií jsou málo opodstatněné a likvidovány byly pouze nepotřebné dokumenty přesně podle skartačních předpisů.[32]

střevíc v průměru majících a dva sáhy vysokých sloupech, prohlásili architekti, že je to nemožné, a tak zůstala zde tato památka 16. století." S l a b ý , Fabian (ed.): *Příspěvky k dějinám Bučovic*. Sv. I. Zápisy Vincence Eduarda Raffesberga z r. 1826 a 1828, rukopis ze zámecké báně z r. 1762. Bučovice 1940, s. 10. Dále srov. Archiv Státního zámek Bučovice, Státní zámek Bučovice – text průvodcovského sylabu, devadesátá léta 20. století, s. 6–7.

31 V době, kdy docházelo k jednání stran umístění archiválií v Bučovicích, byl František Hrubý ředitelem Moravského zemského archivu v Brně, v dané kauze nicméně vystupoval z titulu Státního archivního inspektora pro Moravu a Slezsko v Brně. NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, korespondence Státního archivního inspektora pro Moravu a Slezsko se Státním památkovým úřadem pro Moravu a Slezsko, list z 22. 10. 1930.

32 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, korespondence Franze Wilhelma a Františka Hrubého ve věci správy lichtenštejnského archivu v památkově cenných pro-

V období po roce 1918 začala postupně do vnímání šlechtického sídla jako památky zasahovat profesionální státní památková péče, která spolu se zásahy do stavební podoby zámku sledovala i její vnější vyznění a památkovou prezentační roli.[33] Tato skutečnost je dobře patrná díky materiálům týkajícím se lichtenštejnského zámku v Bučovicích (dlouhodobě sídlo lichtenštejnské hospodářské správy a archivu), které jsou zachovány v archivních dokumentech NPÚ-ÚOP v Brně. Při pokusu o vyhodnocení uvedených materiálů zjistíme, že – při jisté dávce zjednodušení – památkové, respektive architektonicko-umělecké uchopení podstaty zámeckého sídla sice bezprostředně souviselo s proměnami politických režimů a s politicky danými událostmi a „potřebami" 20. století (pozemková reforma, ochrana republiky před německou agresí, změna režimu a válečné události za druhé světové války, poválečné převzetí zámku státními orgány, památková obnova a příprava prezentace po roce 1949, související i s nástupem komunistické ideologie), ale zároveň na nich bylo alespoň prvoplánově nezávislé a že se památková péče snažila tyto objekty vnímat v delším trvání bez ohledu na proměny režimů a často i nacionální či politickou příslušnost svého vlastního vedení.[34] Ingerovala přitom do uživatelských práv (lichtenštejnského) vlastníka památky, a to v některých případech na jeho straně, jindy v opozici vůči jeho záměrům.[35] Zároveň směřovala k svébytné prezentaci (lichtenštejnského, respektive boskovického) vlastníka, která se nicméně

storách zámku v Bučovicích. Dr. Franz Wilhelm stál v čele Domácího archivu vládnoucích knížat z Lichtenštejna v letech 1902–1938. S jeho érou je spojena modernizace archivu, ale také snahy po historické apologii Lichtenštejnů tváří v tvář první pozemkové reformě a s ní svázanými majetkovými ztrátami Lichtenštejnů. Oberhammer, Evelin: *Das Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein.* Veröffentlichungen des Liechtensteinischen Landesarchivs 1, 2001, s. 15–38, zde s. 22. František Hrubý (1887–1943) byl v letech 1920–1937 zemským archivářem a v letech 1927–1937 jako nástupce Bertolda Bretholze ředitelem Moravského zemského archivu v Brně. K osobnosti prof. Františka Hrubého a jeho rozkročení mezi Moravským zemským archivem a Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity Dušková, Sáša: *Prof. dr. František Hrubý.* Archivní časopis 27, 1977, s. 170–173.

33 Wirth, Zdeněk: *Vývoj ochrany památek 1845–1945.* Architektura ČSR 9, 1950, s. 236–246.

34 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice. Důkladný rozbor stavebních fází zámku v Bučovicích byl v poslední době vypracován v rámci příslušného stavebně-historického průzkumu. Šabatová, Lenka – Procházková, Bohdana – Staňková, Eva: *Zámek Bučovice.* Stavebně-historický průzkum. Brno 2006 [elektronický dokument na CD-ROM, uložený in Archiv Státního zámku Bučovice].

35 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice. Jak upozorňuje Ondřej Horák, na základě dekretu č. 12 byly konfiskovány také někdejší knížecí zámky. S výjimkou přesně definovaných případů připadly tyto majetky do správy Státních lesů a statků. Zmiňované výjimky představovaly zámky Lednice, Valtice, Šternberk a Úsov. Tyto objekty byly spolu s přilehlými parky a zahradami převedeny do národní správy, respektive předány Národnímu pozemkovému fondu. V průběhu let 1946–1948 byly takřka veškeré zámky podřízeny Národní kulturní komisi, zřízené ministerstvem školství a osvěty. Geiger, Peter – Knoz, Tomáš – Fučíková, Eliška – Horák, Ondřej – Horel, Catherine – Kräftner, Johann – Winkelbauer, Thomas – Županič, Jan: *Česko-lichtenštejnské vztahy v dějinách a v současnosti.* Souhrnná zpráva Česko-lichtenštejnské komise historiků. Brno 2014, s. 84–85.

paradoxně v plné míře projevila až po zpřístupnění zámku veřejnosti v padesátých letech.[36]

Dalšími partnery proměňujících se orgánů památkové péče (Památkový úřad v Brně, Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko, Památkový úřad v Brně / Denkmalamt in Brünn, Ministerstvo školství a národní osvěty, Národní kulturní komise, Ministerstvo kultury – Státní památková péče) byly kromě původního vlastníka a státu ještě orgány místní správy, lesní závody, průmyslové podniky apod. Výchozím momentem se stala snaha památkové péče, patrná hned od dvacátých let, o to, aby byla z pozemkové reformy vyňata plocha obklopující zámek. Památková péče tak jednala ve prospěch lichtenštejnského vlastníka, když upozorňovala na paragrafy v zákonu o pozemkové reformě, které omezovaly zásah reformy v těch případech, kdy půda bezprostředně souvisela s památkovými objekty a změna vlastníka by narušila jejich památkový charakter.[37] V následujícím období byl tento přístup důsledně obhajován, a to jak 1) proti původnímu vlastníkovi, tak i 2) vůči státním zájmům postupně přicházejících režimů. Prvnímu principu odpovídala snaha odprodat nebo zastavět některé pozemky sousedící s bučovickým zámkem.[38] Druhý princip se vyznačoval hned

36 V případě bučovického zámku coby „muzea renesance a manýrismu" bylo nicméně v prvé řadě prezentováno období, kdy byly Bučovice v držení Jana Šembery z Boskovic. D u f k o v á , K.: *Jan Šembera Černohorský*, s. 86–106 (kapitoly „Jan Šembera stavitel" a „Další Šemberova sídla").

37 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, korespondence mezi Státním pozemkovým úřadem v Praze a panujícím knížetem Janem II. z Lichtenštejna, únor 1928. Dne 23. února 1928 vydal Státní pozemkový úřad rozhodnutí, podle nějž byly knížeti z Lichtenštejna ponechány plochy zámeckého komplexu (hospodářské budovy, obytné budovy a park), který tvoří celek a nesmí být dělen. Úřad zároveň knížete z Lichtenštejna zavázal, že je *„zámek nutno udržovati v dobrém stavu a zajistiti proti požáru. Veškeré adaptace a stavební změny zámku možno prováděti pouze po předchozím souhlasu Státního památkového ústavu v Brně"*. Dále se stát snažil přimět knížete chránit a obnovovat starou alej v areálu zámku, ponechat plochy v areálu zámku přístupné veřejnosti podle dosavadních zvyklostí a návštěvního řádu vypracovaného vlastníkem ve spolupráci se Státním památkovým úřadem. Celý zámecký komplex měl být přístupný pro vědecké badatele *„ke studijním účelům po předchozím objednání"*. Legitimizovaní pracovníci ministerstva školství, památkového úřadu i pozemkového úřadu měli provádět kontroly stavu zámeckého komplexu, kterým nemělo být ze strany vlastníka žádným způsobem bráněno. Možnost vyjmutí z pozemkové reformy se týkala pouze těch ploch, které byly bezprostřední součástí památkové stavby, v tomto případě zámku, a jejichž separátní odprodej a zastavění by měly negativní vliv na památkovou podstatu objektu, např. změnou jeho panoramatu. Žádosti knížete Jana II. z Lichtenštejna o vyjmutí dalších ploch z pozemkové reformy byly proto zamítnuty. Zacházení s pozemky vyňatými z reformy bylo navíc – jak vyplývá z výše uváděného textu – v zájmu ochrany památky poměrně výrazně regulováno.

38 K podobným snahám došlo hned několikrát a týkaly se různých pozemků. K jednomu z takových případů došlo roku 1938, kdy se Ministerstvo školství a národní osvěty postavilo proti odprodeji pozemků na zasypaném příkopu. Zdůvodnilo to skutečností, že tyto pozemky byly vyňaty z pozemkové reformy s tím, že nebudou nikdy odprodány od zámku. Podobná situace nastala v průběhu války, kdy probíhalo jednání o možnosti postavit při ohradní zdi zámku dřevník bučovické spořitelny. Další rozhovory se týkaly odprodeje pozemků bučovické nábytkářské firmě. NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, jednání ohledně odprodeje pozemků na místě bývalého příkopu, březen 1938; jednání Památkového úřadu

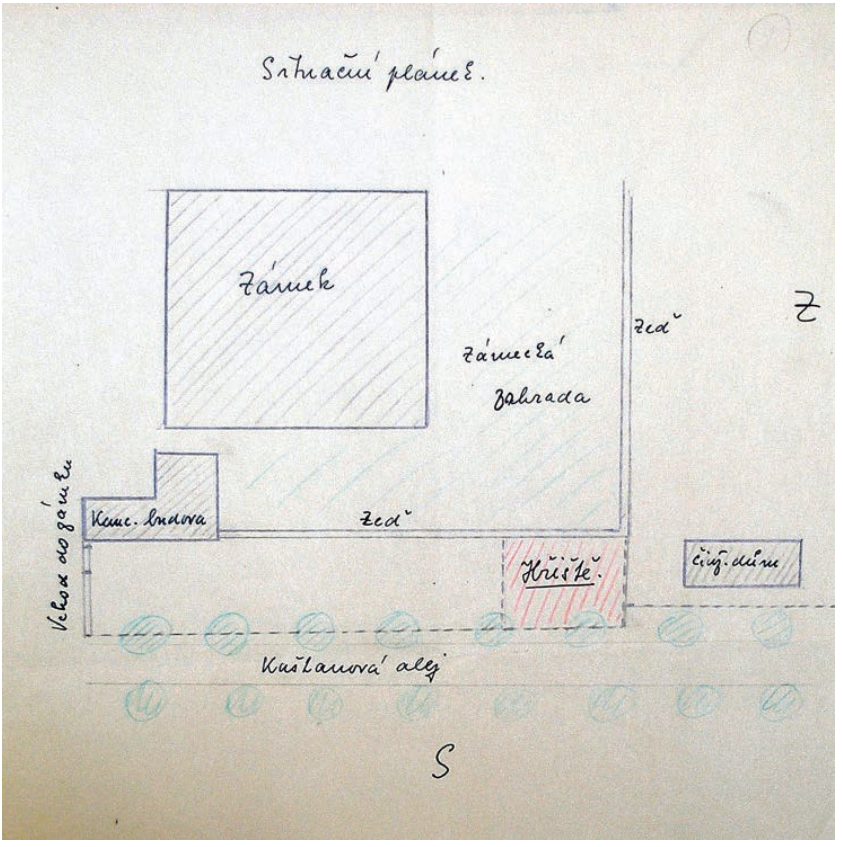

Obr. 15: Nákres zámku Bučovice vypracovaný po roce 1945 v souvislosti se záměrem vybudovat v jeho areálu pomník Rudé armády (NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv; reprofoto Tomáš Knoz)

několika projevy. Šlo mimo jiné o regulaci staveb pro československou vojenskou posádku v době politické krize konce třicátých let či o snahu vybudovat v památkové zóně pro posádku telefonní vedení.[39] Dále lze zaznamenat úsilí ochránit zámek před neodstranitelným nátěrem, naři-

v Brně (Denkmalamt in Brünn) a Spořitelny města Bučovic ohledně dřevníku, srpen 1940; jednání mezi Památkovým úřadem v Brně a firmou Deutsche Edelmöbel A.G. in Butschowitz, únor 1944.

39 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, jednání o přistavění budovy pro vojenské gážisty, únor 1939 (chybně datováno 1928); jednání se stavebním telefonním úřadem, červenec 1940.

zovaným před válkou i během ní protivzdušnou obranou.[40] Po skončení války šlo potom o snahu zamezit zastavění bližšího i vzdálenějšího okolí zámku podpořenou argumenty týkajícími se nutnosti zachovat panorama městečka se siluetou zámku. Po roce 1945 i 1948 se opakovaně projevovaly pokusy zamezit výstavbě památníku odboje a politických vězňů v zámeckém areálu, popřípadě jeho využití k jiným než památkovým účelům, nebo tyto aktivity alespoň regulovat.[41]

Ve vlastních vnitřních prostorách zámku šlo v prvním období o vymezení vztahu mezi lichtenštejnským vlastníkem a památkovou péčí, která si nárokovala právo objekt prezentovat. Projevilo se to například ve snaze kontrolovat umístění archivu v reprezentačních, památkově cenných prostorách zámku (dotazy na vystěhování archivu z těchto prostor a restaurování štukatur a soch), regulovat vztah mezi bučovickým muzeem a sídlem lichtenštejnského archivu (dobrozdání o dislokaci muzea v prostorách zámku)[42] či ovlivňovat vybudování vrchnostenského bytu v prvním patře zámku. Proto byla vydána dobrozdání o památkové hodnotě těchto prostor, především někdejší zámecké kaple, kde měla být umístěna knížecí knihovna. S uvedeným záměrem souviselo i úsilí vybavit bučovický zámek historickým nábytkem přivezeným ze zámku Wartenstein.[43] V korespondenci mezi ředitelem Sbírek knížete z Lichtenštejna dr. Franzem Wilhel-

40 K jednání ohledně nátěru zámku došlo v listopadu 1943. Zapojil se do něho ředitel lichtenštejnských sbírek dr. Franz Wilhelm, který ve svém listu Památkovému ústavu hovořil o požadavku protivzdušné obrany zámek opatřit ochranným nátěrem. Wilhelm konstatoval, že fasády zámku byly teprve nedávno památkově opraveny, a navrhl, aby byl nalezen takový nátěr, který by později bylo možné sejmout a jenž by nepoškodil památkovou podstatu zámku. Ředitel Památkového ústavu dr. Karl Kühn v odpovědi konstatoval, že prakticky jediné nebezpečí hrozí ze směru od Slavkova, a tedy že urgentní je pouze provedení nátěru nádvorní fasády. NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, jednání ohledně protivzdušné ochrany zámku, listopad 1943.

41 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, Ředitelství státních lesů a statků v Olomouci Místnímu národnímu výboru v Bučovicích, odpověď na žádost o odstoupení místa pro pomník, hrobku a hřiště, Olomouc, 15. 11. 1945. Ředitelství lesů sice vyhovělo národnímu výboru ve věci zřízení hrobky a pomníku, nicméně upozornilo, že pozemky kolem zámku jsou podmáčené a ke zřízení takového pamětního místa nedůstojné. Zároveň podtrhlo nutnost schválení ze strany Památkového úřadu. Zdá se, že lesníci hledali veškeré důvody, aby na jejich pozemcích nebyl památník zřízen. Tamtéž, jednání ohledně pomníku popraveným v zahradě zámku, prosinec 1949. Dr. Charvátová z Památkového ústavu mínila, že postavit pomník v blízkosti zámku, kde chybí dostatek místa, není důstojné, a navrhla jej tedy (v souladu s názorem prezentovaným zástupcem Národní kulturní komise) vybudovat ve městě mezi kostelem a kaplí.

42 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, jednání mezi Muzejním spolkem v Bučovicích, Památkovým úřadem a Ředitelstvím lesního úřadu v Bučovicích ohledně uvolnění zámecké registratury k muzejním účelům, květen 1940. Muzejní spolek konstatoval, že má v zámku své sbírky, které se rok od roku rozšiřují, a proto prosil o uvolnění dalších místností v zámku.

43 Z Wartensteina byly do Bučovic převezeny a následně restaurovány tyto kusy nábytku: 5 lůžek, 3 malé intarzované sekretáře, 4 intarzované truhly, 1 skříňka vykládaná slonovinou, 4 velké truhly, 22 stolů s vykládanou deskou, 6 stolů na květiny, 1 pracovní stůl, 6 sofa, 24 čalouněných křesel, 58 židlí, 4 regály na knihy a 10 malých stolů.

mem, ředitelem Památkového ústavu v Brně prof. dr. Karlem Friedrichen Kühnem, lichtenštejnskou ústřední správou a správou statku a zámku Bučovice se jednalo o nutnosti vyjmout z totálního nasazení bučovického stolaře Kudličku, který měl nábytek restaurovat. Lze tedy konstatovat, že v tomto období došlo v Bučovicích alespoň parciálně k zamýšlenému návratu k reprezentační funkci zdejšího zámku.[44] Pro období posledních tří let druhé světové války, zvláště přelom let 1943 a 1944, je zároveň typické, že se Lichtenštejnové snažili bučovický zámek přetvořit na jeden z hlavních depotů svého archivu a knížecích uměleckých sbírek. Vycházeli ze skutečnosti, že zámek leží na střední Moravě uprostřed lesů a venkovské zemědělské krajiny, a že tedy s největší pravděpodobností nebude cílem bombardování. Tento názor se ovšem změnil ve chvíli, kdy na počátku roku 1944 Rudá armáda překročila polské hranice a kdy bylo možno předpokládat zásadní změny v geopolitickém postavení středoevropských států. Lichtenštejnové se v té chvíli rozhodli usilovat o vyvezení svých sbírek směrem na západ, což posléze vedlo k umístění umělecké sbírky na zámku ve Vaduzu.[45]

Plánované či uskutečněné proměny v interiérech bučovického zámku vyvrcholily v poválečných letech a především po roce 1949 vedly k procesu náročných restaurátorských prací v reprezentačních prostorách na zámku. Orgány státní památkové péče poměrně dlouho hledaly vhodného restaurátora, který by zvládl obnovu tak jedinečné památky, za jakou považovaly štukovou, sochařskou a malířskou výbavu reprezentačních sálů zámku v Bučovicích. Nakonec byl vybrán pro restaurování soch a štukových dekorací akademický sochař Miroslav Böswart a pro malby akademický malíř František Fišer. Fišer ve svých zprávách pro zadavatele restaurátorských prací konstatuje špatný stav umělecké výbavy zámeckých sálů a hovoří o tom, že *„malby byly v nedávné době zbytečně zničeny*

44 NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, úřední korespondence, září–říjen 1943, 1944. Ředitel válečného Památkového úřadu prof. Karl Friedrich Kühn (1884–1945) nejdříve nutnost vyjmut stolaře Kudličky z totálního nasazení zpochybňoval, nicméně posléze se v dopise dr. Wilhelmovi vyjádřil v tom smyslu, že věc je již v běhu. Dr. Wilhelm jako poděkování slíbil zabývat se stavebními dějinami lichtenštejnského zámku Zahrádky (Neuschloss) u České Lípy. Kudlička pak v průběhu let 1943 a 1944 nábytek z Wartensteina skutečně restauroval a v úřední korespondenci Památkového úřadu byla vyjádřena spokojenost s jeho prací. Ta měla být proto rozšířena také na restaurování zámečnických výrobků. Slavíček, Lubomír: *Kühn, Karl Friedrich*. In: Horová, Anděla (ed): Nová encyklopedie českého výtvarného umění (dodatky). Praha 2006; Dostalík, Jan: *Max Kühn*. Magisterská diplomová práce na FF MU. Brno 2008; Wilhelm, Gustav: *Der Weg der Liechtenstein-Galerie von Wien nach Vaduz*. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein 95, 1998, s. 1–48; týž: *Der Weg der Liechtenstein-Galerie von Wien nach Vaduz*. Ed. Johann Kräftner. München – Berlin – London – New York 2005, s. 24–25. Zámek Wartenstein, situovaný v jižní části Dolních Rakous, sloužil v době druhé světové války jako jeden z dočasných depotů knížecích sbírek.

45 Wilhelm, G.: *Der Weg der Liechtenstein-Galerie* (2005), s. 20–24.

Obr. 16: Plán Bučovic vypracovaný roku 1943 v souvislosti se snahou o konfiskaci pozemků pro rozšíření továrny Edelmöbel (NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv; reprofoto Tomáš Knoz)

a nahrazeny novou omítkou […]".[46] Nakonec společně se spoluautorkou Miladou Lejskovou-Matyášovou v odborné studii věnované rozboru čerstvě restaurovaných prostor zámku konstatoval, že *„stav těchto maleb byl donedávna velmi neutěšený. Do původně reprezentačních místností byl v roce 1720 nastěhován lichtenštejnský archiv a od té doby se malby již vůbec neudržovaly, ale naopak byly poškozovány smýčením, čímž se stírala zvětralá barevná vrstva"*.[47] Restaurátorské práce na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století znovu otevíraly starší otázku po vztahu lichtenštejnských vlastníků k památkám využívaným k nerezidenčním účelům, v tomto případě konkrétně problém vhodnosti umístění archivu ve vzácných manýristických

46 K osobnosti Miroslava Böswarta Nejedlý, Vratislav: *Miroslav Böswart*. In: Horová, A.: Nová encyklopedie, s. 114. Fišerovu zprávu viz in NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, korespondence Ministerstva kultury v Praze, Krajského národního výboru v Brně a restaurátora Františka Fišera, 1954.

47 Fišer, František – Lejsková-Matyášová, Milada: *Renesanční nástěnné malby ve státním zámku v Bučovicích a jejich restaurace*. Zprávy památkové péče 16, 1956, s. 133–143, zde především s. 133–134.

LEDNICE
perla jižní Moravy

Lednický zámek v Brněnském kraji, nazývaný perlou jižní Moravy, je po celý rok jedním z nejnavštěvovanějších míst naší vlasti. Turisté si zde se zájmem prohlížejí lovecké i orientální sbírky, obrazárnu a bohatou knihovnu. Zanedlouho bude přístupna i další část zámku, v níž bude umístěno myslivecké museum. K zámku přiléhá dvěstěhektarový park s velkým počtem rybničních ostrůvků, upravených jako ptačí rezervace, kde se zdržují vzácné druhy ptactva.

Největší pozornost návštěvníků budí dva živé koberce rudých růží. Zásluhou zahradníka Jiřího Muzikáře je jeden z koberců upraven v gotickém a druhý v renesančním slohu. Ve skleníku 92 m dlouhém, 13 m širokém a 7.5 m vysokém, v němž je umístěno množství palem až 200 roků starých, odkvetly již orchideje a začínají rozkvétat monstery a filodendrony, aronovité rostliny z tropických pásem. Jejich plody jsou

Chlouba jižní Moravy — zámek v Lednici

Každý list roste mnoho let. Stáří rostliny, nalézající se v Lednici, se odhaduje

aquaedukt, antický chrám Tří graciií a chrám Apollonův, gotická kaple sv. Hu-

Obr. 17: Novinový výstřižek s článkem Lednice – perla jižní Moravy, signovaným „ilja řek“ (NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv; reprofoto Tomáš Knoz)

prostorách bučovického zámku. Pravděpodobně mimoděk tak byla zároveň prováděna dekonstrukce obrazu Lichtenštejnů jako úzkostlivých pečovatelů o rodové kulturní dědictví. Podobné konsekvence ostatně přinášela i jednání o rekonstrukci někdejší zámecké zahrady a širšího areálu zámku, jež měla podobně jako úpravy interiérů směřovat k muzeální a památkové prezentaci zámku coby sídla renesanční aristokracie.[48]

Lichtenštejnské zámky byly v meziválečném i poválečném období prezentovány prostřednictvím stereotypu „perla Moravy“;[49] ne vždy se ovšem zásluha o jejich architektonickou a uměleckou kvalitu spojovala přímo s rodem Lichtenštejnů.[50]

48 *Státní zámek Bučovice.* Mezinárodní sympózium Historické zahrady v současnosti. Kroměříž – Praha 16.–20. září 1977. Brno 1977.

49 Viz např. (-š-): *Perla renesanční Moravy.* Lidová demokracie, 10. 10. 1954. Novinový článek, který se věnuje renesančním Bučovicím a restaurování tamějšího zámku Františkem Fišerem, Lichtenštejny v této souvislosti neuvádí. Autorem článku je patrně Břetislav Štorm.

50 O skutečnosti, že konfiskaci a novému využití lichtenštejnských zámků byla věnována velká pozornost a že byla pozitivně vnímána architektonická a umělecká kvalita těchto objektů, svědčí zařazení hned šesti lichtenštejnských zámků mezi 48 historických sídel, která byla na sklonku čtyřicátých let předána do správy Národní kulturní komise (NKK) k památkovému využití. Šlo o následující objekty: Bučovice (konfiskován na základě dekretu č. 12/1945 Sb., k převzetí navržen 1947, NKK předán 8. října 1948 – byl konstatován dobrý stavební stav; plánovány byly expozice soustředící se na renesanční období, zahrady a fortifikaci); Lednice (konfiskován na základě dekretu č. 12/1945 Sb., k převzetí navržen 1947, NKK předán 23. března 1948 – budovy byly poškozené, ale během krátké doby proběhly opravy; část komplexu byla předána Vysoké škole zemědělské); Moravský Krumlov (konfiskován na základě

Základní osou prezentace lichtenštejnských památek veřejnosti bylo převedení pozornosti od vlastníků jiným směrem. Přirozeným vyjádřením uvedeného záměru bylo zacílení na ty stavební fáze památky, které s Lichtenštejny bezprostředně nesouvisely. U renesančních zámků, jakými byly Bučovice nebo Velké Losiny, se výklad koncentroval na renesanční architekturu jako projev humanismu a pokroku, popřípadě na renesanční držitele z prostředí česky hovořící aristokracie – v Bučovicích a Moravské Třebové na Černohorské z Boskovic, ve Velkých Losinách na Žerotíny.[51] Ani v těchto případech ovšem při koncipování expozice památky nemohla zůstat opomenuta kritika šlechty jako vykořisťovatelské třídy.[52] Bučovický Jan Šembera z Boskovic byl (v souladu s některými dobovými prameny)[53] prezentován jako personifikace hýřivého životního stylu;[54] v případě velkolosinských Žerotínů bývala zdůrazňována negativní „reakční" role šlechty a církve ve vztahu k poddanému lidu a jejich úloha organizátorů čaroděj-

---

dekretu č. 12/1945 Sb., k převzetí navržen 1947, NKK předán 6. května 1949 – nacházel se ve špatném stavebním stavu; byl obsazen úřady a nevyužíval se ke kulturním účelům, postupně zde však byla zřízena Muchova expozice); Šternberk (konfiskován na základě dekretu č. 12/1945 Sb., k převzetí navržen 1947, NKK předán na jaře 1948 – byl v dobrém stavebním stavu; v roce 1948 zde došlo k prvním instalacím a jejich zpřístupnění veřejnosti); Valtice (konfiskovány na základě dekretu č. 12/1945 Sb., k převzetí navrženy 1947, NKK předány 24. března 1948 – byly sice v dobrém stavebním stavu, ale prakticky bez mobiliáře); Velké Losiny (konfiskovány na základě dekretu č. 12/1945 Sb., k převzetí navrženy 1947, NKK předány 16. října 1947, fakticky ale již dříve – nacházely se v kritickém stavebním stavu. U h l í k o v á , K.: *Národní kulturní komise*, s. 165–219.

51 Například prezentace zámku ve Velkých Losinách jako žerotínského renesančního sídla je patrná v zachovaných průvodcovských textech (sylabech) z let 1978 a 1983. V úvodních pasážích staršího dokumentu je věnován poměrně značný prostor významu rodu Žerotínů a jeho stavebním aktivitám na Velkých Losinách, a to v povinné i fakultativní části sylabu. Lichtenštejnové jsou naproti tomu zmíněni pouze několika větami, podle nichž provedli na zámku jen dílčí úpravy. Zbořili několik vedlejších budov v areálu zámku, zrušili barokní zahradu a nechali zasklít okna v barokní části arkádového nádvoří. Důležitou informací, byť velmi stručnou a opět zařazenou pouze do fakultativní části sylabu, přitom bylo konstatování, že zámek byl Lichtenštejnům roku 1945 konfiskován ve prospěch státu. Archiv správy zámku Velké Losiny, Zámek Velké Losiny – text průvodcovského sylabu, 1978, s. 1–3; D r a š n a r , V.: *Obraz Lichtenštejnů*. Srov. klasickou práci o zámku v Bučovicích vzniklou v lichtenštejnské době F r a n z , Alois: *Schloss Butschowitz (Mähren)*. Wien 1895.

52 Zajímavý je v tomto ohledu článek Josefa Polišenského o historické vstupní síni na zámku v Miloticích, který k roku 1978 hodnotí význam budování vstupních expozic muzejního typu v zámeckých památkových objektech. Tyto expozice měly návštěvníkovi osvětlit „pravý" kontext památky, často i v souvislosti s životem poddaných či dobově chápanými revolučními tradicemi: *„Historické vstupní síně jsou jedním z nejdůležitějších prostředků společenské prezentace státních hradů a zámků, které v souladu se současnými ideovými a politickými potřebami umožňují v plné šíři ukázat památkový objekt tohoto typu v jeho všech historických funkcích."* P o l i š e n s k ý , Josef: *Historická vstupní síň na Státním zámku v Miloticích*. Jižní Morava, 1978, sv. 14, s. 212–213.

53 MZA v Brně, G 10, inv. č. 656, Paměti Matyáše Matúšky z Topolčan, f. 5r. Jan Šembera z Boskovic je zde v okamžiku smrti charakterizován následovně: „[…] *byl pán divných vášní a vysoké vůli, život svůj nepobožně vedl, s poddanými svými tyransky zacházel; summou: z jeho smrti žádný se nermoutil, měl svých let, když umřel, přes padesáte* […]."

54 D u f k o v á , K.: *Jan Šembera Černohorský*, s. 182–194 (kapitola „Historický obraz osobnosti").

nických procesů ze sklonku 17. století.[55] Role Lichtenštejnů bývala v obou případech upozaděna nebo ignorována, a to vzhledem k délce a významu jejich držby výrazněji u Velkých Losin než u Bučovic (pod oficiálním povrchem se tu však nabízí i alternativní interpretace této skutečnosti: raději vůbec nežli negativně). Ve výkladu o Bučovicích bývá rozhodující váha kladena na objasnění významu architektonických a uměleckých kvalit zámku pocházejících z období Jana Šembery z Boskovic. Pokud se o Lichtenštejnech vůbec hovoří, tak v minimálním rozsahu a v negativní konotaci (František Jelínek v novinovém článku z roku 1957 uvádí, že *„posledními majetníky zámku v Bučovicích byli Lichtenštejnové, Karel a Maxmilián vzali si dcery Jana Šembery za manželky a tak Bučovice přešly do majetku Maxmiliána. Jeho bratr byl smutně proslulý předseda soudu rozhodujícího o popravě českých pánů na Staroměstském náměstí v Praze“*).[56]

Druhou možností, týkající se především lichtenštejnských kmenových sídel – například Lednice a Valtic, bylo odvedení pozornosti od lichtenštejnských stavebníků směrem k bezprostředním budovatelům zámků, tedy architektům, stavitelům, místním řemeslníkům i lichtenštejnským poddaným.[57] Analogický novinový článek z roku 1955 zaměřený na Lednici, kde roli Lichtenštejnů bylo jen stěží možno pominout, se jim věnuje také pouze okrajově. Definuje je jako příslušníky cizí šlechty. Zdůrazňuje, že zatímco v minulosti lednický areál sloužil pouze několika jedincům z prostředí, které bylo českému lidu cizí jazykově i sociálně, nyní se díky otevření zámku široké veřejnosti může s jeho krásami seznámit až 50 000 pracujících z celé republiky. Pokud jde o zámek, park a skleník, zůstávají příslušníci rodu Lichtenštejnů až na zmínku o vybudování komponované romantické krajiny zcela upozaděni. Areál je personifikován prostřednictvím současných lednických zahradníků (Jiří Muzikář) a specialistů z Vysoké školy zemědělské (Jaromír Scholz).[58]

55 Archiv správy zámku Velké Losiny, Zámek Velké Losiny – text průvodcovského sylabu, 1978, s. 9–10, 14–17.

56 Jelínek, František: *Bučovice – perla Jižní Moravy.* Rovnost, 10. 2. 1957. Analogicky např. Mazal, V.: *Hrady a zámky…* Rovnost, 9. 6. 1957. *„Hrady a zámky jsou trvalými dokumenty dřívějších společenských řádů. Mohutné hradby chránily šlechtice, byly však také dělící čarou tříd. Na jedné straně přepych bez míry, na druhé straně bezměrná bída. Renesanční zámek v Bučovicích, slohově čisté dílo kameníků z let 1567–1582, je zároveň dokladem kosmopolitické orientace feudálů. Je kulturním projevem nadřazenosti a výjimečnosti jedince v rámci své třídy.“*

57 Již 2. května 1946 se na zámcích Lednice a Valtice konala pod předsednictvím Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity konference reprezentantů různých institucí, která měla zaznamenat válečné škody na někdejších lichtenštejnských zámcích a jejich saletech a voluptáru a určit rovněž směry jejich dalšího rozvoje. Zatímco zástupce Zemského národního výboru Životský ve svém projevu zdůraznil význam dekretů a *„vrácení majetku cizácké šlechty do rukou českého lidu“*, z ostatních projevů bylo patrné ocenění dlouholetého působení někdejších budovatelů Lednicko-valtického areálu. MZA v Brně, B 280 Zemský národní výbor Brno, kart. 3267, Objekty a úpravy v zámcích Lednice a Valtice; kart. 4322, Odhad válečných škod na lednickém zámku, saletech a hospodářských stavbách. Za laskavou informaci děkuji dr. Emilu Kordiovskému.

58 *Lednice – perla Jižní Moravy.* Československý svět, 26. 9. 1955.

Obr. 18: Záběr z pořadu Dostaveníčko v Lednici, úvodní titulky (Archiv České televize Brno)

Uvedený princip se přitom neomezuje pouze na padesátá léta, ale v prostředí masových médií se s ním lze setkat ještě v polovině osmdesátých let 20. století. V úvodních dialozích zábavného televizního pořadu *Dostaveníčko v Lednici*, který byl natočen brněnským studiem Československé televize roku 1984, nejdříve moderátoři ve zdánlivě herecky ztvárněném dialogu oznamují, že v pořadu nepůjde ani tak o oslavu mecenášů architektury a umění z rodu Lichtenštejnů, jako spíše o ocenění práce umělců pracujících v jejich službách. Lichtenštejnové podle komentáře „[…] *uměli těžit z polohy zámku i feudálních výsad, přízně panovníků, zákulisní politiky, a dokonce konfiskátů v pobělohorské době, takže se dá říci, že dějiny zámku jsou vlastně dějinami Lichtenštejnů* […]. *Pro mě jsou spíše dějinami těch, kteří zde tvořili, zakládali, budovali* […] ". V následné férii složené ze scének a písniček dialogy tohoto charakteru pokračují, na druhou stranu je ovšem v romantickém duchu rod Lichtenštejnů jakožto budovatel lednického areálu, včetně jeho historizujících architektur, přece jen pozitivně oceněn a o Lednici se zde stejně jako ve výše citovaných novinových článcích hovoří jako o *„perle jižní Moravy"*.[59] Tato skutečnost, jež se ostatně ani zdaleka netýkala pouze sledovaného případu a platila v dané době i v obecné rovině, poměrně

59 *Dostaveníčko v Lednici*. Hudebně zábavný pořad. ČST Brno 1984. Odborný poradce PhDr. Miroslava Nováková, scénář František Brüstl, režie Jan Eisner.

zásadním způsobem dokládá, že i v období, které nepřálo objektivnímu zhodnocení role Lichtenštejnů v dějinách českých zemí, bylo vytváření jejich obrazu na základě kontinuálních počinů v oblasti sběratelství uměleckých děl, komponování různých typů kulturní krajiny nebo budování užitkové i okrasné architektury důležitým fenoménem.

Obraz rodu Lichtenštejnů zachycený v textech z provenience památkové péče a prezentovaný přímo v památkových objektech byl proměnlivý v čase, v prostoru a v závislosti na konkrétní historii objektu. Významnou skutečností například bylo, že autory průvodcovských textů a brožur k jednotlivým objektům byli často historikové umění, kteří se s ideologií komunismu osobně neztotožňovali (např. Miloš Stehlík – Lednice, 1955; Zdeněk Kudělka – Valtice, 1962) a pro něž je obvykle typické soustředění se na formálně-architektonický a uměleckohistorický popis daného místa, oproštěný od čistě historického výkladu a ideologických formulací.[60] V samotné Národní kulturní komisi a v dalších orgánech památkové péče navíc ve sledovaném nelehkém období pracovaly mnohé osobnosti, jež charakterizuje nejen odborná akribie, ale také duchovní a nadčasový přístup k předmětu jejich zájmu. Za všechny lze jmenovat alespoň katolického intelektuála Břetislava Štorma, který se navíc bezprostředně zasloužil o památkovou restauraci a prezentaci některých jihomoravských lichtenštejnských zámků, včetně zámku v Bučovicích.[61]

60 Viz např. brožury k dějinám, architektuře a uměleckému zpracování jednotlivých šlechtických sídel, které zpravidla vydávaly příslušné orgány památkové péče. K Bučovicím Menclová, Dobroslava: *Bučovice.* Státní zámek, město a okolí. Praha 1954. Ke Kostelci na Černými lesy Lejsková-Matyášová, Milada: *Zámek v Kostelci nad Černými lesy ve světle urbáře z roku 1677.* Umění 4, 1956, s. 322–337. K Lednici Stehlík, Miloš: *Lednice.* Praha 1955; Paukert, Jiří: *Lednice.* Brno 1967; Charvátová-Sedláčková, Ema – Štorm, Břetislav: *Lednice.* Státní zámek. Praha 1958². K Moravské Třebové Hikl, Rudolf: *Moravská Třebová.* Náčrt jejích dějin. Moravská Třebová 1949; Pechová, Oliva et al.: *Moravská Třebová.* Městská reservace Státní památkové správy. Praha 1957. K Moravskému Krumlovu Stehlík, Miloš: *Zámek v Moravském Krumlově.* Brno 1967. Ke Šternberku Rokyta, Hugo – Valíček, Josef (edd.): *Šternberk na Moravě.* Státní hrad, město a okolí. Praha 1951. K Úsovu Burian, Václav: *Hrad Úsov a jeho lesnicko-lovecké sbírky.* Praha [1956]; Machytka, Lubor: *Hrad a zámek Úsov.* Praha 1960; Jankovský, Adolf: *Hrad a zámek Úsov.* Olomouc 1963. K Valticím Voldán, Vladimír: *Ke vzniku některých uměleckých staveb v okolí Valtic.* Vlastivědný věstník moravský 14, 1959, s. 156–164; Kudělka, Zdeněk: *Valtice.* Praha 1962. K Velkým Losinám Machytka, Lubor: *Velké Losiny.* Praha 1960; Spielmann, Petr: *Velké Losiny.* Ostrava 1963; Bartušek, Antonín et al.: *Velké Losiny.* Státní zámek, město a okolí. Praha 1954.

61 Štorm, Břetislav: *Mezi žízní budoucnosti a trýzní minulosti.* Výbor z textů k architektuře, umění a památkové péči. Výběr textů Vojtěch Štorm, doslov a odborná spolupráce Petr Štoncner. Brno 2008; Černý, Jiří: *Vzpomínka na Břetislava Štorma.* Zprávy památkové péče 7, 2000, s. 204–206; týž: *Břetislav Štorm a Chrámové družstvo v Pelhřimově.* Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 37, 2000, s. 257–275; Hanuš, Jiří: *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů.* Brno 2005. Břetislav Štorm například prosazoval důslednou památkovou opravu celého komplexu zámku v Bučovicích včetně jeho přírodního okolí a postavil se i proti zájmům Ústředního ředitelství Československých státních lesů. NPÚ-ÚOP v Brně, Starý památkový archiv, Bučovice, jednání Národní kulturní

V padesátých letech nicméně (nebo dost možná i proto) na základě instrukce Národní kulturní komise z roku 1951 byla do těchto jejich textů vkládána oficiální centrálně prefabrikovaná předmluva ideologického charakteru, která měla být prezentována vždy na úvod prohlídky objektů: *„Po vítězství slavné Rudé armády v roce 1945 a po vítězství únorovém v roce 1948 byla u nás navždy odstraněna přízivnická kasta, bývalá šlechta. Změnila se od základu celá tvářnost našeho státu, změnilo se od základu vědomí našich lidí. Hrdiny se u nás stávají budovatelé socialismu, naši dělníci a rolníci, úderníci a zlepšovatelé atd.*“[62] Podobný „vložený“ text se ostatně vyskytuje nejen v průvodcovských sylabech, ale také v památkářských brožurách, například v úvodní pasáži statě Jarmily Vackové ke Kroměříži,[63] a to ačkoliv sama autorka dobovou ideologii odmítala a její blízká příbuzná, historička a teoretička umění Růžena Vacková, byla v době vzniku tohoto textu dokonce politickou vězenkyní.[64] Rozpor mezi dobovým hodnocením Lichtenštejnů

komise, Památkového ústavu, Správy zámku Bučovice a Ústředního ředitelství Československých státních lesů, srpen 1949.

62 Národní archiv (NA), Státní památková správa (SPS), kart. 18, sign. I-m. Srov. také Dršnar, V.: *Obraz Lichtenštejnů*, s. 17 (příloha „Text předmluvy průvodců na státních hradech a zámcích z roku 1951“); Uhlíková, K.: *Národní kulturní komise*, s. 151–152.

63 Vacková, Jarmila: *Kroměříž*. Městská památková rezervace a státní zámek. Praha 1960. Zde je obsažen úvodní text: *„Při sledování dějin města Kroměříže a jeho výtvarných památek se setkáme se zcela zvláštní situací, naprosto odlišnou od vývoje v jiných městech u nás. Budeme neustále svědky nápadné disproporce mezi hlučně okázalými výsledky činů církevních feudálů a tím, co vznikalo z rukou potlačeného zdejšího měšťanstva. Uvidíme mnohé skvělé umělecké dílo, avšak nesmíme zapomínat na to, za jaké situace se zrodilo. Neboť úkolem zdejších církevních staveb bylo hlásat moc a slávu katolické církve. Olomoučtí biskupové a arcibiskupové se dovedli zařizovat rozpínavě v našem prostředí, z jehož práce budovali své nákladné církevní politiky. Za smutné doby pobělohorského temna zval biskup Karel Lichtenštejn do Kroměříže cizí umělce, kteří tu měli vytvořit jakousi analogii okázalých církevních residencí katolického jihu, což se také skutečně do značné míry podařilo. Každým činem a na každém kroku bylo třeba mluvit o tom, že mocenské posice vítězné protireformace jsou plně zajištěny.*“ O skutečné osobnosti Jarmily Vackové (1930–2011) si nicméně můžeme učinit představu například na základě shrnutí jejích textů v knize Vacková, Jarmila: *Odpovědi obrazů*. Mistři starého Nizozemí. Praha 2001. Srov. též Kotková, Olga: *Jarmila Vacková*. Eyckovské a jiné hádanky. In: Bartlová, Milena – Pachmanová, Martina (edd.): Artemis a Dr. Faust. Ženy v českých a slovenských dějinách umění. Praha 2008, s. 134–142. Zde autorka ve snaze charakterizovat vztah mezi odbornou akribií a odmítnutím dobových prorežimních úliteb u Jarmily Vackové konstatuje, že, *„ani v jedné z citovaných knih, ani v žádné její stati nenajdeme sebemenší úlitbu tehdejšímu režimu. Jakkoliv přístup Vackové byl jinak důsledně historický, současnost badatelka se stejnou důsledností ignorovala a vyeliminovala ji tak – alespoň na papíře – ze svého světa. Pro ilustraci poměrů neuškodí připomenout, že celá řada odborných knih či katalogů z konce osmdesátých let 20. století ještě zmiňuje zásluhy Vítězného února 1948 či kulturní politiku KSČ*“. Životopis a bibliografii viz in Kroupa, Jiří: *Jubileum Jarmily Vackové*. Umění 43, 1995, s. 592–597.

64 Růžena Vacková (1901–1982) byla teoretička a historička umění. Absolvovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, od roku 1946 byla profesorkou. V letech 1943–1945 byla vězněna nacisty. Po válce se zapojila do činnosti katolických kroužků inspirovaných chorvatským jezuitou Tomislavem Kolakovičem. Spolupracovala s Otou Mádrem, Josefem Zvěřinou a dalšími. V únoru 1948 vystoupila na podporu prezidenta Beneše. Ohradila se proti vylučování studentů. V roce 1951 byla zatčena a v červnu 1952 odsouzena v procesu Mádr a spol. za vyzvědačství a velezradu na 22 let vězení. Růžena Vacková v něm strávila téměř 16 let. Ve vězení organizovala vzdělávací přednášky. Vacková, Růžena: *Ticho*

na jedné straně a obecným vnímáním šlechty jako sociální třídy na straně druhé řešila Národní kulturní komise v souladu s výše uvedenou praxí. Zdůrazněno tedy bylo, že architektonické a umělecké skvosty sloužily malé skupině právně a sociálně predikovaných osob, a to ačkoliv vznikly z práce jejich poddaných, tedy pracujícího lidu: *„Po třídě bývalých kapitalistů a po feudální šlechtě zdědili jsme jejich sídliště, zámky a hrady, naplněné hodnotami vysoké umělecké a kulturní úrovně zašlých staletí. Hned na počátku si musíme připomenouti, že tyto klenotnice architektury, sochařství a malířství a jiných předmětů bytové kultury byly pořízeny a nashromážděny za nepopsatelného utrpení a strádání našich předků, drobných pracujících lidí. To, co uvidíte na našich zámcích, jest mnohdy práce těch nejpřednějších umělců své doby. Tuto krásu užívalo jen několik málo jedinců, bývalých šlechticů a kapitalistů. Dnes se změnily poměry tak, že dělníci, rolníci a pracující inteligence jsou pány naší vlasti. Dnes se stáváme všichni dědici a uživateli veškeré nashromážděné i nově se tvořící kultury a umění na věčné časy.“*[65] V podobném duchu se navíc vyjadřovaly i některé oficiální dokumenty publikované v časopisech Památkového ústavu v padesátých letech. Dokládají to například teoretické stati z časopisu *Brněnský kraj* z roku 1956: *„Zatímco kapitalismus viděl v památkách především symboly moci šlechty, církve a kapitalistických zbohatlíků, vyzvedla socialistická společnost zcela jiné ukazatele, podle nichž hodnotí památky a pečuje o jejich záchranu* […],“ napsal Josef Pošmourný, mimo jiné i s odkazem na nové využití památkových objektů a opravu Míčovny Pražského hradu.[66]

S postupem času docházelo k odideologizování, takže například text Zdeňka Kudělky v brožuře o zámku ve Valticích z roku 1962 se již věnuje výhradně uměleckohistorickému popisu zámku a je zcela prost jakýchkoliv ideologických pasáží. Jeho hodnocení rodu Lichtenštejnů jakožto budovatelů valtického zámku a mecenášů kultury a umění je dokonce implicitně pozitivní. Pokud jsou takové pasáže v textech tohoto typu přece jen obsaženy, je v nich nicméně i nadále patrný rozpor mezi negativním hodnocením Karla I. z Lichtenštejna a jeho „zakladatelské“ generace rodu (který je i nadále charakterizován jako cizí) a pozitivně vnímanou kvalitou architektonických a uměleckých děl, které po rodu Lichtenštejnů zůstaly.[67]

---

s ozvěnami. Dopisy z vězení z let 1952–1967. Praha 1994; tá ž: *Vězeňské přednášky*. Praha 1999.

65 NA, SPS, kart. 18, sign. I-m. Srov. také Drašnar, V.: *Obraz Lichtenštejnů*, s. 17 (příloha „Text předmluvy průvodců na státních hradech a zámcích z roku 1951“); Uhlíková, K.: *Národní kulturní komise*, s. 151–152.

66 Pošmourný, Josef: *Péče o kulturní a historické památky v lidově demokratickém Československu*. Brněnský kraj. Časopis Krajského národního výboru v Brně 5, 1953, č. 3, s. 15–16. (Šlo o číslo časopisu speciálně věnované Výstavě státní památkové péče v Brně.) Při restaurování sgrafit na fasádě Míčovny Pražského hradu byly pro doplnění ikonologických vyobrazení sedmi svobodných umění, živlů a sedmi lidských ctností zvoleny symboly současného života a sepětí dělnické a rolnické třídy – průmyslu (s motivy pětiletky) a zemědělství.

67 K hodnocení Karla I. z Lichtenštejna českou historiografií recentně Winkel-

Obr. 19: Náměstí a zámek v Bučovicích kolem roku 1950 s alegoriemi rámujícími dobové slavnosti (Soukromá sbírka pohlednic ing. Jaroslava Ošance; reprofoto Jaroslav Ošanec)

Shrnutí

Předkládaný text samozřejmě nemohl obsáhnout celou složitou problematiku konstrukce obrazu rodu Lichtenštejnů prostřednictvím jejich zámeckých sídel ve všech náležitých dimenzích a kontextech. Několik shrnujících tezí je však na základě zjištěných skutečností přece jen možné formulovat.

Primární funkce rodového sídla jako místa paměti je obvykle spjata s dobou jeho vzniku nebo důležitých rekonstrukcí, které se obvykle architektonicky nebo ikonograficky přímo či zprostředkovaně vážou k důležitým obdobím rodu. V případě Lichtenštejnů mohou být takovými časovými úseky doba středověkého nástupu rodu, náboženské konverze, uzavření majorátní smlouvy, prosazení se rodu mezi představitele nové knížecí vrstvy či období barokního rozmachu. Tyto důležité etapy potom sehrávají

b a u e r , Thomas: *Karl von Liechtenstein und das „Prager Blutgericht" vom 21. Juni 1621 als tschechischer Erinnerungsort im Spiegel der Historiographie.* In: Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (edd.): Liechtensteinische Erinnerungsorte, s. 51–71 (česká verze W i n k e l b a u e r , Thomas: *Karel z Lichtenštejna a staroměstská exekuce 21. června 1621 jako české místo paměti v zrcadle historiografie.* In: Geiger, P. – Knoz, T. (edd.): Místa lichtenštejnské paměti, s. 49–62).

významnou úlohu při moderních rekonstrukcích zámeckého sídla a při jeho využití pro rekonstrukci či de-konstrukci, interpretaci a reinterpretaci významu rodu Lichtenštejnů v moravských, českých nebo středoevropských dějinách. První stupeň takové nové konstrukce obrazu je ještě v gesci samotného rodu a odehrává se v duchu historismu kolem roku 1850 (Lednice) nebo pozdního historismu kolem roku 1890 (Liechtenstein, Šternberk). Druhý stupeň je spjat s reinterpretací zámeckého sídla vnějším činitelem po roce 1945, v případě českých zemí zpravidla československým státem, a je pro něj typické vnímání zámku jako objektu památkové péče, ale také konstrukce obrazu jeho někdejších držitelů v intencích dobové moci a ideologie (např. Bučovice, Lednice).

Z hlediska estetických kritérií je v prvním případě charakteristický návrat k minulým časům, respektive ke středověkým, renesančním či barokním výrazovým prostředkům, ve druhém případě rekonstrukce sledují nově interpretovaná a zdůvodňovaná historizující kritéria památkové péče. Obecně se na uvedených rekonstrukcích podíleli významní specialisté (v prvním případě stavitelská rodina Schlepsů, architekt Karl Gandolf Kayser, architekt Karl Weinbrenner, ve druhém případě architekt Břetislav Štorm, historikové Franz Wilhelm nebo Miloš Stehlík).

Posledním důležitým elementem, který ovlivnil rekonstrukci obrazu, byla jeho funkce a účel využití. Především šlo o to, zda byl objekt využíván jako rezidence, muzeum nebo sloužil správním či hospodářským účelům. V prvních dvou případech mohl být zcela rekonstruován v romantickém historizujícím duchu (Lednice, Liechtenstein) nebo pouze dotvořen a modernizován s využitím původních architektonických prvků a estetických hodnot (Valtice). Naopak u poslední možnosti byla upřednostněna funkce na úkor architektonických a uměleckohistorických kritérií. Také tento přístup, který byl již v meziválečném období předmětem debat mezi lichtenštejnskými majiteli a státními orgány památkové péče, byl zásadním způsobem modifikován po vyvlastnění lichtenštejnských sídel a po nástupu komunismu. Samozřejmě i zde sehrávala zásadní roli transformovaná funkce, tedy skutečnost, zda se objekt dostal mezi památky první kategorie a měl sloužit jako muzeum životního stylu šlechty (např. Lednice, Bučovice, Valtice, Šternberk), nebo byl využit k jiným účelům (např. Břeclav, Uherský Ostroh). Podobně jako v předchozích obdobích byli nicméně i tehdy rozhodujícím elementem pro způsob konstrukce obrazu původních lichtenštejnských vlastníků konkrétní lidé, kteří se na jeho vytváření podíleli.

Die Konstruktion des Bildes des Hauses Liechtenstein in der mährischen Denkmalpflege

Ziel des hier vorgelegten Beitrages ist der Versuch, das Bild des Hauses Liechtenstein zu zeichnen, wie es deren Residenzen bieten und wie es durch die Denkmalpflege vermittelt wird, und zwar schwerpunktmäßig nach der Konfiszierung der Schlossresidenzen der Liechtensteiner in Mähren und deren Öffnung für Besucher aus den Reihen der breiten Öffentlichkeit.

Ein langzeitliches historisches Phänomen, das wir als allgemein beschreiben können, welches freilich zugleich ein spezifisches Attribut des Hauses Liechtenstein darstellt, ist die Konstruktion des Bildes mit Hilfe familiärer Denkmäler und zugleich unter Nutzung ihrer Präsentation für die Öffentlichkeit. Ein bestimmter Typ der Konstruktion der eigenen Erinnerung ist bereits mit der planmäßigen Errichtung von Familienresidenzen sowie weiterer architektonischer Ensembles verbunden, die dieser Typ der Repräsentation in seiner symbolischen Sprache in sich verbirgt. Das „zweite Leben" der Autopräsentation und Konstruktion der Familienerinnerung steht sodann im Zusammenhang mit der Musealisierung des Adelssitzes im 19. Jahrhundert. Damals ließ eine ganze Anzahl von Adelsgeschlechtern ihre Residenzen umbauen und neu ausstatten, um mit diesen Ausdrucksmitteln auf Altertümlichkeit und gesellschaftliche Bedeutung der eigenen Familie zu verweisen, wenn auch vielfach künstlich konstruiert bzw. die Familientraditionen der vorherigen Eigentümer des Schlosses ausnutzend.

Die Konstruktion des eigenen Bildes der Liechtensteiner unterscheidet sich von den hier aufgeführten Beispielen dergestalt, dass angesichts der altehrwürdigen Herkunft des Fürstenhauses Liechtenstein das Bedürfnis einer Präsentation in Verbindung mit einem anderen Adelsgeschlecht natürlicherweise fehlt, auch wenn vor allem die Verbindung mit dem Geschlecht der Černohorský von Boskowitz in der Liechtensteinischen Präsentation im 19. und 20. Jahrhundert eine sehr wichtige Rolle spielte, und zwar vor allem innerhalb der Grenzen Mährens und der böhmischen Länder bzw. der Zwischenkriegs- und Nachkriegstschechoslowakei. Bei der diese geographische und politische Dimension fortführenden Betrachtung lässt sich offenkundig als Fluchtpunkt der Konstruktion des eigenen Bildes die Burg Lichtenstein in Maria Enzersdorf bei Mödling betrachten, wo die Dimension der Musealisierung und der Konstruktion des Bildes das zentrale Phänomen bildet.

Die Burg Liechtenstein selbst lässt sich als in drei fiktive Zonen eingeteilt betrachten: 1) Die romanische Kapelle St. Pankratius ist der am besten erhaltene Teil der Burg. Er verweist unmittelbar auf die Persönlichkeit des Gründers des Geschlechts, Hugo von Liechtenstein, darüber hinaus auch auf die präsentierte religiöse Frömmigkeit der Liechtensteiner. 2) Den zweiten Bereich – und zwar aus der Perspektive der Disposition des Baukomplexes – bildet der vollständig von dem Architekten Joseph Hardtmuth neu konzipierte Schwarze Turm, der durch seinen Fortifikationscharakter wiederum auf die Erfolge der Liechtenstein auf militärischem Felde verweist, was auch den Erneuerer der Burg, Johann Joseph I. von Liechtenstein (1760–1836) betraf. 3) Der Bau des Palas ist in komplizierter Art komponiert und formt grundlegender Weise die Kultur der Erinnerung an die Liechtensteiner. Sofern dies möglich war, wurde bei der Rekonstruktion in situ auf das vorhandene ursprüngliche romanische Mauerwerk zurückgegriffen, an das das pseudoromanische Mauerwerk, ergänzt durch flankierende sowie auch neu angefertigte (pseudo)romanische Stein- und plastische Elemente anknüpfte (z. B. eine *Thronende Madonna* aus dem 14. Jahrhundert in einem neuen, pseudoromanisch geschaffenen Schlafzimmer). An den Charakter der ursprünglichen Burg Hugos von Liechtenstein knüpfte auch die Ausstattung des Interieurs (Gestalt aus der Regierungszeit Johann Josephs I. und Johannes II. von Liechtenstein) an.

Die Musealisierung eines Teil der Liechtensteinischen Schlossresidenzen und umgekehrt die Umwandlung anderer von Residenzen zu behördlichen und wirtschaftlichen Zentren; etwa so verliefen die Anfänge der Ingerenz der modernen staatlichen Denkmalpflege in die Absichten der liechtensteinischen Eigentümer, wobei in der Konsequenz Untersuchun-

gen veranlasst werden, inwieweit die Liechtensteiner ihr Schloss Butschwitz (Bučovice) als Denkmalobjekt verstehen und in welchem Umfang als funktionale Angelegenheit – einen Ort für die Unterbringung des Archivs. Das Denkmalinstitut stellte seinerzeit gewisse Befürchtungen vor einer Abwanderung und Skartierung der Archivalien, die darüber hinaus in den historischen Räumlichkeiten des Butschowitzer Schlosses untergebracht waren. Die ganze Angelegenheit lösten am Ende zwei bedeutende Persönlichkeiten des mitteleuropäischen Archivwesens – der Leiter des Liechtensteinischen Hausarchivs Franz Wilhelm und die Direktor des Mährischen Landesarchivs in Brünn František Hrubý. Letzterer verfasste damals für die Organe der Denkmalpflege ein Gutachten, demzufolge die Befürchtungen vor einer Überführung und Skartierung der Archivalien wenig begründet seien, so dass lediglich unbrauchbare Dokumente entsprechend genauer Skartierungsvorschriften einer Kassation unterlagen.

Im Zeitraum nach 1918 begann auf die Wahrnehmung der Adelsresidenz als eines Denkmals schrittweise die professionelle staatliche Denkmalpflege einzuwirken, die zusammen mit Eingriffen in den baulichen Zustand des Schlosses auch dessen Außenwirkung und die denkmalpflegerische Präsentationsrolle verfolgte. Diese Tatsache lässt sich gut an einigen Beispielen beobachten, die das liechtensteinische Schloss in Butschowitz betreffen, wobei diese Fälle in den Archivdokumentationen des Nationalen Denkmalamts in Brünn aufbewahrt sind. Beim Versuch einer Auswertung der genannten Materialien können wir feststellen, dass – bei einer gewissen Vereinfachung – der denkmalerische bzw. architektonisch-künstlerische Charakter der Schlossresidenz unmittelbar mit den Veränderungen der politischen Regime und der politisch motivierten Ereignisse und „Erfordernisse“ im 20. Jahrhundert zusammenhängt, dass dieser Charakter jedoch zumindest ursprünglich hiervon unabhängig war und dass man sich bemühte, dass Denkmal in seinem langzeitlichen Bestand ohne Berücksichtigung der Veränderungen der Regime und häufig auch die nationale bzw. politische Zugehörigkeit des Besitzers wahrzunehmen. Ingeriert in die Nutzungsrechte wurde hierbei der (liechtensteinische) Besitzer des Denkmals, und zwar in einigen Fällen zu seinen Gunsten, in anderen Fällen wiederum im Widerspruch zu seinen Absichten. Zugleich zielte dieses Vorgehen auf eine bestimmte Form der Präsentation des Besitzers, die sich dessen ungeachtet in vollem Umfang erst nach der Öffnung des Schlosses für die Öffentlichkeit in den fünfziger Jahren zeigte. Weitere Partner der sich wandelnden Organe der Denkmalpflege waren neben dem ursprünglichen Besitzer und dem Staat noch die Organe der lokalen Verwaltung, Forst- und Industriebetriebe usw. Den Ausgangspunkt bildete – offenkundig bereits seit den zwanziger Jahren – das Bestreben der Denkmalpflege, die das Schloss umgebende Fläche von der Bodenreform auszunehmen. Die Denkmalpflege handelte so zu Gunsten des liechtensteinischen Besitzers, wenn sie auf diejenigen Paragraphen im Gesetz über die Bodenreform hinwies, die den Umfang der Reform in jenen Fällen beschränkte, in denen der Boden unmittelbar mit Denkmalobjekten zusammenhing und eine Besitzveränderung dem Denkmalcharakter des Objekts widersprochen hätte.

Im nachfolgenden Zeitraum wurde diese Vorgehensweise konsequent verteidigt, und zwar sowohl gegenüber dem ursprünglichen Besitzer als auch gegenüber den staatlichen Interessen der jeweiligen Regime.

In den eigentlichen Innenräumen des Schlosses ging es im ersten Zeitraum um eine Definierung des Verhältnisses zwischen dem liechtensteinischen Besitzer und dem Anspruch der Denkmalpflege hinsichtlich einer denkmalerischen Präsentation des Objekts. Dies zeigte sich u. a. im Bemühen, die Unterbringung des Archivs in repräsentativen, denkmalerisch wertvollen Räumen des Schlosses zu kontrollieren, den Anstrengungen hinsichtlich einer Regulierung des Verhältnisses zwischen dem Butschowitzer Museum und der Unterbringung des liechtensteinischen Archivs, das Bemühen einer Regulierung der Errichtung einer obrigkeitlichen Wohnung im ersten Stock des Schlosses und dem damit in Zusammenhang stehenden Bemühen hinsichtlich der Ausstattung des Butschowitzer Schlosses mit historischem Mobiliar, das aus Schloss Wartenstein überführt wurde.

Dies alles floss nach 1949 in die Leitung des Prozesses anspruchsvoller Restaurationsarbeiten in den Repräsentationsräumen im Schloss ein, die zusammen mit der Rekonstruk-

tion des ehemaligen Schlossgartens und des weiteren Areals des Schlosse einer musealen und denkmalerischen Präsentation des Schlosses als Residenz der Renaissancearistokratie dienen sollte.

Johann Kräftner

Poslání umění – umění jako vyslanec

Message of Art – Art as a Messenger

When we look back into history we find that art and works of art often served as diplomatic means. The realization that also the Liechtenstein princely family perceived their artistic treasures in this manner is not new. In 1948 the Museum in Luzern for the first time introduced to the public the treasures from the collections of the princely house including paintings, sculptures and applied arts. In this manner the curators of the Princely Collections plan their exhibitions, which in the past years took place in numerous places around the world. In their choice of exhibition venues, they prefer those destinations, where the Liechtenstein state needs to be presented or where it wishes to present the history and achievements of the princely dynasty. An expession of the good relations between Liechtenstein and Russia were the two exhibitions organized in the latter country: the exhibition from the Biedermeier collections in the Pushkin Museum in Moscow in 2009 and a recent exhibition of Flemish paintings (summer 2014). At present, the Princely Collections organize exhibitions especially in south and southeastern Asia – Japan, China, Singapore and Taiwan. In these cases it is also possible to observe the manner in which art may facilitate and enrich the development of political relations.

Key words: the Principality of Liechtenstein, the Liechtensteins, art, diplomacy, the Princely Collections

Pohlédneme-li zpět do historie, můžeme konstatovat, že umění a umělecká díla sloužila velmi často jako prostředek diplomacie. Známe diplomatické dary, které provázejí celé dějiny umění. Obzvláště v období renesance a baroka si diplomatičtí partneři vyměňovali nejrůznější umělecké cennosti ve snaze získat si druhou stranu, posílit vlastní pozici nebo připoutat si vhodné nevěsty či ženichy pro své děti.

Víme o uměleckých darech, které si vídeňský císařský dvůr a Vysoká Porta v Istanbulu vyměňovaly i v časech nejnapjatějších vzájemných vztahů, aby zklidnily rozbouřené vlny nebo alespoň obohatily vlastní pokladnice. V Topkapiho serailu v Istanbulu se v pravém významu tohoto slova prohýbaly regály pod talíři z Du Paquierovy manufaktury či pod konvicemi, šálky a poháry nejvybranější a nejvzácnější vídeňské produkce, jež se tímto způsobem dostaly až na nejvýchodnější okraj evropského kontinentu.[1] Zde

1 Z e l e k e , Ghenete: *Geschenke, Diplomatie und Handel.* Du-Paquier-Porzellan ausserhalb des Habsburgerreiches. In: Chilton, Meredith (ed.): Fired by Passion. Barockes Wiener Porzellan der Manufaktur Claudius Innocentius Du Paquier. Bd. 2. Stuttgart 2009, s. 912 n.

se také nachází velké množství vzrušujících, ovšem dodnes těžko dostupných exponátů v tureckém stylu, což jednoznačně dokazuje, s jakým úsilím se v polovině 18. století ve Vídni snažili dosáhnout uklidnění ve vzájemných vztazích. Jako ironie dějin pak působí skutečnost, že tyto umělecké skvosty sice přečkaly dlouhá staletí v nepoškozené podobě, ovšem nemalá část z nich padla za oběť poslednímu velkému zemětřesení v Istanbulu.

Také v dnešní době, což dokládají četné příklady z posledních desetiletí, musejí nejvýznačnější umělecká díla postoupit mnohdy dalekou cestu, aby se stala součástí významných či delikátních státních návštěv, a přispěla tak k oteplení vztahů mezi ne zcela spřátelenými zeměmi. V Metropolitním muzeu umění (Metropolitan Museum of Art) v New Yorku se tak ocitla umělecká díla z Moskvy, z Kyjeva a z Pekingu, která by jinak nikdy neopustila svou vlast. Cimelie z florentské Galerie Uffizi (Galleria degli Uffizi) i Botticelliho *Jaro* (*La Primavera*) tak směly opakovaně opouštět Itálii, aby předsedovi tamní vlády – řeč je především o Silviu Berlusconim – umožnily přijetí v Paříži. Uvedený předseda vlády posléze zamýšlel okrášlit své privátní sídlo La Maddalena na Sardinii u příležitosti vrcholné schůzky představitelů zemí G 8, která se zde konala, starořeckými *Bronzy z Riace*. V tomto případě však již pohár přetekl a na základě vítězství rozumu zůstaly sochy v odpovídajícím přístřeší svého stávajícího domova.

Zjištění, že lichtenštejnský knížecí rod nahlíží na své umělecké poklady rovněž jako na prostředek diplomacie, není žádnou novinkou. Roku 1948 mohl Lucern zažít učiněnou explozi, když byly v tamním muzeu umění poprvé prezentovány veřejnosti v rámci obří podívané všechny poklady ze sbírek knížecího domu, zahrnující malby, sochy a předměty uměleckého řemesla, které z takové blízkosti a tak intenzivně dosud nemohly být studovány.[2] Tato výstava byla zamýšlena také jako malé poděkování Švýcarsku za jeho pomoc, kterou poskytlo malému a válečnými událostmi ohroženému Lichtenštejnsku.

Podobné cíle sledovala i výstava v Metropolitním muzeu umění v New Yorku v letech 1985–1986.[3] Také v tomto případě bylo motivem jejího uspořádání vyjádření díku, tentokrát Spojeným státům americkým. Přes Atlantik u příležitosti této akce putovala díla – máme na mysli především lichtenštejnský *Zlatý vůz* –, která vskutku nemohla být převážena příliš často.

Zcela v tomto smyslu plánují Knížecí sbírky (dnes oficiálně nazývané Liechtenstein. The Princely Collections) své výstavy, které v posledních

2 W i l h e l m , Gustav Franz (ed.): *Meisterwerke aus den Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein.* Ausstellung im Kunstmuseum Luzern, 5. Juni bis 31. Oktober 1948. Luzern 1948.

3 K e l l e h e r , Bradford D. (ed.): *Liechtenstein.* The Princely Collections. New York 1985.

Obr. 1: Přípravné práce při instalaci výstavy v Lucernu roku 1948 (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

letech obetkaly hustou sítí celý svět. Preferovány jsou destinace, kde je záhodno propagovat lichtenštejnský stát či aktivity jeho knížecí dynastie.

Znamením dobrých vztahů mezi Lichtenštejnskem a Ruskem byly obě výstavy uspořádané v této zemi: výstava ze sbírek biedermeieru ve Státním muzeu výtvarných umění A. S. Puškina (Gosudarstvennyj muzej izobrazitel'nych iskusstv imeni A. S. Puškina) v Moskvě roku 2009[4] a teprve zcela nedávno, v létě roku 2014, uskutečněná výstava vlámského malířství, jež se těšila neuvěřitelnému zájmu publika.[5]

Vztahy Lichtenštejnska a Lichtenštejnů k Rusku jsou ostatně specifickým fenoménem i v historickém pohledu. Vždyť například o cara Mikuláše I.

4 K r ä f t n e r , Johann (ed.): *Biedermeier from the Collections of the Prince of Liechtenstein.* Moscow 2009.

5 K r ä f t n e r , Johann (ed.): *Rubens, Van Dyck, Jordaens.* Meisterwerke der Flämischen Malerei aus den Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein. Moskau 2014.

Obr. 2: Budova Státního muzea výtvarných umění A. S. Puškina v Moskvě (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

a krátce nato i o jeho syna korunního prince Alexandra pečoval při jejich pobytech ve Vídni v 19. století právě kníže Jan I. z Lichtenštejna.[6]

Je snad náhodou, že si později po návratu do Ruska dal roku 1837 ruský monarcha v sousedství Petergofu u Petrohradu postavit své venkovské sídlo a vybavit je drahocennými nástěnnými tapetami? A že se poté stejné hedvábné tapety objevily v Květinovém pokoji (Bouquetzimmer) lichtenštejnského městského paláce ve Vídni, když téhož roku (1837) přistoupil kníže Alois II. k jeho obnově? Byly tyto látky darem z Ruska? Soudím, že uvedenou otázku bude možné zodpovědět až po objasnění řady otevřených faktů.[7] Jedna malá epizoda na okraj: Ve stejné době bydlel ve vídeňském

6 Sawinskaya, Liubov: *Viennese Biedermeier in the context of relations between Russia and Austria.* In: Kräftner, Johann (ed.): Biedermeier from the Collections of the Prince of Liechtenstein. Moscow 2009, s. 57.

7 K tomu srov. Kräftner, Johann: *Das Stadtpalais der Liechtenstein.* Geschichte und Restaurierung des fürstlichen Palais in der Wiener Bankgasse. Barock, Neorokoko, Biedermeier. Wien 2015 (v tisku).

Obr. 3a, 3b: Ukázky instalace výstavy ze sbírek biedermeieru v Moskvě roku 2009 (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

městském paláci Lichtenštejnů, který se v té době netěšil ze strany knížecí rodiny velké oblibě, ruský velvyslanec ve Vídni Dimitrij Tatiščev, mimo jiné velký sběratel. Výzkumy spjaté s výstavou z roku 2009 přinesly objev, že se Tatiščev během svého pobytu ve Vídni intenzivně zajímal o malířství

Obr. 4a, 4b: Ukázky instalace výstavy vlámského malířství v Moskvě roku 2014 (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

Obr. 5: Plastika Adraena de Vries (Merkur) ze zámku Karlova Koruna v Chlumci nad Cidlinou, vystavovaná ve Vídni roku 2009 (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

biedermeieru, v té době považované za avantgardní.[8] Výstava vlámského malířství z roku 2014 a s ní související bádání zase objasnily, že se velvyslanec poměrně úspěšně profiloval jako sběratel i v tomto oboru.[9]

Tyto intenzivní rusko-lichtenštejnské vztahy byly v letošním roce připomenuty i prostřednictvím malé kabinetní výstavy uspořádané v Lichtenštejnském zemském muzeu (Liechtensteinisches Landesmuseum) ve Vaduzu. Do centra zájmu uvedené výstavy byl postaven kníže František I.,

8 Viz pozn. 6.

9 S a d k o v , Vadim: *Flämische Malerei in russischen Sammlungen und deren Besitzer.* In: Kräftner, J. (ed.): Rubens, Van Dyck, Jordaens, s. 93.

Obr. 6: Billboard s plakátem výstavy Klasicismus a biedermeier z knížecích lichtenštejnských sbírek, pořádané v Praze roku 2010 (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

který se jako velvyslanec rakousko-uherské monarchie při carském dvoře v Petrohradě pokusil odstranit napětí, které v té době mezi oběma státy panovalo. Roku 1899 nicméně na své snahy i funkci rezignoval a vrátil se zpět do Vídně.[10]

Výstavy a dočasná výměna uměleckých objektů přispěly nepochybně také k prolomení zakonzervované situace panující mezi Lichtenštejnským knížectvím a Českou republikou a koneckonců také při navázání diplomatických vztahů mezi oběma státy, které započalo novou éru jejich vzájemných kontaktů. V tomto ohledu je třeba zmínit výstavu *Příchod umění do Čech* (*Der Einzug der Künste in Böhmen*) v Lichtenštejnském muzeu (Liechtenstein Museum) ve Vídni.[11] Její titul byl převzat z názvu jednoho reliéfu Adriaena de Vries, který se původně nacházel ve sbírkách císaře Rudolfa II. v Praze a dnes jsou součástí Královské sbírky (Royal Collection) ve Windsoru. K vidění zde například byla také jedna zásadní Vriesova plastika z majetku rodiny Kinských v Chlumci nad Cidlinou, skvost celé výstavy, kterou zde bylo možno spatřit vůbec poprvé.[12] Vzájemná důvěra, kterou je nutno při

10 Jde o výstavu uvedenou pod názvem *Der Diplomat*. Prinz Franz de Paula von und zu Liechtenstein als österreichisch-ungarischer Botschafter in Russland (1894–1898).
11 K r ä f t n e r , Johann (ed.): *Einzug der Künste in Böhmen*. Wien 2009.
12 Tamtéž, č. kat. 31, s. 120 n.

Obr. 7: Budova Čínského paláce umění v Šanghaji, dřívější pavilon výstavy Expo 2010 (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

zápůjčce podobného druhu předpokládat, by se mohla stát odrazovým můstkem při vstupu do společné budoucnosti.

Výstava klasicismu a biedermeieru, otevřená dne 5. května 2010 ve Valdštejnské jízdárně v Praze, v současnosti výstavním prostoru Senátu Parlamentu České republiky, mohla pak tomuto směřování dát nový rozměr.[13] Byla totiž otevřena současně se znovunavázáním vzájemných diplomatických vztahů a měla spolupůsobit jako rámec tohoto politického aktu.

V současné době jsou Knížecí sbírky vystavovány především v oblasti jihovýchodní Asie – v Japonsku, Číně, Singapuru a posléze v Taipei a snad i v Soulu. Také v těchto případech lze pozorovat, jakým způsobem může umění coby katalyzátor provázet a obohacovat rozvoj politických vztahů.

Má velká zkušenost, kterou jsem získal v těchto zemích: Když jsem roku 2003 poprvé navštívil Japonsko a zmínil při této příležitosti jméno Lichtenštejnsko, zaznamenal jsem rozpačité reakce, protože prakticky nikdo si s tímto výrazem nespojil konkrétní představu. Se stejnou reakcí jsem se setkal také v národním muzeu v Pekingu, kde se k mému návrhu uspořádat velkolepý výstavní projekt v gigantické hale zdejšího muzea

13 Kräftner, Johann (ed.): *Neoclassicism and Biedermeier from the Collections of the Prince of Liechtenstein.* Waldstein Riding Hall, Prague, 6 May – 17 October 2010. Prague 2010 (česká verze Kräftner, Johann (ed.): *Klasicismus a biedermeier z knížecích lichtenštejnských sbírek.* Valdštejnská jízdárna v Praze od 6. května do 17. října 2010. Praha 2010).

Obr. 8a, 8b: Ukázky instalace výstavy vlámského malířství v Šanghaji roku 2014 (Liechtenstein. The Princely Collections)

prostě a jednoduše nebyli schopni vyjádřit, když jsem jim zároveň sdělil, že v Lichtenštejnsku žije pouhých 36 000 obyvatel.

V průběhu následujícího období se situace totálně změnila. V Pekingu, Šanghaji, Singapuru, Koreji, stejně jako v Japonsku, již Lichtenštejnsko ani Knížecí sbírky nejsou neznámé a čelí přílivu žádostí o zápůjčky. Zcela nedávno jsem byl pozván do Tokia, kde mám před 6 000 účastníky konference, věnované mimo jiné tématu umění ve vztahu k mezinárodnímu právu, přednést svůj referát. Je tedy zřejmé, že jsme rovněž v tomto prostoru byli akceptováni jako rovnocenný partner.

Použití výše uvedených prostředků má však svoji mez a je třeba klást si otázku, kde vede hranice mezi zdravou diplomacií a tzv. chuzpe (jak se hezky říká ve vídeňském dialektu). Pro zodpovězení této otázky lze použít

Obr. 9: Massimiliano Soldani podle předlohy Giana Lorenza Berniniho: Anima damnata (Liechtenstein. The Princely Collections; foto Liechtenstein. The Princely Collections)

řadu příkladů. Koncem roku 2012 uspořádala Královská akademie umění (Royal Academy of Arts) v Londýně velkolepou a megalomanskou výstavu bronzů – nikdo předtím dosud nevystavoval na jednom místě šest metrů vysoké bronzové sochy z různých koutů světa.[14] Organizátoři výstavy si mimo jiné vypůjčili naši hlavu *Anima damnata*, vytvořenou Massimilianem Soldanim podle Berniniho předlohy, s charakteristickým obličejem zkřiveným bolestí. Giganticky zvětšená fotografie zmiňované sochy na plakátu pokryla fasádu Královské akademie umění. Právě tato hlava byla jediným reklamním motivem výstavy, a vtiskla jí tak v jistém slova smyslu lichtenštejnskou pečeť.

Prakticky totéž se přihodilo v Londýně, a dokonce v téže instituci ještě jednou, pouze s tím, že tentokrát šlo o ušlechtilý portrét Prospera Alessandriho od Giovanniho Battisty Moroniho.[15] Také v tomto případě

14 Ekserdjian, David et al.: *Bronze*. London 2012.
15 Facchinetti, Simone et al.: *Giovanni Battista Moroni*. London 2014.

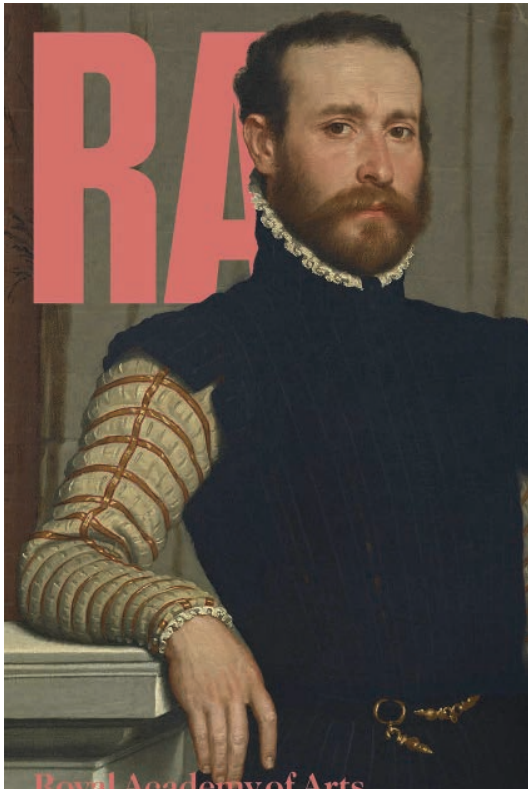

Obr. 10: Plakát londýnské výstavy s portrétem Prospera Alessandriho od Giovanniho Battisty Moroniho (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

dílo z lichtenštejnských sbírek představovalo image celé výstavy, a stalo se proto tématem diskusí všech zúčastněných.

Portrét císaře Rudolfa II. v mladém věku, zcela nedávno zakoupený do Knížecích sbírek, způsobil v průběhu uplynulé výstavní sezóny podobný zázrak v Praze. Také v tomto případě padla při úvahách o díle, které by se mohlo stát lákadlem pro výstavu a tváří oficiálního plakátu, informačního letáku i katalogu, padla volba organizátora výstavy rudolfínského umění – Muzeum hlavního města Prahy – na obraz z Knížecích sbírek. Tato podobizna se zároveň stala prvním uměleckým dílem, se kterým se mohl návštěvník při vstupu setkat.[16] Jde o významný přírůstek, který představuje

16 F u č í k o v á , Eliška (ed.): *The Masters of Rudolf II's Era.* Works of Art by Court Artists of Rudolf II in Private Czech Collections. Prague 2014 (česká verze F u č í k o v á ,

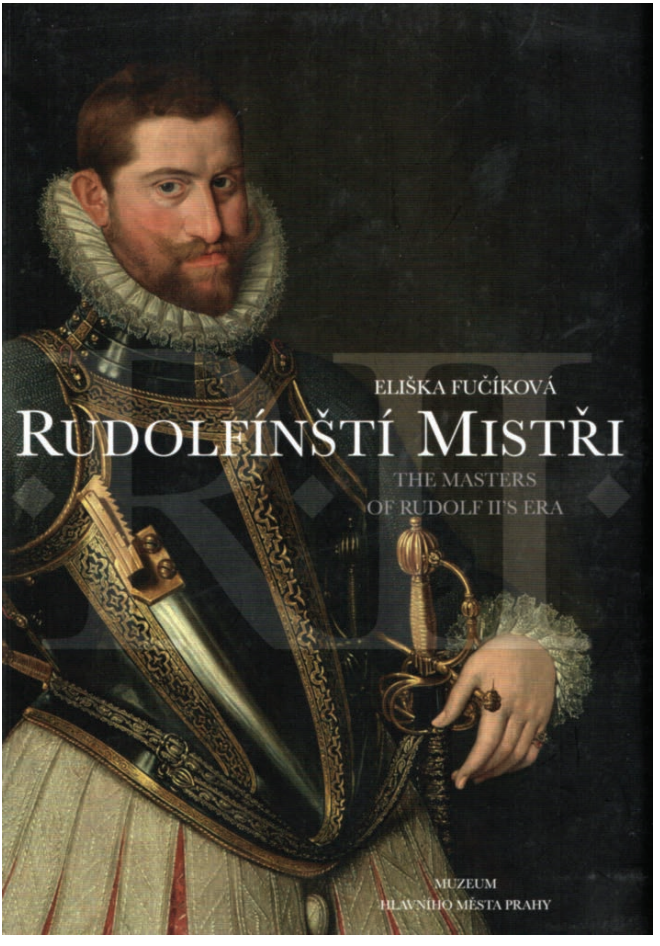

Obr. 11: Titulní strana katalogu výstavy Rudolfínští mistři s portrétem císaře Rudolfa II. v mladém věku (foto Liechtenstein. The Princely Collections)

císaře v podobě, v jaké ho svět až dosud neměl možnost poznat, tedy jako mladého a sympatického muže. Pečlivě zrestaurovaný a nově zarámovaný obraz se tak již při svém prvním zahraničním vystavení stal výkladní skříní nejen Knížecích sbírek, ale také celého lichtenštejnského rodu a v neposlední řadě Lichtenštejnska.

Eliška (ed.): *Rudolfínští mistři.* Díla dvorních umělců Rudolfa II. z českých soukromých sbírek. Praha 2014).

Skutečnost, že v některých případech mohou mít výstavy zcela odlišný, nicméně v daném souvislosti stejně smysluplný kontext, může dokumentovat poslední příklad. *Forte di Bard* – zní Vám to povědomě? Je to fantastická pevnost, usazená jako zátka v konci údolí řeky Aosty. Byla původně zbudována jako obrana proti Francii a svému účelu dostála v Napoleonových časech. Dnes je zde umístěno neuvěřitelně dobře organizované a v širokém okruhu působící výstavní centrum.

Když jsem poprvé uslyšel, že bych měl na tomto místě organizovat výstavu, postavil jsem vůči tomuto projektu více než skepticky, a to až do chvíle, než jsem na základě vysvětlení tamějších pracovníků pochopil jejich záměr. Krátce předtím tito příslušníci jazykové skupiny Walserů (podobně jako Lichtejštejnci) oplatili knížeti jeho návštěvu a chtěli některá z uměleckých děl, se kterými se v jeho domovině seznámili, přiblížit i svým krajanům. Šlo jim tedy o akt vzájemného porozumění mezi národy svého druhu.[17]

Mezitím jsme dospěli k situaci, kdy se zodpovědnými zástupci této instituce jednáme o další výstavě, kterou bychom chtěli společně uspořádat. Měla by prezentovat obrazy z tzv. Hohenbuchauské sbírky (Hohenbuchau Collection), které jsou momentálně vystavovány v Greenwichi (stát Connecticut) blízko New Yorku pod názvem *Northern Baroque Splendor. The HOHENBUCHAU COLLECTION from: LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vienna.* Také zde se Lichtenštejnsko a Lichtenštejnové stali předmětem všeobecného zájmu, i když v daném případě šlo „pouze" o námi spravované zápůjčky.

Díky připravované výstavě ve Forte di Bard bude Lichtenštejnsko výrazně zastoupeno i na Expu v Miláně. Vždyť také hlavní výstavě v někdejší letní rezidenci rakouských místodržitelů v Milánsku (Villa Reale), postavené rakouským architektem v Monze, vtiskly právě Knížecí sbírky svými fantastickými zápůjčkami naprosto jedinečnou pečeť.[18] A rovněž Nadace Prada (Fondatione Prada) bude otvírat své nové výstavní domy v Miláně a v Benátkách s využitím zápůjček z Knížecích sbírek.[19]

Umění tedy nemusí být pouze krásné, ale také docela užitečné: jako diplomat a vyslanec.

Die Botschaft der Kunst – Kunst als Botschafter

Blicken wir zurück in die Geschichte, so können wir feststellen, dass Kunst und Kunstwerke immer wieder als Botschafter eingesetzt worden sind. Dass auch das Haus

17 Accorner o, Gabriele et al.: *I Tesori del Principe.* Capolavori delle Collezioni del Principe del Liechtenstein. Forte di Bard 2011.

18 *Il Fascino e il Mito di Italia dal Cinquecento al Contemporaneo.* Monza 2015.

19 Výstavy *Portable Classic.* Fondazione Prada. Ca' Corner della Regina. Benátky 2015; *Serial Classic.* Fondazione Prada. Miláno 2015.

Liechtenstein in seinen Kunstschätzen ein Mittel der Diplomatie sieht, ist nichts Neues. Im Jahr 1948 konnte Luzern ein wahres Feuerwerk erleben, als dort im Kunstmuseum erstmals alle Schätze des Hauses in einer riesigen Schau einer Öffentlichkeit präsentiert wurden, die die Gemälde, Skulpturen und Kunstkammerstücke vorher noch nie aus solcher Nähe und so intensiv studieren konnte. Diese Ausstellung war gedacht auch als ein kleiner Dank an die Schweiz und ihre Hilfe, die sie dem kleinen, von den Kriegsereignissen in Europa mehr als bedrohten Land Liechtenstein gewährt hatte.

Ganz in diesem Sinne planen auch die Princely Collections, wie die Fürstlichen Sammlungen heute firmieren, ihre Ausstellungen, die in der Zwischenzeit ein dichtes Netz um den Erdkreis spannen. Mit großer Präferenz werden Ausstellungen und einzelne Leihgaben dorthin geschickt, wo es darum geht, auf der einen Seite das Land Liechtenstein, auf der anderen die Leistungen der Fürstenfamilie zu promoten.

Zeichen der guten Beziehungen zwischen Liechtenstein und Russland sind die beiden Ausstellungen gewesen, die im Puschkin Museum in Moskau 2009 die Biedermeiersammlung präsentierten und erst vor kurzem im Sommer 2014 eine Ausstellung Flämischer Malerei, die auf allergrößtes Publikumsinteresse gestoßen ist, zeigten.

Sicherlich haben Ausstellungen und der temporäre Austausch von Kunstobjekten in deren Rahmen auch dazu beigetragen, die verkorkste Situation zwischen Liechtenstein und Tschechien zu entspannen und schlussendlich mit der Aufnahme diplomatischer Beziehungen in eine neue Ära überzuführen. Die Ausstellung *Der Einzug der Künste in Böhmen* im Liechtenstein Museum in Wien – ihr Titel war einem Relief dieses Inhalts und Namens von Adriaen de Fries, ursprünglich in den Sammlungen Kaiser Rudolf II. in Prag, heute in der Royal Collection in Windsor zu Hause, entliehen. In der Schau war aber beispielsweise auch eine kapitale Plastik von De Fries aus dem Besitz der Familie Kinsky in Chlumec in dieser Ausstellung zum ersten Mal zu sehen, eines der Starstücke dieser Ausstellung. Mit dem gegenseitigen Vertrauen, das man voraussetzen muss, wenn man jemandem Leihgaben überlässt, konnte dieses wichtige Stück sicherlich einen ersten Schritt in eine Zukunft des Miteinander setzen.

Die am 5. Mai 2010 eröffnete Biedermeier-Ausstellung in der Reithalle des Palais Waldstein in Prag, der Ausstellungshalle des tschechischen Senats, konnte dann einen zweiten Akzent setzen, gleichzeitig mit der Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen, ein Akt, der im Zeitrahmen der Eröffnung dieser Ausstellung vollzogen worden ist.

Derzeit sind die Princely Collections viel in südostasiatischen Ländern unterwegs, in Japan, in China, in Singapore und demnächst in Taipei und vielleicht auch in Seoul. Auch dort war zu beobachten, wie Kunst als Katalysator politische Entwicklungen befruchten und begleiten kann.

Als ich 2003 zum ersten Mal Japan besuchte und den Namen Liechtenstein erwähnte, erntete ich verstörte Reaktionen, weil niemand mit dem Namen wirklich etwas anfangen konnte, dieselbe Reaktion erntete ich im Nationalmuseum in Beijing, wo man mein Anliegen eines groß angelegten Ausstellungsprojektes in den gigantischen Ausstellungshallen dieses Museums schlicht und einfach nicht einzuordnen imstande war, wenn ich auf der anderen Seite von einer Gesamtbevölkerung dieses Landes von 36 000 Einwohnern berichtet habe.

In der Zwischenzeit hat sich diese Situation total geändert, In Beijing, in Shanghai, in Singapore, in Korea wie in Japan kennt man das Land und auch uns, die Princely Collections, eine ganze Flut von Leihansuchen erreicht uns, ich war erst kürzlich nach Tokyo anlässlich einer Tagung von 6 000 Anwälten, die sich unter anderem mit dem Thema Kunst und Internationales Recht auseinandersetzte, zu einem Referat eingeladen, wir wurden auch dort als große und ebenbürtige Partner akzeptiert.

Dass der Einsatz von Mitteln oft auch enden wollend sein kann, und ein gewisses Maß an Diplomatie und Chuzpe, wie es im Wienerischen so schön heißt, gefragt ist, um viel zu erreichen, mögen die nächsten Beispiele zeigen. Als die Royal Academy of Arts in London Ende 2012 ihre großartige und gigantomane Bronzenausstellung gezeigt hat – zuvor hatte noch niemand sechs Meter hohe Bronzeskulpturen für eine Ausstellung durch die Welt bewegt – verlieh dieser Ausstellung unser Kopf der *Anima Damnata* von Soldani nach Bernini ihr

von Schmerzen verzerrtes Gesicht. Gigantisch vergrößert bedeckte sie die Fassade der Royal Academy, zierte das Plakat, die Busse, der Kopf war das einzige Werbesujet, das der Ausstellung damit auch einen gewissen Liechtenstein-Stempel aufzudrücken imstande gewesen ist.

Ein vor kurzem angekauftes Porträt der Fürstlichen Sammlungen Kaiser Rudolfs II., das ihn in jungen Jahren zeigt, vollbrachte in den letzten Tagen dasselbe Mirakel in Prag. Auch dort hat das Prager Stadtmuseum das Porträt aus den Fürstlichen Sammlungen dazu auserkoren, der Werbeträger dieser Ausstellung zu sein, auf den Plakaten, auf dem Folder, auf dem Katalog – und als erstes Bild, das der Besucher sieht, wenn er die Ausstellung betritt. Ein sympathischer jugendlicher Rudolf, das einzige Gemälde, das ihn in diesen Jahren zeigt, ein Rudolf, wie ihn die Welt bis dato nicht kannte, eine wichtige Neuerwerbung, restauriert, neu gerahmt und schon bei seinem ersten Einsatz auch als Werbeträger für die Fürstlichen Sammlungen, das Fürstenhaus, das Land Liechtenstein unterwegs.

Dass Ausstellungen manchmal auch einen ganz anderen, aber in diesem Zusammenhang ebenso sinnhaften Kontext haben können, soll das letzte Beispiel zeigen. Forte di Bard – kennen sie es? Eine wahnwitzige Festung, wie ein Korken in das Aostatal gesetzt, eine Festung gegen Frankreich errichtet, sollte es wieder einmal auf die Idee kommen, wie zu Napoleons Zeiten in Italien einzufallen. Heute ist dort ein unglaublich gut organisiertes und vernetztes Ausstellungszentrum zu Hause.

In der Zwischenzeit spreche ich mit dem dort Verantwortlichen bereits über die zweite Ausstellung, die wir miteinander machen wollen, wir werden dort die Bilder der Hohenbuchau Collection zeigen, die momentan in Greenwich, Connecticut, im Vorfeld von New York unter dem Titel *Northern Baroque Splendor. The HOHENBUCHAU COLLECTION from: LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vienna* gezeigt werden. Auch hier ist Liechtenstein in aller Munde, obwohl es „nur" um von uns betreute Leihgaben geht.

Mit der kommenden Ausstellung im Forte di Bard wird Liechtenstein dann im nächsten Jahr ganz massiv bei der Expo in Mailand vertreten sein. Denn auch zur Hauptausstellung in ehemaligen Sommersitz der österreichischen Regenten in Mailand, der von einem österreichischen Architekten Villa Reale in Monza, werden die Sammlungen mit phantastischen Leihgaben punkten können, die der Ausstellung auch dort ihren Stempel aufdrücken werden. Und auch die Fondazione Prada wird ihre beiden neuen Ausstellungshäuser in Mailand und dann in Venedig mit substantiellen Leihgaben aus den Princely Collections eröffnen.

Kunst muss also nicht nur schön, sondern kann auch ganz nützlich sein: als Diplomat und Botschafter.

ČASOPIS MATICE MORAVSKÉ
Supplementum 7/2015

Vydala Matice moravská
K vydání připravil Tomáš Knoz
Vedoucí redaktor Jiří Malíř
Zástupce vedoucího redaktora Libor Jan
Výkonný redaktor Pavel Pumpr
Technický a jazykový redaktor supplementa Jan Dvořák
Překlady: Tomáš Knoz (z němčiny), Thomas Krzenck (do němčiny),
Pavel Mašarák (z němčiny), Petra Melicharová (do angličtiny)

Adresa redakce: 602 00 Brno, A. Nováka 1, Česká republika
e-mail: matice@phil.muni.cz
Vytisklo: Reprocentrum, a. s., Blansko
© Matice moravská, Brno 2015

ISSN 0323-052X
ISBN 978-80-87709-12-2